

2 • 2 0 0 0

ISSN 0018-2362

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

K o n s e r v a t i i v i

D y n a m i i k k a

5 0 m k

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

98. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Ohto Manninen

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Pertti Haapala

Hallitus: Martti Häikiö, Pirkko Leino-Kaukiainen, Raimo Salokangas, Juha Sihvola, Kyösti Tiainen, Jyrki Vesikansa,

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Ohto Manninen, Siunattu paperi! 97

Konservatiiveja pohjolassa

Tuomo Polvinen, Paasikiven "hirmuiset vuodet" 99

Jyrki Smolander, Pohjoismainen oikeisto, hyvinvointivaltio ja edistyksen myytti 105

Katsauksia

Jouni Aarnio, Vanhat kartat kruununmetsien historian tutkimuksessa 128

Pekka Masonen, Vanhaa ja väärää maantietoa 133

Ajankohtaisia tutkimuskysymyksiä

Juba Ala, Historiallisten prosessien dynamiikka ja psykohistoria 142

Muutoksen väreitä

Pirkko Leino-Kaukiainen, Aikakauskirja elää ajassa 152

Jyrki Vesikansa, HAikin uusi aika 155

Keskustelua

Liisa Saariluoma, Historianopetusta lisää kouluihin! 158

Jyrki Vesikansa, Historioitsijoiden alemmuuskompleksin heijastumia 161

Kimmo Rentola, Vielä muutama sana 163

Arvosteluja

Paul A. Zoch, *Ancient Rome* (*Pauliina Raento*) 164

Kaisa Kauranen, *Rahvas, kauppahuone, esivalta. Katovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla* (*Eino Jutikkala*) 165

Reijo Ahtokari, *Salat ja valat. Vapaamuurarit suomalaisessa yhteiskunnassa ja julkisuudessa 1756–1996* (*Marko Nenonen*) 167

Minna Uimonen, *Hermostumisen aikakausi. Neuroosit 1800-luvun ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä* (*Irma Sulkunen*) 171

Martti Vuollo, *Lestadiolaisuus Helsingissä vuoteen 1963* (*Jouko Talonen*) 173

Eevaleena Melkas, *Kaikkoavat paratiisit. Suomalaisen siirtokuntien aatteellinen tausta ja perustamisvaiheet Brasiliassa ja Dominikaanisessa tasavallassa n. 1925–1932* (*Olavi Koivukangas*) 175

Hannu Valtonen, *Messerschmitt BF 109 ja Saksan sotatalous* (*Mauno Jokipii*) 178

Iiris Heino, *Hinnalla hengen ja veren* (*Jussi Niimistö*) 181

Tiedemaailma

Suomen historiallinen seura 183

Historian Ystävien Liitto 187

Suomen kirkkohistoriallinen seura 188

Turun historiallinen yhdistys 189

Oulun Historiaseura 189

Paikallishistoriallinen Toimisto 190

Tämän numeron kirjoittajat 192

Notes on the contents 192

Kansi: J.K. Paasikivi. Yhtyneitten kuva-arkisto.

Kuva: Erkki Halme.

Siunattu paperi!

■ Uusi vuosituhat on alkamassa. Olemme tottuneet sähköiseen viestintään. Historiallinen Aikakauskirjakin pyytää ja varsin usein saakin käsikirjoitukset disketillä, sähköisessä muodossa. "E-mail" kiidättää käsikirjoitukset avaruuden halki tarvittaessa kirjapainoonkin. Ilman muuta kehitys on ollut siunauksellinen kirjoittajille ja lehdentekijöille, mutta historian tutkimukselle usko modernin viestimen kaikkivoipaisuuteen on myös melkoinen uhka.

Elektroniikka takaa hyviä hakumenetelmiä ja helpottaa hakemistojen tekemistä. Se nopeuttaa tiedon siirtämistä ja popularisointia, mutta haittojakin on. Määrätynlainen helpous houkuttelee työntämään internet-tiedostoihin informaatiota, josta puuttuvat kokonaan tieteellisen työn perusta ja lähdemerkinnät. Voimakkaasti yleistäen voisi sanoa, että internet-tiedostot ovat diletantismien tasolla. Ainakin toistaiseksi kelvolliset multimedia, cd-rom ja muut elektroniikkasovellukset ovat kovin kalliita, niiden tekeminen kun vaatii huonosti maksetun humanistisen työn lisäksi myös atk-väkeä.

Tieteelle sähköisen tekstinkäsittelyn käyttäminen on jo sinällään aiheuttanut haittoja. Koska kuvaruudussa näkyy vain parinkymmenen rivin pätkä kerrallaan, häviää tutkielmista helposti jänteveys ja sen mu-

kanaan tuoma iskevyyttä. Tekstiä ei sähköisessä muodossa hahmoteta kokonaisuutena kuten paperilla.

Kuvaruudun käytännön ongelmat eivät ole suuri uhka. Paljon suurempi vaara on edistysuskon aiheuttama luulo, että kirjeenvaihto sähköiseksi muutettuna olisi myöhemminkin tutkimuksen käytettävänä.

Tiedon popularisoinnin ja osittain myös tieteen muun julkistamisen alueella tulevaisuus toki on elektroniikan, kunhan vain laadua jaksetaan parantaa. Sen sijaan tiedon pysyvään arkistointiin elektroniikka ei koskaan tule kelpaamaan. Sen osoittaa jo tähänastinen lyhyt kokemus. Tietotekniikan järjestelmät vaihtuvat huimaavalla vauhdilla, eikä muutaman vuoden kuluttua enää ole käytettävissä niitä välineitä, joilla nykyisin tietoja sähköisessä muodossa tallennamme. Säilöttyä tietoa ei enää saa luettavaksi.

Valtion virastot siirtyvät tuon tuosta modernimpaan tekniikkaan, rahaa "palaa" eikä aiempien tiedostojen uusimiseen pystytäkään. Kehittyneimpiinkin laitteisiin ilmaantuu jokin vika, suurin piirtein kerran viikossa, joko itse laitteiden tai käyttöohjelmien virheiden takia. Internet-yhteyksiin kytkettyihin koneihin tunkeutuu viruksia, jotka tuhoavat myös itse tuotetut aineistot. Mennei-

syyden ja nykyisyyden hallitsemisen kannalta korvaamatonta tietoa tuhoutuu joka päivä. Elektroniikka on hyvä palvelija, huono isäntä ja vielä huonompi säilyttäjä.

Samaan uhkaryhmään kuuluu ajatus, että nykyihminen säästäisi ratkaisevan paljon rahaa tuhoamalla vanhoja arkistoja. Seulonta on asian ammattitermi.

Ajattelutavan perusteet ovat tietysti ymmärrettävät. Nykyisin käytössä olevat kopiokoneet ja printterit työntävät suustaan kymmeniä kopioita kirjelmistä ja muistioista. Jotakin on tehtävä tulvan hillitsemiseksi, ja arkistolaitos onkin antanut päteviä ohjeita virastoille aineiston supistamiseksi.

Loogiselta kai tuntuu ulottaa seulontasäännökset myös vanhoihin arkistoihin. Juuri tämä ajatus on vaarallinen. Tutkijat ovat iloinneet, kun menneiltä vuosisadoilta ja vuosikymmeniltä on saatu arkistoihin talteen melkoinen määrä materiaalia – ajoilta jolloin paperille kirjoitettiin muutakin kuin sanahelinää ja jolloin myös oli merkittäviä ajatuksia paperille pantavaksi. Ei vielä tyydytty siihen, että tietojenkäsittelykone piirtää suorareunaisen tekstin ja vaikuttavan ulkonäön, mikä nykyisin tuntuu olevan monen asiakirjan tärkein ominaisuus.

Arkistoja on aina tuhoutunut tulipalojen myötä, tulvissa tai muuten vain huolimattomuuden takia. Kaikkein tarpeettomimmat tappiot tällä alalla kuitenkin on tuottanut suunnitelmallinen arkistonhoito. Sydän verta vuotaen on jouduttua näkemään, että monien koulujen kokoelmista on arkistoon luovuttamisen jälkeen ”seulottu” arvostelukirjoja ja muuta tutkimukselle tärkeää materiaalia, jopa viime vuosisadan puolelta, että Ulkoasiainministeriön arkiston kansioista on vasta viime vuosikymmeninä revitty pois Suomeen sota-aikana tulleiden ulko-

maalaisten henkilötiedot ja että Sota-arkistossa jo kauan sitten hävitettiin tutkimukselle äärettömän tärkeitä puolustusministeriön tiliarkistoa. Toki sotien ajalta säästettiin vuoden kolmen ensimmäisen kuukauden tositteet.

Toivottavasti tutkijat jaksavat protestoida tätä lyhytnäköisyyttä vastaan. Tilaahan ei säästä lainkaan ainakaan se, että kansiosisältä poistetaan kymmenen prosenttia tai yhdeksänkymmentä prosenttia. Kansio on senkin jälkeen ulkomitoiltaan yhtä paksu. Eikä menneiden vuosikymmenten arkistojen huolellinen seulominen säästä ainakaan rahaa; siihen tarvittavien palkkojen maksaminen vie monin kerroin sen mitä asiakirjojen vaatima tila. Kokonaisten asiakirjaryhmien tuhoaminen tutkimatta taas on edesvastuutonta.

Asiakirjojen mikrofilmaaminen, samoin elektroninen ”skannaaminen” (engl. scan) ovat erinomaisia varmuus- ja käyttökopioiden hankkimistapoja. Jokainen kokenut historiantutkija kuitenkin tietää, että jopa valokuvattuna asiakirja on menettänyt osan informaatiostaan. Vain alkuperäisestä voidaan saada tarvittaessa varmuus.

Jättäkää meille tutkimusmateriaalimme – ja mieluummin paperilla. Sähköisen tallentamisen edut eivät korjaa vanhojen materiaalien järjestelmällisen tuhoamisen aiheuttamia pysyviä tappioita. Turhuudessa toiminta vetää vertoja sille byrokratialle, joka nykyisin syntyy, kun valtion laitokset perivät toisiltaan vuokraa toimitiloista ja tutkijoilta aineiston käyttömaksuja. Joku nero-patti (?) keksi tämän Suomessakin kymmenkunta vuotta sitten – ”tulovastuun” taikasanan nimissä!

Obto Manninen

KONSERVATIIVEJA POHJOLASSA

TUOMO POLVINEN

Paasikiven "hirmuiset vuodet"

Professori Tuomo Polvinen käsittelee artikkelissaan J. K. Paasikiven presidenttikauden 1940-luvun "hirmuisia vuosia".¹

■ Suomen muuttuneessa tilanteessa toisen maailmansodan loppuvaiheessa ei kysymys ollut pelkästään ulkopolitiikasta, vaikka välirauhanehtojen täyttäminen asetettiin tehtävänä kaiken muun edelle. Samalla tuli huolehtia perinteisen yhteiskuntajärjestelmän säilymisestä estämällä maan ajautuminen sisäpoliittisiin mullistuksiin. Myönnytys halua silti esiintyi. Hallituksen iltakoulupöytäkirjat osoittavat useiden ministerien tehneen jo talvella 1944–45 sosialisointia koskevia ehdotuksia, joiden tielle pääministeri Paasikivi ikäänkuin "viimeisenä lukkona" asettui. Sosialisointikysymys lykättiin viimein komiteaan, jonne se useiden vuosien tyhjäkäynnin jälkeen hautautui.

Jo presidentiksi tultuaan Paasikivi sai viivytystaktiikan avulla poistetuksi päiväjärjestyksestä myös kysymyksen virkamieskunnan puhdistamisesta. Tässä hänen metodiaan oli jatkuva uusien lausuntojen pyy-

täminen Pekkalan hallituksessa laaditusta lakiesityksestä.

Käytännön tasolla, virkanimityksissä, Paasikivi piti ensisijaisena kriteerinä asianomaisen muodollista pätevyyttä ja kokemusta, ts. virkavuosien määrää. Tämä on useimmiten selitetty iäkkään presidentin konservatiivisuudella ja hänen jo nuoruudessaan vuosisadan vaihteessa sisäistämällään ajattelutavalla. Harvemmin on kiinnitetty huomiota siihen, että sodanjälkeisinä levottomina vuosina tuohon periaatteeseen vetoaminen tarjosi valtion päämiehelle samalla käyttökelpoisen keinon varmistaa keskeisten virkojen pysyminen systeemiin juurtuneiden, luotettavina pidettyjen henkilöiden hallussa.

Ryhtymättä seikkaperäisesti referoimaan kirjan sisältöä kiinnittäisin huomiota vain muutamaan näkökohtaan.

Lähtökohdan Paasikiven nousuun valtakunnan johtoon syksyllä 1944 muodosti se tosiasia, että jatkosodan loppuvuosina Suomea oli ohjailnut kuuden miehen sisären gas: Risto Ryti, Väinö Tanner, Edwin Linkomies, Henrik Ramsay, C.G. Mannerheim ja Rudolf Walden. Välirauhan solmimisen jälkeen näistä kuudesta jäivät asemiinsa vain Mannerheim ja Walden. Heistäkin Walden poistui kuviosta vakavan sairastumisen vuoksi jo marraskuussa 1944, minkä lisäksi Mannerheiminkin voimat olivat selvästi vähenemässä.

Näin oli kehitymässä tietynlainen tyhjiötilanne, jossa maa tarvitsi energistä ja määrätietoista johtajuutta. Tätä aukkoa eivät syyskuussa 1944 nimitetty pääministeri Urho Castrén ja hänen hallituksensa pystyneet täyttämään. Castrén oli pätevä juristi ja luo-

1. Artikkelin pohjautuu syksyllä 1999 ilmestyneen teoksen (Tuomo Polvinen, Hannu Heikkilä, Hannu Immonen: J.K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö. 4. 1944–1948. WSOY. 641 s.) julkistamistilaisuudessa käyttämäni esittelypuheenvuoroon.

"Hirmuista", loputonta perehtymistä asiakirjoihin. J. K. Paasikivi 1940-luvulla. Ybytyneitten kuva-arkisto.

nut tällä alalla merkittävän uran, hänhän oli viimeksi Korkeimman hallinto-oikeuden presidentti, mutta poliittisesti hän oli kokematon ja venäjänkielentaidon, mikä haittasi suhteiden hoitoa valvontakomissioon päin.

Mikä sitten nosti esille nimenomaan Paasikiven? Ensinnäkin luonnollisesti tiedettiin valtioneuvoksen pitkäaikainen kokemus idänsuhteiden hoidossa. Vaikka presidentti Mannerheim suhtautuikin häneen varauksin, Paasikiven vahvuus oli siinä, että hän nautti luottamusta varsin laajassa osassa yhteiskuntaa. Yhtäältä hän oli kokoomuksen entinen puheenjohtaja, vaikka aktiivinen puolueura olikin jo jäänyt taakse. Toisaalta hänen asemansa jatkosodan aikaisen rauhanopposition tietynlaisena henkisenä johtajana toi kannatusta vasemmalta. Arvovaltaa Paasikivi nautti myös keskiryhmien, ei vähiten RKP:n taholla, jossa valtioneuvoksen maltillinen kielipoliittinen kanta hyvin tunnettiin.

Murrostilanteessa, jossa laajaa luottamusta nauttivia uusia vastuunkantajia ei helposti löytenyt, valtioneuvos näki tehtäväkseen luotsata valtakunta mahdollisimman vähäisin vaurioin sodanjälkeiseen maailmaan. Tämä taas edellytti – ei vain modus vivendin – vaan myös hyvien suhteiden luomista voittajasuurvaltaan, Neuvostoliittoon, josta hänen arvionsa mukaan oli kehittynyt pitkäksi ajaksi eteenpäin Manner-Euroopan johtava sotilasvalta. Pelastuakseen Suomen oli tunnustettava tämä tosiasia ja opittava elämään naapurisuurvallan rinnalla niin, että sekin pitäisi luoteisen pikkuvalltion itsenäisyyttä etujensa kannalta parhaana ratkaisuna. Tässä oli asian ydin.

Kotimaisten päättäjien lisäksi Paasikivellä oli myös liittoutuneiden valvontakomission tuki. Kannattaa muistaa, että hän oli ainoa suomalainen ei-kommunistinen poliitikko, jonka Stalin henkilökohtaisesti tunsu ja jota hän myös arvosti. Kysymys ei silti ollut vain henkilöstä.

Tässä yhteydessä on syytä palauttaa mieleen Stalinin lausunto Bulgarian kommunistipuolueen johtajalle Georgi Dimitroville tammikuussa 1945. Neuvostodiktattori totesi tällöin: "Kapitalismin kriisi on ilmennyt kapitalistien jakaantumisenä kahteen ryhmäkuntaan – yhtäältä fascistiseen ja toisaalta demokraattiseen. Olemme solmineet liiton kapitalistien demokraattisen ryhmäkunnan kanssa, koska se ei ollut kiinnostunut sallimaan Hitlerin herruutta ... Olemme nyt yhteistyössä yhden ryhmäkunnan kanssa toista vastaan, mutta tulevaisuudessa asetumme myös tätä kapitalistien ryhmäkuntaa vastaan".

Tämä tarkoitti sitä, että Neuvostoliiton toivuttua toisen maailmansodan iskemistä syvistä haavoista – sehän oli läntisiin suurvaltoihin verrattuna kärsinyt huomattavasti enemmän – vuorossa olisi aikanaan marxilaisittain "historian lakien mukaisesti" lopullinen välienselvittely väistyvän yhteiskuntamuodon, kapitalismin, kanssa.

Vielä 1970-luvulla eläkeläinen Molotov määritteli entisen päällikkönsä ajattelutavan seuraavasti: "Ensimmäinen maailmansota irrotti yhden maan kapitalistisesta orjuudesta. Toinen maailmansota loi sosialistisen jär-

jestelmän ja kolmas maailmansota tuhoaa imperialismiin kokonaan.”

Nyt ei kuitenkaan pidä unohtaa, että tässä oli kysymyksessä pitkäntähtäyksen ohjelma, jonka tavoitteet eivät 1944 saaneet heikentää ajankohtaisen tilanteen edellyttämää varovaisuutta. Sota Saksaa vastaan jatkui yhä, ja sen jälkeenkin tuli voittaa aikaa yhteistyöllä lännen kanssa Neuvostoliiton haavojen parantamiseksi.

Tätä yhteistyötä ei saanut vaarantaa puhumalla julkisuudessa vallankumouksesta sen enempää pitkän kuin lyhyenkään tähtäyksen tavoitteena. Juuri tuohon politiikkaan liittyi aikanaan suurta huomiota herättänyt Kominternin lakkauttaminen 1943. Sen sijaan valittiin iskusanaksi ”kansallinen demokratia”, jonka merkeissä yhdistettäisiin kaikkialla voimat taisteluun fascismia vastaan. Näin rauhoitettaisiin läntisiä hallituksia ja lujitettaisiin niiden uskoa hyviin yhteistyömahdollisuuksiin Moskovan kanssa myös sodan päättymisen jälkeen.

Tämän linjan mukaisesti ei-kommunistiset poliitikot osallistuivat myös Neuvostoliiton miehittämissä Itä-Euroopan maissa niiden hallintoon lopullisen käänteen tapahtuessa vasta 1947–48. Aluksi saattoi ulkoisesti katsoen näyttää siltä kuin sama kaava toistuisi Paasikiven johtamassa Suomessa. Näin jäi kuitenkin tapahtumatta, ei vähiten siksi, että maata ei ollut miehitetty.

”Mitä tästä tulee” -pessimismi

”Hirmuisina vuosina” 1944–48 Paasikivi ei salaillut ajattelunsa liittyvää pessimismää, jonka mukaan aina tuli ottaa huomioon pahin mahdollinen vaihtoehto. Tämä ei kuitenkaan saanut johtaa passiiviseen alistumiseen vaan realistiseen tilanteenarviointiin pohjautuvaan määrätietoiseen toimintaan. Jollei haluttu mennä metsään ampumaan luotia otsaan, oli noudatettavaksi luotava työhypoteesi. Paasikivellä se oli oletamus Neuvostoliiton Suomen-intressien pelkäämistä sotilaallisesta luonteesta, joka tarjoaisi mahdollisuuden kooltaan ja poliittiselta järjestelmältään perin erilaisten naapurien rinnakkaiseloon suvereniteetin pohjalla.

Varmuutta työhypoteesinsa paikkansapitävyydestä Paasikivellä ei tietenkään ollut

hänen seurattessaan koko ajan Arguksen silmin Neuvostoliiton käyttäytymistä varoakseen joutumasta yllätyksi. Usein tilanne kirvoitti päiväkirjaan purkauksia tyyliin: ”Hirmuista! Mitä tästä tulee?” jne.

Yksittäisistä ongelmista Paasikiveä ja hänen hallituskumppaneitaan painoi eniten sotasyllisyyskysymyksen hoito. Alkuvaiheessa, talvella 1944–45 viivytystaktiikan omaksuneen Paasikiven tavoitteena oli taivuttaa sota-ajan näkyvimmit poliitikot vetäytymään syrjään julkisista tehtävistä sekä ennen kaikkea ehdokkuudesta kevään 1945 eduskuntavaaleissa. Näin ehkä välttyttäisiin oikeudenkäynneiltä. Tiettyjen, nimeltä mainittujen poliitikkojen väistyminen sivuun saatiinkin aikaan nimenomaan Paasikiven arvovaltaan nojautuen.

Kun sitten välirauhansopimuksen 13. artiklaan vetoavan valvontakomission painostus alkoi kesällä 1945 kasvaa, kävi ilmeiseksi, ettei pelkkä määrättyjen henkilöiden syrjään vetäytyminen riittänyt. Elokuun 8. päivänä 1945 liittoutuneet suurvallat pääsivät keskenään yhteisymmärrykseen sotarikos- ja sotarikolliskäsitteiden määrittelystä Nürnbergin oikeudenkäyntiä varten perustettavaa kansainvälistä sotilastuomioistuinta silmällä pitäen. Yleisen taustan selvittyä Kreml halusi saada nyt myös suomalaiset liikkeelle.

Aikansa vastaan harattuaan valvontakomission ja kotimaisten kommunistien yhtäaikaisen painostuksen kohteeksi joutunut Paasikivi teki 12.8.1945 johtopäätöksensä takautuvan poikkeuslain säätämisen ja siihen perustuvan erikoistuomioistuimen perustamisen välttämättömyydestä. Kun pääministeri siihen saakka oli toistuvasti korostanut asian tulevan hoidetuksi voimassa olevan lainsäädännön pohjalla, ratkaisu oli hänelle hyvin vaikea.

Sotasyllisyyslain käsittelyä eduskunnassa ja yleisen mielipiteen taivuttelua hankkeen kannalle Paasikivi seurasi tarkasti puuttuen tarvittaessa asian kulkuun myös omakohtaisin puheenvuoroin. Erityisesti hän otti kontolleen vanhan puolueensa, kokoomuksen, muokkaamisen. Presidentti Mannerheimin myöntyminen lakiesityksen antamiseen – tietyin molempien vanhojen

herrojen yhdessä sopimin tekstilievennyksin – oli myös pitkälti Paasikiven ansiota. Mannerheimin ilmoittauduttua sairaaksi pääministeri joutui presidentin estyneenä ollessa vielä 12.9.1945 vahvistamaan sotasyllisyytlain. Päiväkirjaan tuli merkintä: ”Minun pitää olla mukana loppuun saakka. Kohtalo ei säästä minua.”

Sotasyyllisyystudutuksen ohjaus ja valvonta jäivät kuitenkin ensi sijassa oikeusministeri Kekkonen huoleksi hallituksen päämiehen pysytellessä etäämmällä, vaikka hän saikin ottaa vastaan Ždanovin moitteita hitaasta menettelystä ja sotasyllisten liian hienotunteisesta kohtelusta.

Oikeudenkäynnin lähestyessä Paasikivi ministeristönsä johdossa omaksui jarrumiehen roolin onnistuen viivyttämään mm. syytettyjen vangitsemista. Valvontakomissiolle ei prosessia saanut tehdä liian helpoksi. Toisaalta virkamiesasemaansa vetoavan vanhan ystävän T. M. Kivimäen irrottaminen vaaravyöhykkeestä epäonnistui kuten myös syytettyjen tutkintavankeuden korvaaminen kotiarestilla. Oikeudenkäynnin tuli olla mahdollisimman julkinen, kuitenkin niin, ettei kotimaisten tiedotusvälineiden sallittaisi, kuten Paasikivi asian ilmaisi, ”halveerata” itäistä naapurua.

Varsinaisen prosessin aikana Kekkonen tukeman Paasikiven ensisijaiseksi tehtäväksi tuli iskunvaimentajan tavoin korostaa valvontakomissiolle Suomen oikeusjärjestelmään oleellisesti kuuluvaa riippumatonta tuomioistuinaltosta ja sen kunnioittamisen reaalisuutta. Toisaalta hän joutui taivuttelemaan maan yleistä mielipidettä sekä eritoten tuomioistuimen puheenjohtajaa ja jäseniä ottamaan huomioon – pahempien seurausten välttämiseksi – välirauhansopimuksen 13. artiklaan vetoavan valvontakomission kannan. Tämä koski niin hyvin oikeuden välipäätöksellä tapahtunutta neljän syytetyn vapaalle jalalle laskemista kuin myös sittemmin puolustuspuheiden sensurointia ja loppuvaiheessa valvontakomission sanelemia defintiivisiä tuomioitakin. Paasikiven henkistä taakkaa lisäsi mahdollisuus joutua itsekin vastaamaan tuomioistuimen eteen.

Kun arvovaltanaan Paasikiveä heikompi

Kekkonen oli heinäkuussa 1945 kaavaillut elinkautisesta määräaikaisiin kuritushuone-rangaistuksiin ulottuvaa asteikkoa, Paasikiven johdolla käydyin, puoli vuotta kestäneen puolustustaistelun tulosta ei voida syytettyjen kannalta pitää huonona. Stalinille ja Molotoville Ždanov moittikin täydellä syyllä pääministeriä syntyneistä vaikeuksista. Kekkonenkin oli eritoten loppuvaiheessa liikaa samaistunut vanhaan herraan. Jos pääministerinä olisi ollut esimerkiksi Eero A. Wuori, hallitus olisi muilta osin entisesäkkin kokoonpanossaan Ždanovin mielestä helposti suoritunut tehtävästään. Nyt sen sijaan menestys voitiin turvata vain valvontakomission taholta harjoitetun systemaattisen ja itsepintaisen painostuksen avulla.

”Hermet koetuksella”

Paasikiven hallituksen nimittämisen jälkeen marraskuussa 1944 iäkäs presidentti Mannerheim joutui käytännön asioiden hoidossa yhä enemmän sivuun. Passiivisuudestaan ja eristyneisyydestään huolimatta valtionpäämies Mannerheim merkitsi sodanjälkeisessä siirtymävaiheessa laajoille väestöryhmillä eräänlaista isähahmoa, joka jo pelkällä nimellään ylläpiti luottamusta ja turvallisuuden tunnetta. Häntä ei siksi haluttu päästää pois.

Marsalkan roolia yhteiskuntajärjestystä stabiloivana tekijänä ei Paasikivikään tuolloin kiistänyt. Kuitenkin Mannerheimin jo entuudestaan horjuvassa terveydentilassa tapahtui syksyllä 1945 ratkaiseva käänne huonompaan suuntaan. Heikentyvä presidentti oli näin menettämässä pääministerin kannalta käyttökelpoisen roolinsa selkänojana kommunistien vaatimuksia vastaan ja muuttumassa pikemminkin käytännön politiikan hoidossa hyödyttömäksi painolastiksi. Jäljelle jäi vain hänen – konkreettisten näyttöjen harvetessa – vähitellen kaventuva symboliarvonsa kansan mielialan ylläpitäjänä.

Jouduttuaan tavan takaa oman raskaan urakkansa lisäksi hoitamaan myös presidentin tehtäviä Paasikiven hermot alkoivat vähitellen kiristyä. Ongelman ratkaisun tarjoaisi siirtyminen arvovallaltaan painavampaan mutta työtaakaltaan kevyempään val-

tionpäämiehen virkaan. Aktiivisena taustavoimana toimi Paasikiven tilalle pääministeriksi määrätietoisesti pyrkivä oikeusministeri Kekkonen.

Ratkaisun viivästyessä pääministerin hermostuminen ja kyllästyminen kasvoivat. Taktiikaksi tuli, että hän tämän tästä jäi kotiin työskentelemään tai lepäämään ilmoittaen valtioneuvostoon olevansa sairas. Kekkonenkin mielestä menetelmä kyllä ennemmin tai myöhemmin kypsyttäisi Mannerheimin pyytämään eroa. Ennustus osui kuitenkin harhaan. Kun Eero A. Wuori hallituksen toimeksiannosta saapui kotonaan sairastavan presidentin luokse ehdottamaan virkaeroa, raivostunut marsalkka korotti äänensä niin voimakkaaksi, että oven ulkopuolella odottanut adjutantti pelästyi. Hän, presidentti, ei kaivannut neuvoja herra Wuorelta, joka vain runsasta vuotta aikaisemmin oli ollut pyytämässä häntä, Mannerheimia, sinänsä epämieluisaan presidentinvirkaan. Eroasia lykkääntyi toistaiseksi.

Mannerheimin palattua tammikuun alussa 1946 toipumislomaltaan Portugalista Helsinkiin hänen henkilääkärinsä tohtori Lauri Kalaja joutui toteamaan, ettei matka ollut johtanut toivottuihin tuloksiin. Sairaalahoittoon joutunut valtionpäämies oli edelleenkin työkyvytön, eikä hänen toipumisensa varaan voitu juurikaan enää laskea. Muutaman viikon kuluttua Kalaja lääkärintuomiossaan totesikin työkyvyttömyyden pysyväksi.

Virallista eronpyyntöä presidentti ei kuitenkaan halunnut toistaiseksi jättää sotasyllisyysoikeudenkäynnin ollessa vielä kesken. Kieltäytyminen lähtemästä tavalla, joka voitaisiin tulkita paoksi, ei perustunut ainoastaan uskoon virka-aseman tarjoamaan suojaan mahdollisia syytteitä vastaan vaan myös haluun estää ylipäällikkönsä alaisina toimineiden upseerien joutuminen vaaravyöhykkeeseen. Siksi oli odotettava tuomioiden julistamista. Tämän jälkeen kävisi myös päinsä todeta välirauhansopimuksen tärkeimpien artiklojen tulleen täytetyiksi, mikä tarjoaisi sairaalle presidentille moraalisen oikeuden vetäytyä lepoon. Paasikiven hermot äärimmilleen kiristänyt pitkä odotus, jonka varrella hänen sotasyllisyyspro-

sessin kuluttamat omatkin voimansa olivat vähenemässä, päättyi vihdoin Mannerheimin 4.3.1946 lähettämään eronpyyntöön.

Ponnistelua ja malttia

Mitä tulee kotimaisiin kommunisteihin, niin Paasikivi kaikesta huolimatta piti välirauhan jälkeen tärkeänä heidän osallistumistaan hallitukseen. Näin heidät vedettäisiin mukaan vastuuseen ja sillä tavoin nivellettäisiin muuhun yhteiskuntaan. SKP:n ulkoparlamentaarinen toiminta ja yhteispeli Neuvostoliiton kanssa kiristi kuitenkin suhteita muihin puolueisiin ja myös presidentti Paasikivi alkoi vuodesta 1946 lähtien lujittaa otettaan siinä mielessä, että hän asetti etusijalle yhteiskuntarauhan turvaamisen ja eduskunnan määräysvallan korostamisen. Tämän rinnalla yhteistyö kommunistien kanssa vähitellen hiipui ja siirtyi kauemmaksi tulevaisuuteen. Itse asiassa Paasikiven idea kommunistien mukauttamisesta suomalaisen yhteiskuntaan tuli uudestaan esille vasta 1960-luvulla, jolloin Urho Kekkonen palasi ajatukseen ja ryhtyi soveltamaan sitä myös politiikkaan.

Tuskittlemaan Paasikivi joutui myös Neuvostoliiton kiellettyä Suomen osallistumisen kesällä 1947 Marshall-apua suunnittelemaan Pariisiin konferenssiin. Kysymys ei hänen mielestään ollut ainoastaan ilmaisten dollarien menettämisestä vaan myös Suomen itsemääräämisoikeuden loukkaamisesta.

Ratkaisevassa hallituksen ulkoasiainvaliokunnan kokouksessa ulkoministeri Carl Enckell käytti kuitenkin vahvasti argumentoidun puheenvuoron, jossa hän tähdensi reaali politiikan merkitystä. Valvontakomisio oli vielä maassa ja lopullinen rauhansopimus ratifioimatta. Suomen ulkopolitiikan keskeisiin periaatteisiin kuului pysytely suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella, ja tässä oli juuri sellainen kysymys. Siksi Marshall-asiassa oli toistaiseksi pysyttävä sivussa ja voitettava aikaa. Paasikivi tuli lopulta samaan tulokseen.

Myöhemmin illalla toinen ulkoministeri Reinhold Svento vielä soitti kollegalleen Enckellille kotiin kiittääkseen häntä. Kuviin kuului myös se, että kun Enckellillä oli

hieman vaikeuksia suomenkielessä ja Sventolla taas vastaavasti ruotsissa, niin nämä vanhat pietarilaisherrat, Suomen ulkoministerit, käyttivät kahden kesken usein venäjää. Niinpä Svento nyt puhelimessa julisti Enckellille; ”Karl Karlovitš, ty segodnja byl tšudnij.” (Karl Karlovitš, olit tänään ihana.)

Päätösten tekoa ei helpottanut Paasikiven tavan takaa mieleensä palauttama ajatus ulkopoliittisten ratkaisujen vaikeudesta, koska niiden oikeellisuuden osoitti vasta tulevaisuus, kenties 10 tai 15 vuoden kulluttua. Ponnistelua oli silti hellittämättä jatkettava.

Kesään 1948 tultaessa – monien vaiheiden jälkeen – kokemus näytti jo pitkälti vahvistavan Paasikiven Neuvostoliittoa koskeneen työhypoteesin vastanneen Kremlin ajattelua. Näin ei kuitenkaan aina tarvinnut olla. Olihan Stalin vuoden 1948 alussa nimenomaan perustellut Jugoslavian Milovan Djilasille Suomen miehittämättä jättämistä 1944 Yhdysvaltain (tosin turhaan) pelätyllä reaktiolla. Toisaalta O. W. Kuusinen todisteli vielä 1960-luvulla SKP:n puheenjohtajalle Aimo Aaltoselle Stalinin jättäneen 1944 Suomen miehittämättä ollakseen sysäämättä Ruotsia länteen. Väli rauhan pohjalta Suomen kommunistit olisivat saaneet edetä vähin erin, mutta he hukkasivat etsikköaikansa vuoteen 1948 mennessä, mistä Stalin Kuusisen mukaan oli ”kovin suuttunut.”

Kysymys ei Suomen kohdalla silti ollut pelkästään maantieteestä ja Yhdysvaltain sekä Skandinavian huomioon ottamisesta. Talvisota Terijoen hallituksineen ja sen jäl-

keiset historialliset kokemukset kehottivat osaltaan Moskovaa varovaisuuteen ja kaiken ”seikkailupolitiikan” välttämiseen.

1970-luvulla Molotov muisteli sodanjälkeisiä vuosia: ”Miten armeliaasti me kohtelimme Suomea. Olimme viisaita, kun emme vallanneet sitä. Se olisi ollut pysyvä haava ... Ihmiset siellä ovat itsepäisiä, hyvin itsepäisiä. Vähemmistökin siellä olisi ollut vaarallinen. Nyt (1974) voidaan vähän kerrallaan vahvistaa suhteita. Yhtä vähän kuin Itävaltaakaan me emme onnistuneet demokratisoimaan Suomea.”

Toisaalta Paasikiven johtama Suomi oli lujuuutta ja joustavuutta tarkoituksenmukaisesti yhdistellen onnistunut tyydyttämään Stalinin välttämättöminä pitämät turvallisuusedut tavalla, joka pitkällä tähtäyksellä teki siitä Neuvostoliiton kenties parhaan rajanaapurin.

Vuosisadan puoliväliin tultaessa J.K. Paasikivi oli elämänsä varrella ehtinyt kannattaa yhteistyötä aluksi keisarillisen Venäjän sekä sittemmin Väliaikaisen hallituksen, Saksan keisarikunnan, Pohjoismaiden, Hitlerin Saksan ja Stalinin Neuvostoliiton kanssa. Näennäisesti tämä on tulkittavissa vaila idealismia toteutetuksi laskelmoinniksi ja konjunktuuripolitiikaksi. Olen kuitenkin samaa mieltä Jan-Magnus Janssonin kanssa, joka eräässä artikkelissaan korostaa, että tarkoituksena koko ajan oli Suomen pelastaminen. ”Viidakon lakia ” noudattavan voimapolitiikan sanelemassa maailmassa Paasikiven linjassa voi siksi sanoa olleen pienelle maalle aivan riittävästi idealismia.

JYRKI SMOLANDER

Pohjoismainen oikeisto, hyvinvointivaltio ja edistyksen myytti

Valt. lis. Jyrki Smolander tarkastelee pohjoismaisen oikeiston aatteellista murrosta toisen maailmansodan jälkeen. Hän pohtii erityisesti edistysuskon vaikutusta oikeiston hyvinvointipolitiikkaan.

■ Länsimaista kulttuuria on valistuksen ajasta lähtien hallinnut modernille aikakaudelle tunnusomainen edistysusko. Sen tunnusmerkkinä on ollut usko rajoittamattomaan ja ikuisesti jatkuvaan edistykseen, jota on pidetty luonnollisena ja välttämättä toteutuvana ilmiönä. Edistys on liitetty erityisesti tiedon kasvuun ja ihmisen moraaliseen täydellistymiseen. Tieteen on uskottu ratkaisevan ihmiskunnan ongelmat, ja ihmisen moraalisen täydellistymisen on uskottu johtavan kansalaisten tasavertaisuuden ja kansakuntien tasa-arvoisuuden jatkuvaan kasvuun.¹

Eri poliittiset aatteet ovat luoneet tämän pohjalta omat myyttinsä yhteiskunnan kehityksestä. Eräs vaikutusvaltaisimmista on ollut liberalismiin näkemys edistyksen voitokulusta. Esimerkiksi anglosaksisissa maissa ns. sosiaaliliberaalit ovat tulkinneet historian kehittyneen kolmivaiheisena kansalaisten oikeuksien laajentumisena. Ensimmäisessä vaiheessa 1700-luvulla taisteltiin yleisten kansalaisoikeuksien saavuttamisesta. Toinen kansalaisoikeuksien laajenemisaalto alkoi 1800-luvulta koskien poliittisten oikeuksien laajentumista eli demokration läpimurtoa. Ja viimeisessä vaiheessa 1900-luvulla kehitystä on sävyttänyt sosiaalisten oikeuksien laajentuminen, eli hyvinvointivaltion syntyminen ja kasvaminen.

Samanlaiseen käsitykseen perustuu muun muassa *Albert O. Hirschmanin* kirja konservatismiin historiasta. Hirschmanin

mukaan jokaista kansalaisten oikeuksien laajenemista on myös seurannut konservatismiin aalto. Ensin konservatismi vastusti Ranskan vallankumouksen ideaa ihmisistä tasa-arvoisina lain edessä sekä yleisemminkin ihmisoikeuksia. Toisessa vaiheessa konservatismi vastusti yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta. Kolmas vaihe on nykyisinkin voimissaan oleva hyvinvointivaltion vastustaminen.²

Pohjoismaissa ”edistyksen myytti” on vaikuttanut erityisen voimakkaasti niin poliittisessa ajattelussa kuin vaikkapa uskona teknologian kykyyn ratkaista ongelmia. Pohjoismaista edistyksen myyttiä on hallinnut pikemminkin sosiaalidemokraattinen kuin liberalistinen edistysusko. Olennainen ero sosiaalidemokraattisen ja (sosiaali)liberaalisen edistyksen myytin välillä on se, että sosiaalidemokratiassa korostetaan tasa-arvon edistymistä kun taas liberalismissa painotetaan yksilön oikeuksia ja niiden laajentumista. Luonteeltaan liberalistinen ja sosiaalidemokraattinen edistyksen myytit ovat samanlaisia. Kummatkin uskovat tasaiseen reformismiin, ei vallankumoukselliseen hyppäykselliseen kehitykseen.

Erytisen vahvasti sosiaalidemokraattinen edistyksen myytti on vaikuttanut Ruotsissa. Ruotsalaisen tulkinnan mukaan sosiaalidemokraattisen vuosisadan kehityksen kolme päävaihetta ovat olleet poliittisen demokration saavuttaminen vuosisadan alussa, sosiaalisen demokration eli hyvinvointivaltion luominen 1930-luvulta lähtien ja viimeisenä vaiheena taloudellisen demokration luominen 1970-luvulta lähtien.³ Sosiaalidemokraattien maailmankuvassa historian kulun nähtiin tukevan heidän vaatimuksiaan. Historia oli heidän puolellaan. Tämä on ollut pohjoismaisten sosiaalidemokraattien versio länsimaisen kulttuurin sävyttämästä edistyksen myytistä.

1. *Georg Henrik von Wright*, *Minervan pöllö*. Esseitä vuosilta 1987–1991 (Keuruu 1992), s. 143.

2. *Albert O. Hirschman*, *The Rhetoric of Reaction*. *Perjury, Futility, Jeopardy* (Harvard 1991), s. 4–6.

3. *Gösta Esping-Andersen*, *Politics against the Markets*. *The Social Democratic Road to Power* (Princeton 1985), s. 290–291; *Tim Tilton*, *The Political Theory of Swedish Social Democracy*. *Through the Welfare State* (Oxford 1990), s. 228.

Konservatiivit ovat tällaisen edistysuskon luonnollisia vihollisia. Oikeisto on joutunut toisen maailmansodan jälkeen useasti pohtimaan omia arvojaan ja politiikan sisältöä. Vasemmisto on ollut pääosin aina 1980-luvulle saakka ainakin pohjoismaisissa yhteiskunnissa oikeistoa dynaamisempi voima. Vasemmiston eteenpäinmeno on ollut tietystä mielessä ”hyppäyksellistä”. Välillä vasemmisto on ollut voimansa tunnossa ja välillä ikään kuin vetänyt henkeä. Oikeistolla on kuitenkin hengenvetovaiheessakin ollut enemmän reagoijan rooli.

Toisen maailmansodan jälkeen erottuu kaksi selvää vaihetta, joissa vasemmisto on edennyt voimakkaasti ja dominoinut yhteiskunnallista keskustelua. Niitä edelsi ensin vasemmiston linjan selvä muuttuminen aiempaa vasemmistolaisemmaksi; sitä seurasi yleinen yhteiskunnallisen ilmapiirin vasemmistolaistuminen. Ensimmäinen tällainen kausi oli 1940-luvun loppupuoliskolla, jolloin vasemmisto ja erityisesti kommunistit etenivät koko Euroopassa. Oikeisto oli joutunut monissa maissa sotaa edeltäneen politiikan syntipukiksi, ja vasemmisto käytti tilannetta hyväkseen vaatien sosiaalisia uudistuksia ja uudenlaisen talouspolitiikan toteuttamista. Toisen maailmansodan jälkeinen aika oli siten eräänlainen etsikkoaika eurooppalaisen hyvinvointivaltion muotoutumiselle.

Toinen murroskausi tässä suhteessa oli 1960- ja 1970-luvun vaihde. Yleismaailmallinen uusvasemmisto aiheutti levottomuutta ja konkreettisestikin levottomuuksia länsimaissa. Se oli suuntautunut ”porvarillista maailmankatsomusta” vastaan. Yksi keskeinen protestien kohde oli Vietnamin sota ja ”imperialismi” yleensä. Lisäksi ns. porvarilliset arvot, kuten koti, uskonto ja isänmaa, joutuivat huonoon huutoon. Myös vapaan markkinatalouden periaatteet kyseenalaistettiin, etenkin Pohjoismaissa. Ruotsissa sosiaalidemokraatit alkoivat vaatia taloudellisen demokratian toteuttamista, muun muassa palkansaajarahastojen muodossa. Suomessa sosiaalidemokraatit uusivat 1970-luvun alussa ohjelmiaan sosialistisempaan suuntaan.

Eräs tämän artikkelin keskeisiä lähtökohтия on se, että Pohjoismaissa edellä esitetty

”edistysuskon myytti” on ollut voimakkaampi kuin muissa länsimaissa. Siksi Pohjoismaiden konservatiivit ovat reagoineet vasemmiston dominoimiin aikakausiin eri tavalla kuin monissa muissa länsimaissa. Pohjoismaiselle oikeistolle on ollut ominaista taipuminen ja vasemmiston aatteiden myötäily, kun taas muissa länsimaissa vasemmiston aatteellinen vyörytys on aiheuttanut vastareaktion. Esimerkiksi 1940-luvulla länsimaissa useat kirjoittajat kritikoivat sodan jälkeen valtaannousseita kansanrintamahallituksia ”kollektivismista”, joka uhkasi länsimaista demokratiaa ja länsimaisia arvoja. 1960- ja 1970-luvun uusvasemmisto taas sai vastareaktionnsa siitä ideologisesta keskustelusta, josta versoi 1980-luvun thatcherismi ja reaganismi.⁴

Seuraavassa tarkastellaan kahden esimerkkitapauksen valossa pohjoismaisen oikeiston aatteellista murrosta erityisesti suhteessa pohjoismaiseen hyvinvointivaltioon. Ruotsista tarkastelun kohteena on vuonna 1946 tehty puolueohjelman muutos, jossa oikeisto käytännössä hyväksyi sosiaalidemokraattisen hyvinvointivaltion. Suomen osalta käsitellään vasta 1970-luvun murrosta. Tosin kokoomuksessakin oli esiintynyt hyvinvointivaltiolle myönteistä kehitystä jo 1940- ja 1950-luvulla. Vielä 1940-luvulla nuorten aseveljien ääni ei kuulunut tarpeeksi voimakkaana puolueessa, ja kun 1950-luvulla aseveljet astuivat kokoomuksen johtoon, oli Suomen poliittinen ilmapiiri paljon oikeistolaisempi kuin 1940-luvulla tai myöhemmin 1970-luvulla.⁵

Ruotsin oikeisto 1940-luvulla

Ruotsissa oikeistopuolue oli ollut sodan aikana mukana neljän suuren puolueen koalitiollahituksessa. Oikeiston lisäksi siinä olivat mukana sosiaalidemokraatit johtavana puolueena sekä kansanpuolue ja talonpoikaissliitto. Hallitusyhteistyö muovasi oikeiston mielikuvaa sosiaalidemokraateista aikaisempaa myönteisemmäksi. Oikeisto oli käytännössä valmis konsensukseen ruotsalaisen yhteiskunnan suunnasta, mutta sosiaalidemokraattinen puolue kiirehti oikeiston edelle. Sosiaalidemokraatit asettivat vuonna 1944 ohjelmakomitean miettimään puo-

lueelle uutta ohjelmaa sodan jälkeiselle ajalle. Se tultiin tuntemaan nimellä ”27 kohtaa”. Myös kommunistit hyväksyivät sen työväenliikkeen yhteiseksi ohjelmaksi. Uusi ohjelma oli niin radikaali, että se koetteli porvarillisten puolueiden ja sosiaalidemokraattien välistä hallitusyhteistyötä. Koalitiiohallitus hajosikin kesällä 1945.

Sosiaalidemokraattien 27 kohdan ohjelma voidaan jakaa kolmeen eri pääkohtaan: täystyöllisyys, oikeudenmukainen tulonjako sekä tehokkuuden ja demokratian toteuttaminen elinkeinoelämässä. Tavoitetta pyrittiin edistämään myös sellaisten alojen sosialisoinnilla, joissa yksityinen yritteliäisyys johti epätaloudellisuuteen ja monopoleihin, mutta mitään yleistä sosialisointia ei tavoiteltu.⁶

Mielenkiintoinen yleispoliittinen piirre sodan loppuvaiheen politiikassa oli se, että kommunistien kannatus kasvoi Ruotsissakin. Vuoden 1944 vaaleissa he saivat yli kymmenen prosenttia äänistä. Se merkitsi tosin vain 15 paikkaa toisen kamarin 230 edustajasta. Vielä vuoden 1946 kunnallisvaaleissakin heidän äänimääränsä oli yli 11 prosenttia. Kommunistien kannatuksen kasvu ja yleismaailmalliset vasemmistolaiset suuntauokset vaikuttivat sosiaalidemokraattien sodanjälkeiseen politiikkaan, muun muassa taloudellisen demokratian vaatimuksena.

Porvarillisella puolellakin oli alkanut taapahtua uudelleenarviointia suhteessa talous- ja sosiaalipolitiikkaan. Ilmaus tästä muutoksesta oli Bertil Ohlinin valinta kansanpuolueen johtoon vuonna 1944. Ohlin oli Ruotsin johtavia keynesläisiä taloustieteilijöitä, joten hänen valintansa merkitsi sitä, että kansanpuolue oli siirtynyt samoille linjoille sosiaalidemokraattien kanssa työllisyyspolitiikassa. Ohlin kritikoi voimakkaasti liberalistista talouspolitiikkaa kannattaneita taloustieteilijöitä ja poliitikkoja. Hän kannatti ekspansiivista talouspolitiikkaa täystyöllisyyden säilyttämiseksi. Tämä merkitsi poliittisen linjan muutosta kansanpuolueessa, sillä Ohlinia edeltänyt puheenjohtaja Gustaf Andersson ja Rasjön kannatti vielä puhtaan liberalistista talouspolitiikkaa kuten hänen puolueensaakin 1930-luvulla.⁷

Ruotsalaisessa yhteiskunnassa sosiaalidemokraatit määräsivät nyt yhteiskunnan ke-

Kansanpuolueen puheenjohtaja Bertil Ohlin ja kamassa vaalilippuja toisen kamarin vaaleissa tukholmalaisen äänestyspaikan ulkopuolella 1952. Yhtyneitten kuva-arkisto.

hittämisen suunnan ja tahdin. Porvarilliset puolueet olivat alkaneet kuitenkin taipua sosiaalidemokraattien politiikan edessä, ja ne hyväksyivät yhä enemmän sosiaalidemokraattien kansankoti-ohjelmasta oikeutetuksi. Keskeinen kysymys oli täystyöllisyyden ylläpitäminen ekspansiivisen talouspolitiikan avulla. Talonpoikaisliittohan oli kannattanut tätä jo 1930-luvulta lähtien.

Sosiaalidemokraattien mielestä oli jatkettava 1930-luvulla alkanutta sosiaalisten uudistusten toteuttamista. Sosiaalidemokratinen hallitus toikin vuosien 1946 ja 1947 aikana valtiopäiville useita sosiaalipolitiikkaan liittyneitä aloitteita. Näistä sosiaaliuu-

4. Pekka Suvanto, Konservatismi Ranskan vallankumouksesta 1990-luvulle (Tampere 1994), s. 249–251, 261–262, 276–279.

5. Jyrki Smolander, Jarrutuksesta konsensushenkeen. – Kansallisen Kokoomuksen suhtautuminen ns. pohjoismaiseen hyvinvointivaltioon 1945–1975. Poliittisen historian lisensiaatintutkimus (Turun yliopisto 1998), s. 92–102.

6. Stig Hadenius, Björn Molin & Hans Wieslander, Sverige efter 1900. En modern politisk historia. 13:e uppl. (Falun 1993), s. 170–171.

7. Leif Lewin, Ideologi och strategi: Svensk politik under 100 år (Stockholm 1984), s. 206–207.

distuksista merkittävimmät olivat kansaneläkelain muutos, yleinen lapsilisälaki, yleinen sairausvakuutus sekä uusi sosiaalinen asuntopolitiikka. Näiden ansiosta Ruotsista tuli Ranskan ohella 1940-luvun lopun sosiaalipolitiikan esikuvamaa.⁸

Ruotsalainen oikeisto oli alkanut menettää kannatustaan 1930-luvun puolivälistä lähtien ja vaalitappioiden sarja vain jatkui 1940-luvulla. Vuoden 1944 vaaleissa puolueen äänimäärä laski jo alle 16 prosentin, kun se vielä 1920-luvulla oli ollut 30 prosenttia. Puoluetta vuodesta 1935 luotsannut Gösta Bagge sai väistyä.

Puheenjohtajavaihdokseen vaikutti myös puolueessa käyty kiivas ideologinen keskustelu, jonka osapuolet jakautuivat pitkälti sukupolvijaon mukaisesti. Nuoret halusivat muuttaa poliittista linjaa täydellisesti, ainakin mitä tuli sosiaalipolitiikkaan. Vanhempi polvi taas halusi pysyttäytyä perinteisessä linjassa.

Ideologista keskustelua oli puolueessa käyty jo vuodesta 1943. Tällöin alkoi esiintyä vaatimuksia oikeiston tarpeesta uudistaa ohjelmaansa. Yksi keskustelun herättäjistä oli ollut erään upsalalaisen opiskelijayhdistyksen lanseeraama termi ”radikaali konservatismi”. Tarkoituksena oli saattaa 1930-luvulla aloitetun sosiaalivaltion rakennustyö päätökseen. Tosin radikaalin konservatismiin lähtökohdat olivat ennemminkin nationalistiset kuin sosiaaliset. Kiinnostuksen kohteena oli kansankokonaisuuden vaaliminen, kansallishengen nostattaminen ja kansallinen uudistuminen.⁹

Vuoden 1944 vaalitappion jälkeen puolue kokoontui ylimääräiseen puoluekokoukseen, jossa keskeinen päätettävä asia oli puheenjohtajan vaihdos. Mutta samassa puoluekokouksessa linjanmuutosta haluvien onnistui saada aikaan päätös puolueohjelman uudistamisesta. Ohjelmakomitean johtoon tuli Jarl Hjalmarson, joka oli nuoren polven johtava puhemies ja jonka nimi oli vilahdellut puheenjohtajakaavailuissa.

Puheenjohtajaksi valittiin lopulta vastahakoinen Fritiof Domö, sen jälkeen kun kaksi muuta kandidaattia oli kieltäytynyt. Domötä on kuvattu kompromissien mieheksi ja keskittien kulkijaksi. Heti valinnan jälkeen

luonnehti Svensk Tidskrift häntä murrosajan johtajaksi, jonka tehtävänä oli suorittaa puolueessa sukupolvenvaihdos. Jälkeenpäinkin on hänen roolinsa nähty asemien pitäjänä siihen asti, kunnes nuorempi sukupolvi pystyi ottamaan vallan puolueessa.¹⁰

Oikeistopuolueen alamäki oli suurin syy puolueohjelman uudistamiselle. Nuoren polven tavoitteena oli laajentaa puolueen kannattajakuntaa etenkin keskiluokan piirissä. Siellähän oikeisto kävi kilpailua nimenomaan sosiaaliliberaaliselle linjalle siirtyneen kansanpuolueen kanssa. Nuoremman polven tuntoja tulkitsivat tässä asiassa Elis Hästad ja Gunnar Heckscher.

Hästad kirjoitti pamfletin paljonpuhuvalla otsikolla ”En aktiv medelklasspolitik”. Tosin hän varoitti, että keskiluokan etuja ei saanut ajaa samalla tavalla yksipuolisesti kuin muut puolueet omien ryhmiensä etua. Oikeiston maailmankatsomuksen tuli perustua luokattomuuteen, ja siksi kaikkien ihmisten tuli olla oikeutettuja yhtäläisiin etuihin. Sosiaalisia etuisuuksia ei tullut suunnata vain pienituloisille.¹¹

Heckscher taas vaati, että konservatismiin oli kuljettava ajan ja yhteiskunnallisen kehityksen mukana. Varoittavana esimerkkinä hän piti Ruotsin konservatiivien toimintaa vuoden 1865 valtiosääntökysymyksessä. Konservatiivit vastustivat tällöin kategorisesti kaikkia demokratiavaatimuksia. Seurauksena oli, että koko konservatiivinen eduskuntapuolue hävisi Ruotsin puoluekartalta ja sitä kautta konservatiivien ääni hävisi yhteiskunnallisesta keskustelusta.

Puolueen häviämisen syyt olivat liika säätyegoismi ja sopeutumiskyvyttömyys. Uusi aika vaati uusia toimintamuotoja ja uutta politiikkaa. Ei kyetty näkemään, että muutkin tulevaisuuden yhteiskunnassa papistoa ja aatelistoa vaikutusvaltaisemmat ryhmät saattoivat kannattaa konservatismiin aatteita. Tämä varoittava esimerkki osoitti, että konservatiivisenkin puolueen piti pystyä uusiutumaan. Puolueen ei tarvinnut sinänsä luopua periaatteistaan, mutta sen oli seurattava aikaansa. Puolueen oli kyettävä myös houkuttelemaan uusia ryhmiä kannattajikseen. Kuten Heckscher asian ilmaisi: oikeiston oli kuunneltava ennemminkin nii-

tä, jotka äänestivät, kuin niitä, jotka maksoivat vaalilaskun.¹²

Puolueohjelman uudistamisen kannattajat vetosivat juuri ajan muuttumiseen. Edellinen ohjelma oli vuodelta 1919. Yhteiskunta oli uudistunut sen jälkeen perusteellisesti, etenkin taloudellisella ja sosiaalisella alalla. Kysymyksenasettelut olivat varsin erilaisia toisen maailmansodan loppuessa verrattuna ensimmäisen maailmansodan loppuun.¹³ Puolue oli uudistanut ohjelmaansa jossain määrin jo vuonna 1934, joten ohjelman uudistamista kannattaneet syyllistyivät ehkä jonkinlaiseen lioitteluun. Toisaalta uudistamisen kannattajat katsoivat, että puolueen ajama linja eikä pelkästään ohjelma kaipasi uudistamista.

Ohjelman uudistamista puolsi sekin, että oikeisto oli muuttamassa linjaansa myös käytännön sosiaalipolitiikassa. Eläkepolitiikassa oikeisto ajoi vasemmalta sosiaalidemokraattien ohi. Jo ennen sota-aikaa asetettu sosiaaliturvakysymyksiä käsitellyt komitea sai vuoden 1945 aikana valmiiksi mietinnön kansaneläkelain muuttamisesta. Komitea esitti kolme vaihtoehtoa kansaneläkelain uudistuksen toteuttamiseksi. Ensimmäinen vaihtoehto oli 200 kruunun peruseläke ja tarveharkintainen lisäosa, toinen 600 kruunun peruseläke ja tarveharkintainen lisäosa sekä kolmas 1000 kruunun tasaeläke kaikille. Toista vaihtoehtoa komitean jäsenistä kannattivat kaksi sosiaalidemokraattia ja yksi kansanpuolueen edustaja, kun taas kolmatta vaihtoehtoa kannattivat kaksi oikeiston, yksi talonpoikaisliiton ja yksi sosiaalidemokraattien edustaja.

Sosiaalidemokraattinen hallitus oli jakautunut kansaneläkekysymyksessä. Pääministeri ja valtionvarainministeri pitivät kolmatta vaihtoehtoa liian kalliina, mutta hallitus joutui taipumaan sen taakse sosiaalidemokraattisen eduskuntaryhmän, yleisen mielipiteen ja ay-liikkeen painostuksen takia. Oikeistossa tästä otettiin luonnollisestikin kaikki hyöty irti. Oikeistopuolue korosti, että se oli alusta asti ollut toteutuneen linjan kannalla, ja että oikeisto oli ollut samalla linjalla kuin kansakin.¹⁴ Kerrankin oikeisto näytti uudistusystävällisemmältä ja kansaan menevämmältä kuin sosiaalidemokraatit.

Oikeiston osuudesta kansaneläkelain muutoksessa on keskusteltu kansainvälisestikin. Mielenkiinto on tässä tapauksessa suuntautunut siihen, kuinka paljon eri yhteiskuntaluokat ovat vaikuttaneet hyvinvointivaltion syntymiseen. Tutkija *Peter Baldwin* on päätellyt oikeiston käyttäytymisestä kansaneläkelain uudistamisen yhteydessä, että solidaristisen hyvinvointivaltion synnyttämisessä kasvavan keskiluokan rooli olisi ollut merkittävämpi kuin perinteisen työväenluokan. Näin hän on kyseenalaistanut vanhan myytin sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen keskeisestä asemasta solidaristisen hyvinvointivaltion luomisessa.¹⁵

8. Hadenius, Molin & Wieslander, s. 173–174, 187.
9. *Leif Lewin*, Planhushällningsdebatten (Uppsala 1967), s. 186–187, 189; *Jan Hylén*, Fosterlandet främst? Konservatism och liberalism inom högerpartiet 1904–1985 (Falun 1991), s. 118.
10. Lewin 1967, s. 190; Hylén, s. 105–106.
11. *Elis Håstad*, En aktiv medelklasspolitik. (Stockholm 1944), s. 12–13, 19.
12. *Gunnar Heckscher*, Gammal och ny konservatism i Sverige (Stockholm 1947), s. 8, 60–61.
13. Riksarkivet (RA), Moderata Samlingspartiets deposition, högerns extra rikstammans protokoll, 9.–10.12. 1944.
14. *Kari Salminen*, Yhteiskunnan rakenne, politiikka ja eläketurva. Kokonaiseläketurvan muotoutuminen Suomessa ja Ruotsissa (Jyväskylä 1987), s. 51–52; *Sven E. Olsson*, Social Policy and Welfare State in Sweden. Lund studies in social welfare (Lund 1990), s. 92, 100; *Politisk valhandbok 1946* (Stockholm 1946), s. 150–153; *Riksdagens protokoll*, A3, 25:117–119, A. I. Anderson, B3, 27:23–26, S. A. A. Hagård, 27:30–32, M. Skoglund.
15. *Peter Baldwin*, How Socialist is Solidaristic Social Policy? Swedish Postwar Reform as a Case Point. International Review of Social History. Vol. XXXIII (1988), s. 133–136; *Peter Baldwin*, The Scandinavian Origins of the Social Interpretation of the Welfare State. Comparative Studies in Society and History. Vol. 31 (1989), s. 15–24; *Peter Baldwin*, The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875–1975 (Cambridge 1990), s. 136–138. Vrt. Olsson, s. 91, 97–102: Olssonin mukaan Baldwin on mennyt liian pitkälle korostaessaan oikeiston merkitystä kansaneläkelain säättämisen yhteydessä. Oikeisto oli kuitenkin kutistunut varsin pieneksi puolueeksi 1940-luvun aikana. Olssonin toinen kriittinen huomautus kohdistuu siihen, että Baldwin korostaa liikaa keskiluokan merkitystä solidaristisen sosiaalipolitiikan syntymisessä. Itse asiassa talonpojat ja maaseudun väki ovat olleet Pohjoismaissa innokkaimmin solidaristisen sosiaalipolitiikan takana. Oikeiston kannatuksesta suurin osa tuli vielä 1940-luvulla maaseudulta, joten maaseudunkin tarpeet ovat olleet vaikuttamassa oikeiston eläkepolitiikkaan enemmän kuin lähteistä on luettava.

Ainakin oikeisto ilmaisi selvästi kiinnostuksensa keskiluokkaa kohtaan ja toisaalta keskiluokan tarpeet vaikuttivat huomattavasti oikeiston sosiaalipoliittisiin linjauksiin. Hästadin mukaanhan kaikkien ihmisten tuli olla oikeutettuja yhtäläisiin sosiaalietuuksiin.¹⁶ Puheenjohtaja Domö sanoi, että koska tähän mennessä keskiluokka oli ollut sosiaalisissa uudistuksissa maksumiehen osassa, oli sen nyt saatava osansa sosiaaliturvan hedelmistä.¹⁷ Perinteinen työvään tarpeisiin sidottu sosiaalipolitiikka ei ollut samalla tavalla solidaarinen keskiluokalle, ja tämän oikeisto halusi muuttaa. Tasaalakettä perusteltiin keskiluokan tarpeiden mukaisesti myös sillä, että tarveharkinta ranskaisi niitä, jotka olivat tehneet jotain vanhuuden turvansa varalle.¹⁸

Toisaalta oikeisto ei kuitenkaan kaikissa tapauksissa ollut solidaristisen sosiaalipolitiikan kannalla. Sosiaalipolitiikassa korostettiin itse asiassa enemmän ansiosidonnaista sosiaalivakuutusta kuin tasakorvauksiin perustuvaa sosiaalipolitiikkaa. Yhteiskunnan oli turvattava ihmisille perusturvallisuus, mutta muuten ihmisten tuli itse huolehtia lisäsosiaaliturvastaan.¹⁹

Keskiluokan houkutteleva oli kuitenkin selvästi keskeinen tekijä oikeiston sosiaalipoliittisen linjan muutoksessa 1940-luvun puolivälissä. Keskiluokka oli tavallaan oikeiston oma yhteiskuntaluokka, jonka äänistä se kilpaili kansanpuolueen kanssa. Pelkillä yläluokan äänillä ei kovin pitkälle olisi päässyt. Keskiluokka edusti uutta ja kasvavaa yhteiskuntaluokkaa, jonka tarpeet ja maailmankuva olivat sidoksissa uuteen yhteiskuntaan. Siksi keskiluokan houkutteleva edellytti puolueen ohjelman ja aatteen modernisoimista.

Veronalennukset ja uusi sosiaalisempi ohjelma

Vuonna 1946 Jarl Hjalmarsonin johtama ohjelmakomitea toi puoluekokoukselle tavoiteohjelmaehdotuksensa. Se oli hyvin pitkälle nuoren polven toivomusten mukainen. Keskeinen muutos oli suhtautumisessa sosiaalipolitiikkaan. Ehdotuksessa lähdettiin siitä, että sosiaalipolitiikka edisti tuottavuutta, sillä se lisäsi työvoiman hyvinvoin-

tia ja sitä voitiin käyttää suhdannepolitiikan välineenä. Sosiaalipolitiikkaa ei siis pidetty enää pelkkänä taloudellisen toiminnan kustannuksena. Toinen nuoren polven sydäntä lähellä ollut tavoite oli tulonjaon tasoittaminen. Vanhempi polvi oli taipuvainen pitämään liian tasaista tulonjakoa yritteliäisyyttä ja työtehoa vähentävänä tekijänä.²⁰

Nuorten perusideana oli nostaa kristinusko keskeiseen asemaan puolueen ideologiassa. Maallistumisen lisääntyminen oli ollut perustekijä muun muassa natsismin esiinmarssille. Tämän kehityskulun hidastamiseksi oikeiston oli nyt korostettava omaa kristillisyyttään. Erityisesti kristinuskon korostamaa jokaisen ihmisen arvoa oli nyt syytä painottaa. Tämän takia sosiaalipolitiikka tuli nähdä kristillisen vastavuoroisuuden ilmauksena yhteiskunnassa.

Ohjelmaehdotus olisi tullut maksamaan paljon. Nuorekkaan ehdotuksen keino sosiaalieuudistusten rahoittamiseksi ei kuitenkaan ollut verojen korottaminen, vaan päinvastoin verojen alentaminen. Valtion lisääntyneet menot nimittäin vaativat tuotannon lisäämistä. Se onnistui, jos yhteiskunnassa ensinnäkin annettiin takeet yksityisen omistusoikeuden säilymisestä ja taattiin oikeudet tuotantovälineisiin eli työhön, pääomaan ja koneisiin. Toiseksi verotusta oli muutettava siten, että yhä suurempi määrä tuotannon lisäyksestä tulisi ihmisille, eli veroja olisi alennettava kaikissa veroluokissa. Tämä rohkaisisi yritteliäisyyttä ja siten lisäisi tuotantoa huomattavasti. Näin valtion kokonaisverotulot kasvaisivat, vaikka verotusta alennettaisiin. Esimerkkeinä tällaisesta Hjalmarson mainitsi USA:n ja Englannin. Verojen alennukset eivät siis olleet ristiriidassa oikeiston sosiaaliohjelman kanssa, vaan ne olivat välttämätön edellytys sen toteuttamiselle.²¹

Puoluekokous ei kuitenkaan ottanut ohjelmaehdotusta vastaan kritiikittä. Perinteisin talousoppeihin tottuneet eivät pitäneet uutta ohjelmaa realistisena. Erityisen kritiikin kohde oli luonnollisestikin ohjelman sosiaalipoliittinen osuus, jota pidettiin liian pitkälle menevänä ja liian kalliina. Kriitikojen mukaan oikeiston ei pitänyt lähteä mukaan sosiaalidemokraattien ja kansan-

puolueen kanssa kilpailemaan etuuskien jakamisessa. Pikemminkin oikeiston piti toimia ”jarrumiehenä”, tai muuten sosiaalidemokraatit ja kansanpuolue menisivät vieläkin pidemmälle. Lisäksi ohjelmaa arvosteltiin siitä, että siinä ei tarpeeksi tuotu esiin yksilön panosta hyvinvoinnin kasvussa, vaan luotettiin valtion kaikkivoipaisuuteen.

Ehdotuksen puolustajat taas pitivät ”tulevaisuuteen suuntautunutta positiivista sosiaaliohjelmaa” lähes välttämättömänä. Tarkoituksena oli nostaa oikeisto jälleen maan johtavaksi puolueeksi houkuttelemalla kasvava keskiluokka sen kannattajaksi. Toinen tärkeä tavoite oli puolustaa vapaata talouselämää sosialismin uhalta. Tarkoitus oli osoittaa, että vapaan talouden oloissakin voitiin saavuttaa kattava sosiaalinen turva. Toisaalta jos oikeisto tulisi vastaan sosiaalisissa reformeissa, olisi muu yhteiskuntaakin valmiimpi kuuntelemaan oikeiston vaatimuksia esim. veropoliitikassa.²²

Lopullisesta ohjelmasta tuli kompromissi. Itse asiassa se muistutti puolueessa esiintyneiden erilaisten ja keskenään ristiriitaistenkin mielipiteiden mielivaltaista kokoelmaa. Vanhan polven äänenpainot tulivat siinä selvemmin esiin, joskin erikseen kirjoitetussa ohjelmakommentaarissa korostuivat nuoren polven sosiaali- ja talouspoliittiset linjaukset. Ohjelmaa hallitsi näkemys talouden ensisijaisuudesta suhteessa sosiaalireformeihin. Sen sijaan ohjelmakommentaarissa todettiin varsin yksiselitteisesti, että ihmisillä oli tietyissä tilanteissa oikeus vaatia apua yhteiskunnalta.²³

Vaikka ohjelmasta tulikin kompromissi, vastaanotettiin se puolueen nuoren polven keskuudessa tyydytyksellä. Hjalmarson totesi, että uuden ohjelman tärkein anti oli se, että se oli ”positiivinen”. Se kertoi enemmän siitä, mitä oikeisto halusi eikä niinkään, mitä se vastusti.²⁴ Nuoremman polven perusluolena oli oikeiston huono imago äänestäjien keskuudessa. Oikeisto oli ennen sotaa omaksunut sosiaalipoliittisen jarruttajan roolin. Nyt tästä ”nejsägare” -imagosta oli päästävä eroon. Oikeistolaisen sosiaalipoliittikan ei tarvinnut olla pilkulleen samantyyppistä kuin sosiaalidemokraattien, mutta sosiaalipoliitikassa tuli olla aloitteellinen.

Oikeistojohtaja helikopterissa. Jarl Hjalmarson vaalikiertueella 1956. Yhtyneitten kuva-arkisto.

Oikeisto kiteytti ohjelmansa kahteen sanaan: vapaus ja edistys. Ruotsalaisen yhteiskunnan suurin uhka ja vastustaja oli sosialismi. Se uhkasi yksilön vapautta, ja yksilön vapaus oli taas edellytys suuremmalle hyvinvoinnille ja turvallisuudelle. Ohjelma oli ”konservatiivista edistyspolitiikkaa vapauden tunnuksin”.²⁵ Edistys siis liitettiin oikeiston ohjelmassa hyvinvoinnin ja turvallisuuden lisääntymiseen ja oli siten varsin

16. Hästad, s. 12–13, 19; Vrt. myös RA, Igor Holmstedts samling rörande högerpartiet, vol. 2, ”Mål och medel inom socialpolitiken”, s. 19–21.

17. RA, Moderata, partiledarna, Domö n:o 5, tal vid Brunkebergklubben 15.11.1945. Vrt. *Högern vill... Högers handlingsprogram*. Antaget av Högers Representantskap den 28 maj 1946, s. 2.

18. Riksdagens protokoll, B 4, 27:23–26, S. A. A. Hagård, 27:30–32, M. Skoglund.

19. Frihet och framsteg. Kommentar til Högers handlingsprogram (Stockholm 1946), s. 119.

20. Hylén, s. 116.

21. RA, Moderata, högerns rikstämman protokoll, 1.–2.1946, bilag.

22. RA, Moderata, Högers överstyrelsens protokoll, 31.1.1946; RA, Moderata, Högers extra rikstämman protokoll, 1.–2.2.1946.

23. Vrt. *Högern vill...*, s. 2–3, 22–23; Frihet och framsteg, s. 110–123.

24. RA, Moderata, Högers rikstämman protokoll, 17.–18.6.1946.

25. *Högern vill...*, s. 1.

materialistinen käsite, käytännössä sama asia kuin elintason nousu. Kun oikeisto puhui edistyksestä, se viittasi nimenomaan taloudellisiin arvoihin, ei niinkään muihin arvoihin kuten esimerkiksi tasa-arvoon tai oikeudenmukaisuuteen.

Oikeiston edistysuskon materialistisuus ei ollut kuitenkaan mitenkään erikoinen piire 1940-luvun jälleenrakentavassa Euroopassa. Länsimaissa vaikutti voimakkaana ns. kasvuteoreettinen koulukunta, jonka ehkä vaikutusvaltaisain teoreetikko oli *J. M. Keynes*. Koulukunnan teorioilla oli ratkaiseva vaikutus siihen, että "edistys" ja "taloudellinen kehitys" samaistettiin synonyymeiksi.²⁶

Oikeisto korosti nyt yhteiskuntarauhaa ja yhteistyötä. Sosiaalipolitiikka oli ilmaus "yhteiskuntasolidariteetista" ja se oli välttämätön edellytys vapaan elinkeinoelämän toiminnalle. Oikeisto edisti siten myös työläisten tavoitteita parantaa elintasoaan. Työläiset eivät vain ymmärtäneet, että sosiaalinen tasoittaminen oli tehnyt Ruotsin kansalaisista porvareita, joiden etuja parhaiten ajoi porvarillinen politiikka. Vapaus ja vastuu sekä mahdollisuus itse osallistua talouselämään ja hyötyä omasta panoksestaan sekä samalla oikeus saada apua yhteiskunnalta paransivat parhaiten myös työläisten elintaso.²⁷

Oikeisto oli joutunut kokemaan vaalitappioiden sarjan aina 1930-luvulta lähtien. Erityisesti tiukka pitäytyminen rajoittamattoman vapaaseen markkinatalouteen laman oloissa tulkittiin virheeksi, joka johti kannatuksen laskuun. Mitä pitempään se jatkoi jääräpäisesti samoilla linjoilla, sen pitempään vaalitappioiden sarjan pelättiin jatkuvan. Keskiluokan kannatusta oikeisto saattoi realistisesti tavoitella. Keskiluokan äänistä kilpaili kuitenkin muun muassa kansanpuolue, jonka puheenjohtajana oli ruotsalaisen "keynesläisyyden" porvarillinen esitaistelija Bertil Ohlin. Ruotsalaiset oppivat 1930-luvun lamasta sen, että täysin rajoittamaton talous ei kyennyt turvaamaan yhteiskunnan taloudellista kehitystä, työllisyyttä ja turvallisuutta. Oikeiston oli vaikeaa esiintyä "edistyksellisenä" Ohlinin rinnalla, joka oli ollut jo 1930-luvulla "oikeassa". Mutta oikeisto ei voinut myöskään esiintyä enää "sosiaalisen insinöörintaidon" tai "key-

nesläisyyden" vastustajana aikana, jolloin nämä opit olivat jo yleisesti hyväksytyjä lamakauden kukistajia.

Oikeiston linjan uudistajien keskeinen tavoite oli karistaa puolueen hartioilta sosiaalisten uudistusten vastustajan viitta. Oli tärkeää todistaa, että myös puoluekentän oikealla laidalla tunnettiin huolta ihmisten sosiaalisista tarpeista ja turvallisuuden tunteesta. Oikeisto oli toki sosiaalipolitiikassa näyttänyt jarrumieheltä, mutta tämä johtui pitkälti siitä, että aloite oli ollut vasemmistolla.²⁸

Oikeisto käytti varsin usein 1940-luvulla käsitettä "edistys". Se pyrki yhdistämään toisen maailmansodan jälkeisessä ajassa kaksi tavoitetta, jotka helposti käsitettiin 1940-luvulla toistensa vastakohtiksi. Vapauden korostaminen sopi hyvin sosialismin vastaiseen profiloitumiseen ja "edistys" oli välttämätön vapauden pehmentäjä Ruotsissa, missä taloudellista vapautta rajoitettiin sosiaalisten päämäärien edistämiseksi. Kaiken lisäksi edistyksen mieltäminen taloudelliseksi kasvuksi tuki oikeiston tiettyjä talous- ja veropoliittisia vaatimuksia. Oikeiston ohjelmissa taloudellisella kasvulla oli ensimmäinen sija verrattuna esimerkiksi sosiaaliseen turvallisuuteen tai tasa-arvoon. Ero aiempaan oli se, että nyt painotettiin sosiaaliturvan merkitystä talouskasvua edistävänä tekijänä.

Kokoomus "edistyksen pyörässä"

Suomessa kansallinen kokoomus oli 1960-luvun puolivälin jälkeen ajautunut samantyyppiseen ikuisen oppositio puolueen rooliin kuin Ruotsin oikeisto jo parikymmentä vuotta aiemmin. Vielä 1960-luvun lopulla kansanrintamakauden alussa kokoomuksessa ei vielä otettu ikuista oppositioasemaa vakavasti. Vuoden 1968 presidentinvaalit menivät hyvin ja puolue odotti vuoden 1970 vaaleista voittoa. Monet kuitenkin kysyivät, mitä kokoomus tekisi vaalivoitollaan, sillä hallitukseen se ei kuitenkaan pääsisi. Puolue oli ajanut itsensä ulkopoliittiseen paitsioon tukemalla Matti Virkkusta presidentiksi.²⁹

Pelot oppositioaseman pysyvyydestä osoittautuivat tosiksi vuoden 1970 suuren eduskuntavaalivoiton jälkeen. Kokoomuk-

sen puheenjohtajan Juha Rihtniemen epäonnistuttua hallitustunnusteluissa presidentti Urho Kekkonen nimitti Teuvo Auran virkamieshallituksen, ja vajaan puolen vuoden kuluttua maassa oli jälleen kansanrintamahallitus. Kokoomuksessa jakautuivat arviot siitä, miten hallituksen ovet avautuisivat. Puolueen oikealta laidalla katsottiin, että syypäänä oli yksistään Kekkonen. Nuorempien ”remonttimesten” mielestä kokoomuksen oli syytä muuttaa asennettaan etenkin ulkopoliitikassa.

Kokoomus oli pyrkinyt muuttamaan omaa kuvaansa jo pidemmän aikaa. Nuoren ja dynaamisen Juha Rihtniemen valinta puheenjohtajaksi vuonna 1966 oli eräs merkki tästä pyrkimyksestä. Uutta linjaa kuvasti mm. edistyksellisyden ja sosiaalisuuden korostaminen.³⁰ Puolueen ohjelmassa vuodelta 1966 todettiin muun muassa:

”Kielteisellä ja vastustavalla asenteella ei päästä eteenpäin. Tarvitaan vapaamielisiä ja edistyksellisiä politiikkaa. Tarpeellisten uudistusten suorittaminen on välttämätöntä myös sosiaalisen oikeudenmukaisuuden saavuttamiseksi.”³¹

Kokoomuksen paineet olivat siis paljolti samanlaisia kuin Ruotsin oikeistolla 1940-luvulla. Jo käytetyt termit ”kielteinen asenne” ja ”edistysellinen politiikka” kertovat samatapaista yhteiskunnallisesta ilmapiiristä, ja ne kertovat myös oikeiston samanlaisesta tavasta reagoida näihin vasemmiston taholta syntyneisiin paineisiin. Omaa ”edistyksellisyttä” pyrittiin todistelemaan, ja sosiaali- ja muihin reformeihin pyrittiin sopeutumaan.

Toki kaikki eivät kokoomuksessakaan olleet vakuuttuneita ”edistysellisen” politiikan välttämättömyydestä tai toivottavuudesta. Tähän ryhmään kuului erityisesti Uuden Suomen päätoimittaja Pentti Poukka. Hänen mukaansa edistyksen palvonnan sai syyttää Ruotsin sosiaalidemokraatteja. Nämä olivat luopuneet sosialismista mutta samalla säilyttääkseen kasvonsa jatkoivat punalippujen heiluttamista. Tilanne oli tragikoominen, sillä Ruotsissa oltiin matkalla sosialismiin saavuttamatta sitä kos-

kaan. Itse asiassa sosiaalidemokraatit toivoivat, ettei heitä päästettäisi sosialismiin asti; politiikan ainoaksi sisällöksi jäi edistys ja uudistus. Poukka valitteli sitä, että suomalaisetkin pyrkivät seuraamaan perässä tässä edistyksen kilpajuoksussa, joka tarkoitti useimmiten edistystä pelkän edistyksen vuoksi. Suomalaisilta puuttui Poukan mukaan kyky erottaa, mikä oli poliittista teatteria ja mikä aitoa asiaa; he ryntäsivät orgaanisesti mukaan tragikoomiseen edistyskilpailuun.³²

Samantapaista kritiikkiä oli esittänyt jo hieman aiemmin 1960-luvun puolivälissä nimimerkki Konservatiivi Uuden Suomen palstoilla. Hän oli huolissaan erityisesti siitä, että länsimaiset konservatiivipuolueet olivat heikentäneet ideologiaansa ”sillä, että ne lähtivät purjehtimaan sosiaalisuuden hohtaviksi värjättyjen lippujen alle”. Pahin esimerkki tämänlaisesta ”sosiaalisesta konservatismista” oli Ruotsin veljespuolue. Konservatiivin mukaan konservatiivisen puolueen keskeisin tehtävä oli kuitenkin puolustaa vapaata markkinataloutta. Konservatiivien tuli muistuttaa siitä, että hyvinvointi syntyi yksityisen elinkeinoelämän panoksin, ei valtion budjettia paisuttamalla.³³

Nimimerkki Nuori konservatiivi vastasi Konservatiiville todeten, että täysin vapaan markkinatalouden aika oli jo ohi. Yhteiskunta oli muuttumassa, ja eräänä sen tunnuspiirteenä oli se, että tuotannon piiriin

26. *Tapio Tamminen*, Edistyksen myytti. Kertomus modernin yhteiskunnan kulttuurisesta paradigmasta. (Tampere 1994), s. 127.

27. Högern vill..., s. 2–3; Frihet och framsteg, s. 8.

28. RA, Moderata, partiledarna, Domö n:o 5, tal vid Ungsvenskarnas rikstämma 9.6.1945, föredrag i Söderköping, 26.8.1945.

29. *Urho Kekkonen*, Kirjeitä myllystäni 2 1968–1975. Toim. Maarit Tyrkkö ja Keijo Korhonen (Helsinki 1976), s. 69; *Jarmo Virravirta*, Poliittikan äänetön yhtiömies (Keuruu 1977), s. 116–120; *Pentti Sillantaus*, Yöpakkasista jättäenlähtöön. Kokoomuksen kujanjuoksu 1958–87 (Jyväskylä 1988), s. 18.

30. *Suvanto*, s. 312.

31. *Kobti huomispäivän yhteiskuntaa*. Kansallisen kokoomuksen poliittinen toimintaohjelma 1966 (Kerava 1966), s. 6.

32. *Pentti Poukka*, Porvarin päiväkirja (Helsinki 1969), s. 71–73, 80–82.

33. Uusi Suomi (US), 7.10.1965, ”Konservatismi ja nykyhetki”.

Kokoomuksen puheenjohtaja Juba Riitniemi selostaa ruotsalaisen kansanpuolueen Victor Procopélle vuoden 1968 budjettikirjan "silmänkääntötemppejuja", jotka hänen mielestään lisäsivät valtion veroja. Oikealla puoluesihteerä Harri Holkeri. Yhtyneitten kuva-arkisto.

kuuluiivat nyt myös palvelut tavaratuotannon lisäksi. Yksityinen sektori ei voinut tuottaa kaikkia palveluja, joten konservatiivisten puolueiden oli hyväksyttävä se, että julkinenkin sektori osallistui tuotantoelämään.³⁴ Keskeinen ero Konservatiivin ja Nuoren konservatiivin mielipiteissä oli siis suhtautuminen markkinatalouteen. Nuori konservatiivi katsoi, että uusi yhteiskunnallinen tilanne vaati ennemminkin sekatalouden toteuttamista.

Konservatiivi ja Nuori konservatiivi suhtautuivat eri tavalla "kehityksen pyörään". Konservatiivin mielestä se ei pyörinyt automaattisesti, eivätkä konservatiivit saaneet edistää vasemmiston ja keskustan tavoitteita omaksumalla niiltä käsitteitä tai kuvakieltä. Nuoren konservatiivin mielessä taas siinäsi kuva kokoomuksesta 40 kansanedustajan yleispuolueena. Tätä tavoitetta ei saanut tuhota vanhahtavalla aatteella. Ihmisiä eivät kiinnostaneet niinkään ideologiset

kysymykset vaan käytännön saavutukset. Ihmiset kannattivat niitä puolueita, jotka pystyivät takaamaan parhaiten hyvinvoinnin kaikille. Länsimaissa menestyksekkäitä olivat olleet "sosiaalisen markkinatalouden" tunnuksen alla kampanjoineet konservatiivipuolueet, muun muassa Länsi-Saksan kristillisdemokraatit ja Norjan Höyre.³⁵

Poukan ja muiden konservatiivien varoituksista huolimatta kokoomus halusi olla mukana "kehityksen vankkureissa". Erityisesti ollessaan hallitusvastuussa pääosan vaalikautta 1962–66 puolue joutui sopeutumaan sosiaalilainsäädännön kasvuun ja samalla verotuksen kiristymiseen. Riitniemeä edeltänyt puheenjohtaja Jussi Saukkonen totesi väistyessään puheenjohtajan paikalta vuonna 1965: "Nykyisen nopean taloudellisen, sosiaalisen ja sivistyksellisen kehityksen aikakautena ei saavuteta tuloksia negatiivisin kielteisillä päätöksillä. Nyt on oltaava ohjaamassa kehityksen kulkua."³⁶

Kokoomuksen edistyksellisiä elähdyyti ajatus kokoomuksesta hallituspuolueena, täysivaltaisena yhteiskunnan jäsenenä. Kokoomus olikin menossa Rihtniemen ja Saukkosen viitoittamaan kehitysmuotoon ja rakentavaan suuntaan. Vain Virkkusen vaalikampanja teki pienen ”taka-askelen oikealle”.³⁷ Muuten kokoomus oli vähä vähältä sopeutumassa siihen hyvinvointivaltion rakentamiseen, joka oli meneillään suomalaisessa yhteiskunnassa.

Sosiaaliseen valintatalouteen

Kokoomus uusi periaateohjelmansa keväällä 1970, vaikka puolue olikin käynyt juuri menestykselliset eduskuntavaalit. Ohjelma perustui puolueen vanhalle ideologialle, jopa niin vanhalle, että siinä puhuttiin vain vapaasta markkinataloudesta eikä sosiaalisesta markkinataloudesta, kuten vielä edellisessä 1957 hyväksytyssä periaateohjelmassa. Osaltaan siinä oli vielä kaikuja Matti Virkkusen oikeistolaisesta presidentinvaalikampanjasta. Toisaalta tämä kertoo siitä, että puolueen nuoret eivät päässeet vaikuttamaan periaateohjelmaan kovinkaan merkittävästi. Nuorten aatteellinen pohdiskelu ei vielä ollut kiteytynyt selväksi omaksi vaihtoehdokseen. Uusi asennoituminen näkyi lähinnä vain kielteisenä suhtautumisena vanhoihin arvoihin, ei niinkään uusien omien arvojen esiintuomisenä.³⁸

Uusi periaateohjelma ei loppujen lopuksi tyydyttänyt oikeastaan ketään. Nuorille se oli vanhanaikainen, ja vanhoille se merkitsi vanhojen ja hyväksi koettujen arvojen hylkäämistä. Nuorten peruskritiikki kohdistui siihen, että ohjelman rakenne oli sellainen, että siinä kollektiiviset arvot oli nostettu puolueen keskeisimmiksi arvoiksi. Kokoomukselle tärkeintä oli Suomen itsenäisyyden turvaaminen, kansanvaltaisen valtio- ja oikeusjärjestelmän säilyttäminen ja isänmaanrakkauden edistäminen. Nuorten mielestä periaateohjelman piti lähteä yksilökeskeisyydestä ja edellä mainitut tavoitteet olivat merkittäviä vain, jos ne palvelivat yksilökeskeisyyden päämäärää. Uudessa ohjelmassa tosin todettiin, että ”yhteiskunnan tärkein osa ovat ihmisyksilöt”, mutta nuorille se ei riittänyt.³⁹

Tyytymättömyys puolueen ohjelmapolitiikkaan erityisesti nuorten piirissä säilyi, mutta heidän kannaltaan positiivinen muutos tapahtui kesällä 1971, kun Juha Vikatmaa valittiin puolueen ohjelmatoimikunnan puheenjohtajaksi.⁴⁰ Hän oli noussut vuotta aiemmin eduskuntaan remonttimieheksi itseään kutsuneiden nuorten miesten ryhmästä. Hän oli noussut runsaassa vuodessa varsin keskeiseen asemaan puolueensa vasemmalla laidalla eräänlaisena nuoremman polven äänitorvena.⁴¹ Vikatmaa toi mukanaan puolueen ohjelmatyöhön nuoremman polven aatteellisen keskustelun, jossa *Karl Popperin* kriittisellä rationalismilla ja eettisellä individualismilla oli keskeinen asema.

Puoluevaltuuston kokouksessa keväällä 1972 Vikatmaan johtama ohjelmakomitea toi puolueen talouspoliittiseen sanastoon uuden käsitteen, sosiaalisen valintatalouden. Uuden tavoiteohjelman kirjoitus sai voimakkaasti vaikutteita nuorten liiton ja Tuhatkunnan käymästä aatteellisesta keskustelusta. Vikatmaa korosti, että nuorten liiton uuteen vastikään hyväksytyyn ohjelmaan tulitaisiin ohjelmatoimikunnassa tutustumaan huolellisesti.

34. US, 10.10.1965, ”Konservatismi ja nykyhetki”.

35. US, 13.10.1965, 17.10.1965, 20.10.1965 ja 25.10.1965, ”Konservatismi ja nykyhetki”.

36. Porvarillisen Työn Arkisto (PTA), kokoomuksen puoluekokouksen ptk, 24.–25.4.1965, liite 1.

37. Virkkusen vaalikampanjan vaikutuksista kokoomuksen politiikkaan ja erityisesti hyvinvointipolitiikkaan ks. *Jyrki Smolander*, Taka-askel oikealle. Rihtniemeläisestä dynamismista Matti Virkkusen konservatiiviseen vaalikampanjaan kokoomuksen hyvinvointipolitiikassa. Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1997 (Turku 1997), s. 193–212.

38. *Jubani Airas*, Puolueohjelman uudistamisprosessi. Kansallisen Kokoomuksen periaateohjelman laatiminen vuosina 1969–70. Yleisen valtio-opin pro gradu -tutkielma (Turun yliopisto 1976), s. 57.

39. *Vesa Vares*, Kaksi askelta edellä. Kokoomuksen Nuorten Liiton historia 1928–96 (Juva 1999), s. 87–90; *Kokoomuksen politiikan tavoitteet*. Kansallisen Kokoomuksen periaateohjelma ja lähiajan tavoiteohjelma (Tampere 1974), s. 6.

40. PTA, kokoomuksen puoluehallituksen ptk., 1.6.1971.

41. *Jyrki Smolander*, Aatteen sormi ajan valtimolla – Kokoomuksen ”remonttimiesten” toiminta ja ajatukset vuosina 1969–1975, ja heidän vaikutuksensa puolueen linjaan. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma (Turun yliopisto 1994), s. 35–39.

Juba Vikatmaa kokoomuksen vasemmalta laidalta. Yhtyneitten kuva-arkisto. Kuva: Mirjam Salomaa.

Sosiaalisen valintatalouden käsite versoi kokoomusnuorten aatteellisista kehittäisistä. Keskeinen lähtökohta tässäkin termissä oli yksilökeskeisyyden ajatus.⁴² Vikatmaan mukaan kokoomuksessa oli kyllä puheiden tasolla korostettu yksilökeskeisyyttä, mutta käytännössä etenkin talouspolitiikka oli pyritty pitämään ”ns. asiantuntijoiden” huolena. Jotta ihmiset voisivat ottaa vakavasti kokoomuksen puheet yksilökeskeisyydestä, oli sen sävytettävä kokoomuksen politiikkaa myös taloudellisissa kysymyksissä.

Vikatmaan mukaan talouspoliittinen periaatekeskustelu oli rajoittunut liiaksi kysymykseen, oliko kapitalismi tehokkaampi järjestelmä kuin sosialismi. Kokoomuksen oli vietävä tämä keskustelu uudelle tasolle voidakseen vaikuttaa yhteiskuntaan ”edistyksekkäänä ja uudistuksia ajavana voimana”. Talousjärjestelmät eivät olleet annettuja vaihtoehtoja, jotka oli otettava tai jätettävä sellaisinaan. Ne olivat ratkaisevalta osalta ihmisten keksimiä rakennelmia ja siten myös ihmisten itsensä kritikoitavissa. Kokoomus oli velvollinen arvostelemaan kapitalismia aina, kun se ei johtanut yksilöl-

lisyden kannalta hyvään tulokseen. Pelkkä kapitalismin paikkausyritys ei kuitenkaan riittänyt, vaan oli kehitettävä uusi itsenäinen talousjärjestelmävaihtoehto.⁴³

Kokoomuksen ohjelmatoimikunta oli luopumassa liberalismiin vapaan markkinatalouden ”näkyttömän käden” opista. Ihmisten tuli saada ohjata ja valvoa itse asettamiensa päämäärien pohjalta taloudellista toimintaa eikä alistua ”sokean ja näkyttömän käden ohjattaviksi”. Vikatmaa toteasi, että ”ns. taloudelliset lainalaisuudet” eivät olleet juuri koskaan yleispäteviä luonnonlakeja vaan yhteiskunnallisista edellytyksistä riippuvaisia ja siten ihmisten kontrolloitavissa ja muutettavissa.

Vikatmaa korosti, että talouspolitiikassa oli otettava huomioon taloudellisen toiminnan eettiset ja yhteiskunnalliset seuraukset. Ratkaisevaa oli, olivatko eri toimenpiteet suotavia yksityisen ihmisen ja hänen yksilöllisyytensä kannalta. Esimerkiksi kansantulon kasvu ei automaattisesti merkinnyt myönteistä kehitystä, jos esimerkiksi äärimilleen kohotettu kasvu tapahtui ”sietämättömän ihmisen hiostamisen kustannuksella” tai jos se johti valtaviin saasteongelmiin.

”Automaattisesti omalla painollaan toimivaksi katsottu vapaa markkinatalous johtaa useimmiten erittäin suureen ihmisten väliseen eriarvoisuuteen. Kokoomuksen on mielestäni tehtävä nykyistä paljon selvemmin tunnetuksi, että yksilökeskeisyys merkitsee jokaisen yksityisen ihmisen oikeutta ja mahdollisuutta yksilöllisyyteen. Tämän vuoksi on eettisestikin väärin puolustaa eriarvoisuutta tukevia järjestelmiä. Kokoomuksen on poliittisin keinoin luotava edellytykset siihen, että jokaisella todella käytännössä on mahdollisuudet yksilöllisiin valintoihin niin taloudellisilla kuin muillakin aloilla.”⁴⁴

Vikatmaa ei suhtautunut vapauteen kuitenkaan yksioikoisesti. Hän katsoi, että yksilökeskeisyyden ajatus merkitsi sitä, että yhteiskunta haluttiin saattaa ihmisyksilöiden haltuun eikä ”olouttaa” ihmisiä yhteiskunnan kuuliaisiksi osiksi, kuten vasemmisto halusi. Yksilöllisyyden ajatus vaati tasa-ar-

von toteuttamista, mikä ei kuitenkaan saanut merkityä erilaisuuden kieltämistä. Tasa-arvoisuuden edistäminen ja erilaisuuden tunnustaminen muodostivat selkeän ideologisen lähtökohdan. Tämä lähtökohda ei halunnut kieltää yhteiskunnan olemassaoloa ja merkitystä, mutta samalla se piti tinkiä kiinni siitä, että yhteiskunta ei saanut alistaa erilaisia yksilöitä. Yhteiskuntakoneiston puitteissa tuli ihmisiä tukemalla toteuttaa mahdollisimman pitkälle menevä tasa-arvoisuus.⁴⁵

"Valintojen yhteiskunnallisten ja poliittisten edellytysten korostaminen vaatii luopumista liberaalisesta näkemyksestä, jonka mukaan jokainen valtion puuttuminen taloudelliseen toimintaan on periaatteessa pahasta ja sellaisenaan myönnytys sosialismille. Talouspolitiikassa ei kysymystä pitäisi asettaa vapauden ja valvonnan väliin, vaan kysymys on siitä, millaisia tavoitteita edistävää ja millä tavoin toteutettua valvontaa voidaan pitää hyväksyttävänä. Suhtautuessaan myönteisesti sosiaalipolitiikkaan, kehitysaluepolitiikkaan, ympäristönsuojeluun, kuluttajain suojeluun jne. kokoomus on itse asiassa monissa käytännön kohdissa myöntänyt liberalistisen ajattelutavan vararikon ja katsonut, että nimenomaan julkisen vallan toimenpiteiden avulla voidaan luoda edellytyksiä yksilöllisyyden laajentamiselle."⁴⁶

Mielenkiintoista on se, että sosiaalista valintataloutta ei puoluevaltuustossa arvosteltu kuin vain oikeastaan yhdessä puheenvuorossa. Osaltaan tämä johtui siitä, että Vikatmaan alustuksen yhteydessä käytiin keskustelua yleisestä poliittisesta tilanteesta ja kaikkien mielenkiinto oli jo tuossa vaiheessa keskittynyt presidentinvaalikysymykseen. Olihan tuolloin toukokuussa 1972 tehty esitys presidentti Kekkonen valitsemisesta poikkeuslailla, ja suurin osa puoluevaltuuston edustajista oli vielä tuossa vaiheessa poikkeuslakia vastaan.

Kuvaavaa on se, että Uusi Suomi, joka oli Pentti Poukan päätoimittaja-aikana yleensä hyvin innostunut puolustamaan vapaata markkinataloutta, ei nähnyt uudessa

Pentti Poukka kokoomuksen oikealta laidalta. Yhtyneitten kuva-arkisto. Kuva: Pekka Kuparinen.

termissä mitään pahaa. Kuitenkin lehti samaan aikaan hyökkäsi voimakkaasti KNL:n uutta ohjelmaa vastaan. Se kutsui sitä etydiksi vasemmalla kädellä ja piti ohjelmassa esiintynyttä porvarismi-termiä "kielellisenä kummituksena". Lehden mukaan KNL:n ohjelma oli lähinnä vasemmistoradikaalinen ohjelma, jossa oli ennakkoluuloja "tavanomaiseen porvarillisuuteen".⁴⁷

Puolueen tavoiteohjelmasta lehti esitti kritiikkiä mutta huomattavasti peiteltymin:

"Sinänsä luvallisessa ajanmukaisessa nuorekkuuden tavoittelussa kokoomuksen tavoiteohjelmaan on sisällytetty ehkä hiukan mauttomiakin piirteitä. Asiallisena ja oikeistolaisena puolueena, jonka kannattajakunta on itsenäisesti ajattelemaan kykenevää ja arvostelukykäistä väkeä, kokoomus

42. Kokoomusnuorten aatteellisista kehittäjistä ks. tarkemmin Vares, s. 95–106.

43. PTA, kokoomuksen puoluevaltuuston ptk., 23.5.1972, Vikatmaan alustus.

44. PTA, kokoomuksen puoluevaltuuston ptk., 23.5.1972, Vikatmaan alustus.

45. *Juba Vikatmaa*, Porvarillisen ideologian suunta. (Helsinki 1974a), s. 5; *Juba Vikatmaa*, Porvarin puheenvuoro. (Keuruu 1974b), s. 97–100. Vrt. *Jarmo Virravirta*, Paasikiven perilliset. (Vaasa 1973), s. 40, 155–156.

46. PTA, kokoomuksen puoluevaltuuston ptk., 23.5.1972, Vikatmaan alustus.

47. US, 18.8.1972, pk. "Etydi vasemmalla kädellä".

ei mielestämme saisi tempautua siihen yhteiskunnan ihanneidyllin lupailuun, johon valitettavasti useimmat puolueet ovat menestyksestä kilpaillessaan eksyneet. Kokoomuksen tehtävänä on edustaa tervettä ja realistista ajattelua yhteiskunnassa ja seistä jalat tukevasti maassa.”⁴⁸

Todennäköisesti uusi termi ei aluksi herättänyt keskustelua, koska läheskään kaikki eivät olleet ylipäättään kiinnostuneet ohjelmista. Uudet linjaukset tulivat siten yllättäen ja niihin ei ehkä siksi oltu osattu valmistautua. Toisaalta termin hyväksyminen viittaisi siihen, että kaikki eivät ottaneet käsitettä aivan tosissaan. Voidaan perustellusti kysyä, oliko sosiaalisen valintatalouden termi loppujen lopuksi niinkään vallankumouksellinen, vai oliko se kenties vain uusi peitesana vapaalle markkinataloudelle.

Yksi ”sosiaalisen valintatalouden” puolista oli se, että se pystyi vastaamaan ”vapautta markkinataloutta” paremmin uusiin sosiaalipoliittisiin haasteisiin. 1970-luvulta alkoi nimittäin uusi aikakausi suomalaisen hyvinvointivaltion historiassa. Oli tullut sosiaalipalvelujen rakentamisen vuoro. Käytännössä 1970-luvulla ei vielä saatu aikaan keskeisiä sosiaalipalveluja lasten päivähoidolaisia ja kansanterveyslaskia lukuun ottamatta, mutta sosiaalipalvelujen asema oli jatkuvan keskustelun alaisena mm. sosiaalihuollon periaatekomiteassa. Sen mietintöjen jälkeen aloitettiin Suomessa sosiaalihuollon kokonaisuudistus, joka toteutettiin 1980-luvulla. Palvelusektorin kehittäminen itse asiassa vasta teki Suomesta ”pohjoismaisen hyvinvointivaltion”. Pohjoismaitahan on luonnehdittu palveluvaltaisiksi yhteiskunniksi, kun taas keskieuropalaisessa mallissa pääpaino on ollut tulonsiirroissa.⁴⁹ Sosiaalisen valintatalouden käsite palveli hyvin palveluyhteiskuntaan siirtymistä. Eräänä tarkoituksena oli korostaa valinnaisuutta palvelujen tarjoamisessa.

Uuden periaateohjelman keskeinen sisältö ja uutuus oli hyvinvointivaltion ja sosiaalisen turvallisuuden korostaminen. Tästä kertoi jo se, että uuden tavoiteohjelman alkuun oli sijoitettu sosiaalisen turvallisuuden osuus. Tosin samassa luvussa käsiteltiin

myös muita turvallisuuteen liittyviä kysymyksiä, kuten esimerkiksi yksilön henkistä turvallisuutta ja oikeusturvaa. Kannattaa kuitenkin huomata, että jo edellisen vuoden puoluekokouksen ohjelmaehdotuksessa olivat sosiaaliturvakysymykset samalla tavalla ohjelman alussa ja vielä saman sisältöisenä.⁵⁰ Tämä kertoo siitä, että hyvinvointivaltiolla oli puolueessa laajempaakin tukea jo ennen kuin nuoret ja remonttimiehet olivat alkaneet dominoida ohjelmankirjoitusta.

Uuden tavoiteohjelman voidaan katsoa täysin hyväksyneen pohjoismaiselle hyvinvointivaltiolle tyypilliset periaatteet. Nyt sosiaaliturvakysymyksiä katsottiin yksilön oikeuksista käsin. Kokoomuksen uuden ohjelman mukaan yksilöllä oli oikeus mm. työhön ja ansioon sekä asumiseen. Jokaisella kansalaisella oli oltava mahdollisuus työntekoon ja siitä oli saatava ”oikeudenmukainen ansio”. Lisäksi jokaisella kansalaisella oli oltava ”kunnollinen asunto”.⁵¹

Kokoomuksen uusi yksilökeskeinen ajatustapa helpotti huomattavasti pohjoismaisen hyvinvointivaltion arvojen ja periaatteiden omaksumista. Aiemmin esimerkiksi sosiaaliturvaa oli perusteltu lähinnä häveliäisyysyillä ja modernin yhteiskunnan argumenteilla. Oli jo häveliäisyysyistä tuettava vähävaraisia ja -osaisia, tai sanottiin, että moderniin yhteiskuntaan kuului olennaisena osana tietyn tasoinen sosiaaliturva. Nyt siirryttiinkin korostamaan yksilön oikeuksia ja yhteiskunnan velvollisuuksia toteuttaa niitä. Enää hyvinvointivaltiota ei nähty pelkästään talousjärjestelmän aiheuttamien haittojen korjaajana, vaan se oli osa aktiivista yksilöllisyyttä edistävää politiikkaa.⁵² Siinä ilmaistiin siis syvä 70-lukulainen usko politiikan kykyyn ratkaista ihmisen ongelmat.

Edistysuskon tunnustus eli irti konservatismista!

Keskustelua kokoomuksen uudesta talous- ja sosiaalipoliittisesta suuntauksesta käytiin jälkikäteen, kun tavoiteohjelma oli jo aikojen ja sitten hyväksytty. Taustalla oli puolueessa puhjennut linjakiista, joka koski muun muassa presidentti Kekkonen poikkeuslakia. Taustalla vaikutti kuitenkin myös laajempi

erimielisyyden puolueen talous- ja sosiaalipoliittisesta linjasta sekä mm. hallituspolitiikasta.

Kokoomuksen linjasta taistelivat Juha Vikatmaan johtamat ”remonttimiehet” sekä puolueen ”vanhoillinen” siipi, johon kuuluivat mm. Tuure Junnila ja Raimo Ilaskivi. Puoluejohtaja Harri Holkeri sekä laaja ja hiljainen puolueen valtavirta häilyivät näiden kahden ääriryhmän välillä. Aluksi kokoomusjohto tuntui olleen ”remonttimiesten” kannalla, mutta sen jälkeen kun Vikatmaan linjanvedot alkoivat uhata puolueen yhtenäisyyttä, katsoi Holkeri, että puolueen oikeistoa ei saanut ajaa puolueesta ulos.⁵³

Puolueen oikeisto katsoi, että kokoomuksen linjanmuutoksen taustalla olivat puhtaasti hallituspyrkimykset. Junnila syytti puoluettaan aatteellisesta stripteasesta hallituskelpoisuuden saavuttamiseksi. Hänen mukaansa kokoomus oli pettänyt aatteenensa ensinnäkin luopumalla tinkimättömästä kommunismin vastaisuudestaan, kun se ilmoitti hyväksyvänsä kommunistit hallituskumppaneikseen. Toinen kokoomuksen virhe oli taipuminen presidentti Kekkonen poikkeuslain kohdalla. Kolmanneksi kokoomus oli luopunut vapaan markkinatalouden tinkimättömästä puolustamisesta hyväksymällä ns. EEC:n kynnyksien yhteydessä ”kokonaisen kimpun pysyväisluonteisia ja muutenkin varsin pitkälle meneviä taloudellisia säännöstelylakeja”.⁵⁴

Tässä tuli selvästi esiin Junnilan ja oikeiston sekä puolueen nuoremman polven välinen ristiriita talouspolitiikassa. Kokoomusnuoret nimittäin eivät olleet lainkaan varmoja siitä, että kokoomuksen tehtävä oli puolustaa vapaata markkinataloutta. Nykypäivässä Jorma Saloniemi vastasi Junnilalle, että kokoomus ei ollut eikä sen pitänytkään olla vapaan markkinatalouden puolustaja. Hän totesi, että vapaan markkinatalouden ominaisuudet ja tulokset eivät olleet niin positiivisia kuin Junnila antoi ymmärtää. Talousjärjestelmän ongelmia oli tarkasteltava yksilöstä käsin eikä puolustamalla härkäpäisesti vapaata kilpailua sosialismia vastaan. Vapaan markkinatalouden puolustaminen oli antanut kokoomuksesta turhan epäsosiaalisen kuvan. ”Jos kokoomus olisi

kehityshistoriansa aikana kiinnittänyt enemmän huomiota talousjärjestelmämme aiheuttamiin sosiaalisiin ongelmiin, ei Junnilan kuvailemaa sosialismin peikkoja tai luurankoja olisi olemassa”, Saloniemi kirjoitti.⁵⁵

Nuorten mielestä mitään aatteellista stripteasea ei ollut tapahtunut, koska kokoomus ei koskaan ollutkaan eikä sen pitänytkään olla Junnilan kaipaamilla linjoilla. Nuoremille markkinatalouden puolustaminen merkitsi ensinnäkin äänien menettämistä puolueen sosiaalisen imagon heikkenemisen myötä. Toisaalta taustalla saattoivat vaikuttaa myös hallituspoliittiset kysymykset. Poliittinen ilmapiiri ei ollut kovinkaan otollinen puhtaan markkinatalouden puolustajille. Yhteistyökumppanien löytäminen puolueen vasemmalta puolelta vaati kokoomukselta aiempaa ”sosiaalisempaa” politiikkaa. Vapaa markkinatalous taas herkästi tulkittiin ihmisten hyvinvoinnista ja turvallisuudesta välittämättömäksi *laissez faire* -kapitalismiksi.

Puolueen oikean laidan kulkijoille ”käsitekikkailu” oli vain merkki kokoomuksen voimattomuudesta sosialismin eteenpäinmenon edessä. Oli vain kaksi todellista talousjärjestelmävaihtoehtoa, sosialismi ja vapaa markkinatalous, ja vähäininkin luopuminen markkinatalouden periaatteista oli vaarallista periksiantamista sosialismille. Esimerkiksi Ilaskivi kirjoitti vuonna 1974, että porvarien liika myöntöväisyys antoi aloitteen sosialistien eli Suomen tapauksessa kommunistien käsiin, jotka myös käyttäisivät tilaisuutta hyväkseen muuttaen Suomen sosialistiseksi. Ilaskiven mukaan sosialistista aivopesua

48. US, 8.8.1972, pk. ”Valinnan vapaus turvattava”.

49. *Kyösti Urponen*, Huoltoyhdistyksestä hyvinvointivaltioon. Teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva*. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia (Jyväskylä 1994), s. 243.

50. Kokoomuksen politiikan tavoitteet, s. 10–19; PTA, kokoomuksen puoluekokouksen ptk., 23.–25.4.1971, liite, s. 5–12.

51. Kokoomuksen politiikan tavoitteet, s. 12–13.

52. Smolander 1998, s. 50–52, 134, 148–149, 168.

53. Kokoomuksen linjaerimielisyyksistä ks. esim. Smolander 1994, s. 57–99.

54. PTA, kokoomuksen eduskuntaryhmän ptk., 4.2.1974.

55. Nykypäivä 4/1974, ”Puolue ohjelmiensa taakse” ja ”Junnilan juonet”.

Martti Virkkunen aloitti kokoomuksen presidentinvaalitaistelun Seinäjoella elokuussa 1967. Yhtyneitten kuva-arkisto. Kuva: U. Heinonen.

oli jatkunut jopa niin pitkälle, että markkinataloudesta ei puhunut edes remonttimieskokoomus.⁵⁶

Nuoremman polven sosiaalisen valintatalouden kannattajien ja vanhemman polven vapaan markkinatalouden miesten välillä oli selvä mentaalinen ero. Se muistuttaa samanlaista elinkeinoelämän keskuudessa vallinnutta ajattelun eroa, kuin *Max Jakobson* kuvaa kertoessaan kirjassaan "Valanvaihto" Elinkeinoelämän Valtuuskunnan perustamisvaiheista. Toiset uskoivat Suomen joutuneen suuren vasemmistolaisen salaliiton uhriksi, jonka tarkoituksena oli kumota suomalainen yhteiskuntajärjestelmä. Näin uskoi muun muassa kokoomuksen 1960-luvun lopun presidenttiehdokas, pankinjohtaja Matti Virkkunen. Toiset taas eivät uskoneet pimeyden salaliittoon. Kokoomuksen taustavaikuttaja ja STK:n entinen puheenjohtaja Päiviö Hetemäki katsoi, että suomalaisen yhteiskunnan ongelmat löytyivät pikemminkin yhteiskunnan hajanaisuudesta sekä siitä, että äänestäjien mielialoja ja mielipiteitä myötäilevät poliitikot olivat "eilispäivään ankkuroituja". Poliitikot eivät siis pysyneet teknisen kehityksen perässä. Hetemäen mukaan Suomea uhkasi suuren salaliiton sijaan suuri sekaannus, jonka keskeinen lähde oli poliittisen päätöksenteon jälkeenjääneisyys.⁵⁷

Suhtautumisero näkyy myös kokoomuksen sisällä. Ilaskiven, Junnilan ja Poukan tapaiset oikeistolaiset kokoomuslaiset olivat huolissaan suomalaisen yhteiskuntajärjestelmän ja länsimaisen talousjärjestelmän säilymisestä Suomessa. Jo Virkkusen presidentinvaalikampanjaa vuonna 1968 käytiin tällaisten teemojen ympärillä. Sen perusteena oli "suomalaisen elämänmuodon" puolustaminen, jota uhkasi erityisesti kommunistien mukanaolo hallituksessa.

Hetemäen kanssa samoilla linjoilla olivat sosiaalisen valintatalouden kannattajat. Heitä yhdisti usko muutoksen nopeuteen. Sosiaalista valintataloutta perusteltiin Hetemäen tapaan talouspoliittisen keskustelun jälkeenjääneisyydellä. Sosialistit hyökkäsivät kapitalistista yhteiskuntaa vastaan vanhentunein sosialistisin opein ja porvarit olivat linnoittautuneet vapaan markkinatalouden doktriinin ympärille. Kokemus osoitti, ettei sosialismi kyennyt ratkaisemaan kaikkia kapitalismin ongelmia, mutta toisaalta ongelmaton ei ollut vapaa markkinatalouskaan. Ympäristöongelmat ja talouspolitiikkaan liittyvät eettiset kysymykset sekä valtava tekninen kehitys olivat kohtia, jotka vaativat taloudellisten mekanismien uudelleenarviointia aivan uudelta pohjalta.⁵⁸

Muutoksen nopeus oli keskeinen tunnuspiirre modernissa yhteiskunnassa, ja se oli myös peruste uudenlaiselle näkökulmalle talouspolitiikassa. Teknologinen muutos aiheutti suuria paineita yhteiskunnan muuttamiseen. Suomalaisesta yhteiskunnasta oli tulossa jälkiteollinen palveluyhteiskunta. Kokoomuksen oli hyväksyttävä se, että julkinen sektori tuli suorittamaan suurimman osan palvelusektorista. Tavaratuotantoon kokoomuksen perinteinen "ei tippaakaan periksi valtiolle" -periaate soveltui hyvin, mutta palvelujen tuotannossa oliärkevinä tuottaa ne julkisen sektorin puitteissa.

Toisaalta teknologinen kehitys ei aina ollut hyvästä. Rooman klubin raportti oli vaikuttanut voimakkaasti sosiaalisen valintatalouden teoreetikoihin. Taloudellinen kasvu ei ollut automaattisesti mikään hyvä asia, pikemminkin päinvastoin. Ympäristöongelmat, väestönkasvu ja luonnonvarojen loppuminen asettivat rajat kasvulle. Tava-

ratuotantoa ei voinut enää lisätä vaarantamatta ympäristön tilaa ja luonnonvaroja. Tulevaisuudessa pääosan taloudellisesta kasvusta tuli tapahtua aloilla, jotka eivät rasittaneet luontoa, siis palvelusektorilla.⁵⁹

Sosiaalista valintataloutta kehiteltiin aikakautena, jolloin länsimainen edistysusko oli koetuksella. Öljykriisi ja Rooman klubin raportti kasvun rajoista kyseenalaistivat edistysuskon perusteita.⁶⁰ Sosiaalinen valintatalous perustui siis varsin kriittiseen näkemykseen länsimaiden kehityksestä. Teknologinen kehitys ja vapaat markkinat eivät ratkaisseetkaan kaikkia ongelmia vaan pikemminkin lisäsivät niitä.

Vaikka yhteiskunnan muutos oli todella nopea, ja poliitikoilla ja kansalaisilla oli taipumus olla voimattomia sen edessä, ei sosiaalisen valintatalouden miesten mielestä kannattanut olla pessimistinen. Esimerkiksi Vikatmaa jaotteli ihmiset reagoititapan- sa mukaan kolmeen psykologiseen kategoriaan: irtautujiin, tarrautujiin ja vaikuttajiin. Irtautuja ei uskonut pystyvänsä vaikuttamaan yhteiskunnan muuttumiseen eikä siksi välittänyt mistään yhteiskunnallisesta aktiiviteetista. Tarrautuja taas vastusti kaikkea muutosta. Poliitikassa porvarillinen tarrautuja näki kaiken muutoksen kommunismin lisääntymisenä ja vasemmistolainen porvarien katalina juonina. Vikatmaan mukaan kolmatta ihmistyyppiä eli vaikuttajia tarvittiin suomalaisessa yhteiskunnassa kipeästi. Yksittäiset vaikuttajat eivät riittäneet, vaan koko yhteisö oli saatava uskomaan mahdollisuuksiinsa muovata tulevaisuutta.⁶¹

Sosiaaliseen valintatalouteen liittyi aimo annos Suomen 1970-luvulle tyypillistä edistysuskoa. Ensinnäkin uudenlaista talouspolitiikkaa ja muutakin muutosta kokoomuksen politiikassa ja ohjelmissa perusteltiin yhteiskunnan muuttumisella. Yhteiskunnan muutos nähtiin vääjäämättömänä. Ne asiat, joita nuoren polven kokoomuslaiset ajoivat, kuten tuloerojen tasaaminen, eettisten ja yksilöllisten näkökohtien huomioiminen talouselämässä sekä demokratian lisääminen, tulivat tapahtumaan tulevaisuudessa kokoomuksen tahdosta huolimatta. Kysymys oli siitä, ajettiin näitä asioita yksilö- vai yhteiskuntakeskeisistä lähtökohdista.⁶²

Toiseksi edistysuskoa edusti myös voimakas luottamus politiikan kykyyn ratkaista ongelmia. Poliitikalla uskottiin pystyttävän ohjaamaan tulevaisuutta hyvään suuntaan. Samalla kun luovuttiin liberalismiin näkymättömän käden opista, alettiin uskoa politiikan kykyyn luotsata kohti yksilökeskeistä yhteiskuntaa. Se merkitsi sitä, että poliittisen vallan alle oli saatettava kaikki muu valta: järjestövalta, taloudellinen valta, asian- tuntijavalta, henkinen valta ja tiedotusvalta. Esimerkiksi Vikatmaa vaati kaiken kattavan valtakoneiston luomista, joka keräisi hajallaan olleen vallan. Se oli välttämätöntä, jotta yhteiskunta voisi toimia, ja sen puitteissa voitiin toteuttaa demokratiaa aiempaa pidemmälle.⁶³ Jälleen esimerkki yhdistetystä pessimismistä ja optimismista. Toisaalta oli pakko tehdä muutos, koska yhteiskunnan muuttuminen niin vaati, mutta samalla tämä muutos piti sisällään positiivisen mahdollisuuden paremmasta yhteiskunnasta.

Kolmas edistysuskoisuuden muoto oli voimakas konservatismi ja "taantumusel- lisuuden" vastustaminen. Etenkin kokoomusnuoret näkivät mielellään itsensä radikaaleina yhteiskunnan uudistajina. Tätä perua olivat puheet suomalaisen yhteiskunnan "epäporvarillisuudesta", jonka takia kokoomuslaiset eivät voineet ollakaan muuta kuin radikaaleja. Tosin edes kaikki nuoria lähellä olleet tahotkaan eivät olleet tästä vakuuttuneita vaan pitivät väitettä poliittisena silmänkääntötempuna.⁶⁴

56. *Raimo Ilaskivi*, Hyvät ja pahat eli ajatuksia tiestä sosialismiin (Rauma 1974), s. 7–9, 146–148, siteeraus, s. 138.

57. *Max Jakobson*, Vallanvaihto. Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974–1992 (Keuruu 1992), s. 120–122.

58. *Pitkänen ym.*, Sosiaalinen valintatalous. Kansallisen Kokoomuksen julkaisusarja 2 (Tampere 1973), s. 11.

59. PTA, kokoomuksen ohjelmatoimikunta 1974, "Sosiaalinen valintatalous", 25.3.1974/WP; Vrt. *Virmavirta* 1973, s. 18–23.

60. *Bernt Skovdahl*, Framstegstankens förfall? En forskningsöversikt över 1900-talets framstegstanke. (Stockholm/Stehag 1996), s. 123.

61. Vikatmaa 1974b, s. 21–27.

62. Nuori Oikeisto, 2/1972, referaatti Juha Vikatmaan puheesta Naantalissa 26.8.1972.

63. Vikatmaa 1974b, s. 34–38.

64. PTA, kokoomuksen puoluekokouksen ptk., 23.–25.4.1971, Palosen puheenvuoro; *Virmavirta* 1973, s. 33; Nuori Oikeisto, 1/1974, "Näin on".

Erityisesti remonttimiehiin johtaja Juha Vikatmaa oli valmis luopumaan konservatismista. Vikatmaalle konservatismi oli leima, joka rasitti kokoomusta sen pyrkiessä ulos oppositioasemastaan. Siihen vetoamalla muut puolueet ja ryhmät saivat aiheen torjua yhteistyön kokoomuksen kanssa. Konservatismiin nimike sai puolueen jäsenet pelokkaiksi yhteiskunnallisten muutosten edessä. Kuitenkaan kokoomuksen kannattajat eivät olleet lainkaan uudistuskielteisiä. Puolueiden kannattajien välillä ei Vikatmaan mukaan esiintynyt erimielisyyksiä yhteiskunnallisten muutosten tarpeellisuudesta. Erimielisyydet koskivat muutoksen suuntaa.

Vikatmaa vetosi kokoomuksen uuteen yksilökeskeiseen ideologiaan ja väitti, että suomalainen yhteiskunta oli kaikkea muuta kuin yksilöllisyyteen, kriittisyyteen ja moniarvoisuuteen kannustava. Siksipä kokoomuslaiset eivät voineetkaan olla mitään konservatiiveja vaan pikemminkin radikaaleja, jos he aikoivat olla uskollisia omille periaatteilleen. Vikatmaan mukaan konservatismi oli perinteeltään yhteisökeskeinen ja yksiarvoinen aatesuunta, joka pyrki keksimään "toinen toistaan merkillisempiä perusteluja ihmisten eriarvoisuuden toteuttamiseksi".⁶⁵

Puolueen oikealla laidalla Vikatmaan edistysmielisestä politiikasta oltiin toista mieltä. Uuden Suomen päätoimittaja Pentti Poukka oli jo muutamaa vuotta aiemmin varoitellut kokoomusta liiallisen edistysmielisyyden vaaroista. Poukan mukaan Suomessa kansa oli osoittanut vuoden 1970 vaaleissa, että se oli kyllästynyt edistykselliseen politiikkaan, mutta siitä huolimatta Suomesta löytyi poliitikkoja, jotka kuvittelivat, että "yhteiskunnan olojen kehittäminen on pelkästään filologinen: käännöstyötä suomesta ruotsiksi". Poukan mukaan kokoomuksessakin oli piirejä, jotka "sosiaaliliberaalisia tunnuksia vilkutellen" antoivat ymmärtää, että he olivat "jotenkin valistuneita ja moderneja kokoomuslaisia, ikäänkuin salapukuisia edistysmielisiä".⁶⁶

Vikatmaan läheinen "aseenkantaja" Jarmo Virnavirta puhui radikaalista konservatismista. Virnavirralla se merkitsi yhteiskun-

nan muuttumisen hyväksymistä ja pyrkimystä sen ohjaamiseen. Virnavirta painotti, että kokoomuksen radikaalin konservatismiin linja oli johdonmukainen jatko Paasikiven ja Rihtniemen viitoittamalla tiellä. Jo Paasikivi oli korostanut sitä, että yhteiskunnalliset instituutiot oli uskallettava uudistaa ajan vaatimusten mukaiseksi. Rihtniemen johtavana ajatuksena taas oli tehdä kokoomuksesta yleispuolue. Virnavirran mukaan yleispuolueajatus merkitsi sitä, että puolueen oli oltava valmis yhteiskunnallisen tilanteen uudelleenarviointiin. Konservatismi merkitsi aktiivisuutta, jatkuvaa uudistumista ja ajan tasalla oloa.⁶⁷

Virnavirtakin korosti sitä, että nyt oltiin tultu tilanteeseen, jossa maailman ja sitä kautta yhteiskunnan muutostahti oli huomattavasti nopeutunut. Konservatiivipuolueelle se merkitsi yhä suurempia vaatimuksia muutoshalukkuudessa: "Varmin tapa ajaa vene koskessa kivellet on heittää riippakivi perään jarruttamaan vauhtia. Silloin veneestä tulee ohjaukskyvytön. Virrassa on päinvastoin melottava lujaa, että saa suunnan pysymään haluttuna."⁶⁸

Kokoomuslaiset sosiaalisen valintatalouden kannattajat katsoivat, että kokoomuksen oli kyettävä modernisoimaan aatettaan yhteiskunnan muuttuessa hyvin nopeassa tahdissa. Toiset olivat tämän takia valmiit luopumaan konservatismista kokonaisuudessaan, kun taas esimerkiksi Jarmo Virnavirta puhui radikaalista konservatismista. Puolueen vanhoilliset katsoivat, että kokoomuksen ei kannattanut modernisoida aatettaan. Se ei hallituspolitiikassa tuonut toivottuja tuloksia, ja kaikki lipsuminen vapaan markkinatalouden periaatteista merkitsi vain periksi antamista vasemmistolle ja vasemiston henkisen yliotteen vahvistumista. Kokoomuksen ei pitänyt hävetä omaa oikeistolaisuuttaan ja tekeytyä edistykseksi.

Sukupolvien välinen ero ja edistykseellisuuden paineet

Ruotsin oikeiston 1940-luvun linjanmuutoksen ja Suomen kokoomuksen 1970-luvun muutokseen silmiinpistävin yhtäläisyys liittyy luonnollisesti sukupolvien välisiin eroi-

hin. Kummassakin tapauksessa keskeinen kiista käytiin hyvinvointivaltion ja vapaan markkinatalouden välisen suhteen ympärillä. Vielä mielenkiintoisempi yhteneväisyys on se, että kummassakin tapauksessa nuoret hakivat kokonaisideologista näkemystä, jolle rakentaa omaa hyvinvointivaltiolle myönteistä kantaansa. Hyvinvointivaltiosta pyrittiin tekemään oman aatteen kuvajainen, joko ilmaus kristillisestä yhteiskunnasta tai keino toteuttaa yksilöllisyyttä.

Mielenkiintoinen ero on se, että Ruotsin oikeistonuoret lähtivät kollektiivisista lähtökohdista perustellessaan hyvinvointivaltiota, kun taas kokoomusnuoret korostivat hyvinvointivaltion yksilön valinnan vapautta edistävää puolta. Kummatkin olivat luonnollisestikin oman aikansa lapsia. 1940-luvulla kollektiivinen ajattelutapa oli vielä voimissaan, ja toisaalta vasemmiston kritiikki oli kohdistunut jo 1930-luvun lamasta lähtien täysin vapaata *laissez faire* -kapitalismia vastaan. Oikeiston perinteinen kollektivistinen suuntaus, nationalismi, ei oikein soveltunut Hitlerin jälkeiseen aikaan. Kristillinen lähimmäisenrakkautta soveltui oivallisesti markkinoiden rajoittamisen vaatimukseen, ja kristillistä lähimmäisenrakkautta saarnaavaa puoluetta ei helposti voinut sekoittaa esim. natsisiin. Toisaalta kristillisellä lähestymistavalla pyrittiin tekemään eroa maallistuneihin ideologioihin ja ajattelumalleihin.

Kokoomusnuortenkin ajattelua on ymmärrettävä oman aikansa taustaa vasten. aatteellinen keskustelu sai paljon vaikutteita 1960-luvun opiskelijaradikalismista ja uusvasemmistolaisuudesta. Kokoomusnuoret tavallaan jatkoivat siitä, mihin 60-luvun opiskelijaradikaalit jäivät. Suomessa opiskelijaradikalismi oli suuntautunut perinteisiä 30-lukulaisia arvoja, kotia, uskontoa ja isänmaata vastaan. Tähän ilmapiiriin ei luonnollisestikaan sopinut esim. kristillisyyden korostaminen. Sen sijaan yksilön vapaus kuului olennaisena osana 60-luvun uusvasemmiston vaatimuslistalle. Yksilön vapaus soveltui hyvin myös kokoomusnuorten ideologiaksi, koska kokoomus oli toisen maailmansodan jälkeen pyrkinyt korostamaan yksilön merkitystä yhteiskunnassa,

mutta myös koska suomalainen vasemmisto oli hylännyt 1970-luvulla yksilöllisyyden ja muuttunut tiukan kollektivistiseksi.

Toisaalta aikakausien erot kertovat myös länsimaisen yhteiskunnan tulevaisuudenuskon kehitymisestä. 1940-luvulla uskottiin vielä lujasti perusluonteeltaan materialistiseen edistykseen. Taloudellinen kasvu nähtiin rajattomaksi. Kyse oli vain siitä, kuinka tulot jaettiin. 1970-luvulla taas talouskasvun äärettömyys oli asetettu kyseenalaiseksi, ja tämä tietoisuus näkyi myös kokoomuksen aatteellisessa kehityksessä, esimerkiksi sosiaalisen valintatalouden käsitteessä. Usko ainakin taloudelliseen edistykseen oli alkanut horjua.

Vaikka 1940-luvun ruotsalaisen oikeiston ja 1970-luvun suomalaisen oikeiston usko taloudelliseen edistykseen olikin erilainen, käytiin kummassakin puolueessa "edistysellisuuden" ja "taantumuksellisuuden" välistä taistelua. "Vanhoilliset" varoittelivat kilpajuoksusta edistyksen perässä. Oikeisto ei kuitenkaan kykenisi kilpailemaan vasemmiston kanssa esimerkiksi sosiaalisissa etuuksissa. Vasemmisto pystyi aina pistämään paremmaksi. Edistyskilpailu vei kaiken lisäksi oikeistolta sen oikean olemuksen ja periaatteet. Oikeiston liiallinen myöntyvyys vasemmistolaisia periaatteita ja kysymyksenasetteluja kohtaan sai vain aikaan sen, että koko yhteiskunnan ilmapiiri muuttui vasemmistolaiseksi. Jarrumiehiäkin tarvittiin.

Nuoremman polven argumentaatio taas tuntuu nojaavan jonkinlaiseen historian kulun välttämättömyyteen. Osittain tämä selittyy puolueiden aseman marginalisoinnilla. Uudistuksia tuli tapahtumaan, vaikka oikeisto niitä vastustikin. Toisaalta kummassakin tapauksessa ajattelutapaan liittyi aimo annos edistysuskkoa. Historia oli kulkemassa kohti tiettyä päämäärää, ja jos oikeisto ei seurannut historian kulkua vaan tarrautui menneisyyteen, sitä uhkasi pahim-

65. Vikatmaa 1974b, s. 89–92.

66. *Penkki Poukka*, Kapina katsomossa (Helsinki 1970), s. 68–69, 140–141.

67. *Virmavirta* 1973, s. 151–152, 160–161.

68. *Virmavirta* 1977, s. 188.

massa tapauksessa kuihtuminen pois. Esi-merkiksi Gunnar Heckscherin mukaan yhteiskunta oli nyt siis aivan yhtä vääjäämättömästi kulkemassa kohti hyvinvointivaltiota kuin länsimaat olivat kulkeneet kohti demokratiaa 1800-luvulta 1900-luvulle. Oikeiston oli sopeuduttava tähän, mikäli se aikoi jatkaa elinvoimaisena ja menestyksekkäänä puolueena.

Samantapainen näkökohtahan esiintyi myös kokoomuksen nuoremman polven argumenteissa 1970-luvulla. Yhteiskunta oli muuttumassa kohti palveluyhteiskuntaa halusi kokoomus sitä tai ei. Tausta-ajatuksena oli se, että kasvun rajat oli saavutettu tavaratuotannossa, mutta kasvua saatettiin jatkaa vielä palvelutuotannossa. Tässä vedottiin muun muassa Rooman klubin raporttiin sekä J. K. Galbraithin ajatuksiin.⁶⁹ Mielienkiintoista on juuri se, että vaikka kokoomusnuoret vetosivat aatteessaan Popperiin, suureen historisismiin vastustajaan, tuntuivat sosiaalisen valintatalouden kannattajat sortuvan itse historisistiseen ennustamiseen.

Yhtä vääjäämättömästi kokoomuksen ”remonttimiesten” keskuudessa uskottiin myös yhteiskunnan moraaliseen täydellistymiseen. Vikatmaan mukaan tuloerojen tasaiminen, eettisten ja yksilöllisten näkökohtien huomioiminen talouselämässä ja demokration leveärintamainen lisääminen olivat asioita, joita tultiin toteuttamaan yhteiskunnassa. Sen sijaan että oikeisto olisi kategorisesti vastustanut näitä uudistuksia, sen pitikin olla mukana näitä uudistuksia toteuttamassa. Näin turvattiin se, että uudistukset tehtiin porvarilliselta eli yksilön huomioon ottavalta pohjalta eikä yhteiskuntaskeksien näkemyksen pohjalta.⁷⁰

Sekä Ruotsin 1940-luvun että Suomen 1970-luvun oikeistoa saattoi yhdistää tietynlainen kohtalonusko, joka liittyi puolueiden heikkenevään asemaan omissa yhteiskunnissaan ja vasemmiston eteenpäinmenoon. Vasemmiston lisääntynyt itseluottamus saattoi tuntua oikeistosta voimalta, jonka vaatimusten edessä oli taivuttava. Kummassakin maassa oli yhteiskunnallinen ilmapiiri vasemmistolaistunut, minkä vuoksi oikeiston oli siirryttävä vasemmalle houkutellakseen äänestäjiä. Nuorten korostama ”histo-

riallinen välttämättömyys” oli enemmänkin senhetkisen yhteiskunnan analyysiin perustuvaa realismia kuin determinististä historianfilosofiaa.

Keskiluokan asema oikeiston ohjelmallisessa ja käytännöllisessä politiikassa tuo asiaan hieman toisenlaisen näkökulman. Kummassakin tapauksessa voidaan sanoa, että kasvava keskiluokka on eräs keskeinen tekijä oikeiston muuttumisessa aikaisempaa ”sosiaalisemmaksi”. Ruotsin 1940-luvun oikeisto ilmaisi tämän asian varsin selvästi, kun taas 1970-luvulla kokoomus puhui siitä peitellymmin. Yleispuolueen ajatus voidaan kuitenkin helposti tulkita juuri keskiluokan kosiskeluksi ja toisaalta käytännön sosiaalipoliittiset uudistukset 1970-luvulla eli palvelujen luominen hyödytti nimen omaan keskiluokkaa sekä palvelujen että työpaikkojen muodossa. Käytännön sosiaalipoliitikassa sekä 1940-luvun ruotsalainen oikeisto että 1970-luvun kokoomus osoittivat keskiluokan asialla.

Kokoomuslaisten argumentit yleispuolueen politiikasta olivat pitkälti samanlaisia kuin 1940-luvun ruotsalaisen oikeiston uudistusmielisten argumentit. Keskiluokkaa, siis virkamiehiä ja toimihenkilöitä puolustettiin, koska nämä ryhmät olivat jääneet työväenluokan ja muiden yhteiskunnallisten ryhmien vaatimusten jalkoihin. Keskiluokkaa ei siis puolustettu siksi, että kokoomus ja 1940-luvun ruotsalainen oikeisto olisi pyrkinyt nimenomaan keskiluokan puolueeksi.⁷¹ Todellisuus oli luonnollisestikin toinen; keskiluokkaa puolustettiin toki ensisijaisesti siksi, että keskiluokan keskuudessa oikeiston/kokoomuksen kannatus oli suhteellisesti suurempi kuin muissa väestöryhmissä ja sen toivottiin yhä kasvavan.

Kuinka sitten keskiluokan huomioiminen sopi historialliseen välttämättömyyteen? Pikkistikkö yleispuolueaatteeseen verhoillun keskiluokan kosiskelun takana kenties ajatus modernista yhteiskunnasta, jonka keskeisenä ja suurimpana yhteiskuntaluokkana tulisi olemaan keskiluokka? Puheet palveluyhteiskuntaan siirtymisestä viittaisivat tähän. Moderniin hyvinvointiyhteiskuntaan kuului laajeneva keskiluokka, ja tähän sopi mainiosti yleispuolueajatus. Uusi jälkiteol-

linen palveluyhteiskunta edisti erityisesti 1970-luvun kokoomuksen pyrkimyksiä kasvattaa kannatustaan.

Eräänlaista yhteiskunnallista determinismia edusti erityisesti kokoomuslaisten 1970-luvulla esittämä ajatus siitä, että teknologinen kehitys muutti yhteiskuntaa nopeassa tahdissa. Tosin nyt kaikkea kehitystä ei enää 1940- ja 1950-lukujen tapaan tulkittu edistykseksi. Teknisellä kehityksellä oli omat negatiiviset seurauksensa, ja siksi tarvittiinkin politiikkaa ratkaisemaan näitä ongelmia. 1940-luvun ruotsalaista oikeiston ajattelua hallitsi vielä ajatus siitä, että tekninen kehitys merkitsi automaattisesti positiivista kehitystä ja siksi poliitikkojen tuli puuttua talouselämään mahdollisimman vähän.

Mikä oli sitten se kehityssuunta, jota pohjoismaainen oikeisto on seurannut ja johon se on pyrkinyt sopeutumaan? 1940-luvun ruotsalainen oikeisto ja 1970-luvun kokoomus Suomessa ovat hyvin pitkälle pyrkineet sopeutumaan sosiaalidemokraattisen vuosisadan logiikkaan: poliittisesta tasa-arvosta historia kulki sosiaaliseen tasa-arvon kautta kohti taloudellista tasa-arvoa. Tai kuten 1970-luvun ruotsalaiset sosiaalidemokraatit asian ilmaisivat: kun oli saavutettu poliittinen ja sosiaalinen demokratia, oli 1970-luvulla tullut taloudellisen demokratian vuoro. Tästä näkökulmasta on mielenkiintoista, että Gunnar Heckscher vertasi oikeiston tilannetta sodan jälkeen juuri 1860-luvun äänioikeuden laajentamista vastustaneisiin konservatiiveihin. Hyvinvointivaltio nähtiin siis poliittisen demokratian jatkumona. Miksipä ei hyvinvointivaltiollakin olisi oma jatkumonsa?

Ruotsin oikeiston ohjelmanmuutos vuonna 1946 merkitsi sopeutumista sosiaalidemokraattiseen hyvinvointivaltioon, ja kokoomuksen ohjelmanmuutos 1970-luvulla merkitsi valmistautumista ”taloudellisen demokratian” tuloon Suomeen. Toki sosiaalisen valintatalouden kärki oli suunnattu kohti uutta palveluyhteiskuntaa, mutta myös yritysdemokratian kehittäminen oli eräs sosiaalisen valintatalouden sivujuonteista. Ohjelmasta löytyi mm. kohta, jossa korostettiin työelämän kansanvaltaistamista ja yritysdemokratian kokeilemistä eräänä mah-

dollisuutena tämän päämäärän toteuttamiseksi.⁷²

Ehkäpä vielä enemmän taloudelliseen demokratiaan viittasi kokoomuksen uudennainen asennoituminen tasa-arvoon. Nyt tasa-arvo nähtiin yksilöllisyyden edellytyksenä. Tulonjakopolitiikalla tuli luoda taloudellisia edellytyksiä yksilöllisille valinnoille.⁷³ Tasa-arvoisuuden korostaminen oli uutta kokoomuksen politiikassa. Vielä 1960-luvulla kokoomuksessa epäiltiin, että liiallinen tulontasaaminen oli haitallista taloudelliselle kasvulle.⁷⁴ Tasa-arvoisuuden korostaminen luonnollisestikin viittasi uudennlaiseen asennoitumiseen suhteessa taloudelliseen demokratiaan.

Toisaalta yksilöllisyyden korostaminen sopi hyvin siihen edistyksen logiikkaan, joka on hyvinvointivaltion ja demokratian kehitysopin takana. Poliittisen demokratian saavuttaminen merkitsi alkua ihmisten muiden oikeuksien lisääntymiselle. Hyvinvointivaltion tulkitseminen ihmisten kansalaisoikeuksien kasvuksi on hyvin lähellä sosiaalisen valintatalouden ajatusta siitä, että edistys merkitsee yksilöllisyyden lisääntymistä. Sekä kokoomuksen että ruotsalaisen oikeiston ”edistykelliset” tuntuivat seuraavan samanlaista edistyksen logiikkaa. Sosiaalisten oikeuksien ja taloudellisen demokratian lisääntyminen nähtiin luonnollisina poliittisen demokratian seurannaisina. Historia oli kulkemassa näitä päämääriä kohti vääjäämättömästi. Ne kuuluivat olennaisena osana modernin yhteiskunnan rakenteisiin.

Eräs yhdistävä tekijä 70-luvun kokoomuksen ja 40-luvun ruotsalaisen oikeiston uudistuksissa oli se, että kumpikin näki historian kulkevan barbariasta kohti sivistystä. Ruotsin 1940-luvun oikeistolle, tai aina-

69. PTA, kokoomuksen ohjelmatoimikunta 1974, ”Sosiaalinen valintatalous” 25.3.1974/WP.

70. Nuori Oikeisto, 8/1972, referaatti Juha Vikatmaan puheesta Naantalissa 26.8.1972.

71. *Virmavirta* 1973, s. 161. *Vrt. Hästad*, s. 12–13, 19; RA, *Moderata, partiledarna*, *Domö n:o 5*, tal vid Brunkebergklubben 15.11.1945

72. Kokoomuksen politiikan tavoitteet, s. 22.

73. Kokoomuksen politiikan tavoitteet, s. 29.

74. *Smolander* 1998, s. 124, 174.

kin sen ”edistyksellisille”, barbaria merkitsi ”arvonihilismiä”, jonka seurauksena oli käyty muun muassa kaksi maailmansotaa ja koettu useita vallankumouksia. ”Arvonihilismi” oli antanut tilaa moraalii- ja kulttuurivihamielisille voimille ja ideologioille toimia ja aiheuttanut tuhoa eurooppalaisten kansojen keskuudessa. Sodan jälkeen olikin sitten kristillisen heräämisen aika. Oli siis aika siirtyä moderniin ja sivistyneeseen yhteiskuntaan. Ruotsalaisen yhteiskunnan kompromissialtis perinne tuki tätä kehitystä, sillä Ruotsin malliin ei kuulunut väkivaltainen vallankumous. Tähän oli vaikuttanut muun muassa se, että Ruotsin konservatiivit olivat olleet niin reformimyyntisiä.⁷⁵ Siis moderniin ja sivistyneeseen yhteiskuntaan kuuluivat sivistyneet kompromissihakuiset tavat tehdä poliittisia päätöksiä. Tämä merkitsi toisaalta porvarillisen talousjärjestelmän säilymistä ja toisaalta sosiaalisten reformien jatkamista.

Kokoomusnuorten porvarismin taustalla olleen Karl Popperinkin ajattelua sävyttää ajatus historian kulusta barbaarisesta heimo-yhteiskunnasta kohti sivistynyttä modernia yhteiskuntaa.⁷⁶ Tästä näkökulmasta konservatiivinen asennoituminen oli pahasta. Perinteinen konservatismi oli popperilaisille taikauskon hallitseman kollektivistisen heimo-yhteiskunnan kannattaja ja eriarvoisuuden puolustaja. Modernia yhteiskuntaa taas hallitsivat sellaiset arvot kuten kriittisyys ja individualismi. Popperin näkemys yhteiskunnan kehittymisestä on siis yksi uusi ”suuri tarina” muiden joukossa. Jos Marxilla yhteiskunta oli kulkemassa feodalismista kapitalismin kautta kommunismiin, niin Popperin yhteiskunta kulki uskonnollisuudesta kohti maallistumista. Myös Popperin jaottelu utopismin ja sosiaalisen insinöörintaidon välillä kertoo tästä samasta asiasta. Utopismi voidaan nähdä uskonnollisena ennustamisena, kun taas sosiaalinen insinöörintaito viittasi tieteelliseen ennustamiseen.⁷⁷

Esimerkiksi Juha Vikatmaan kirjoituksista voidaan havaita, että tasa-arvo oli hänelle aivan itsestään selvä modernin sivistyneen yhteiskunnan tunnusmerkki. Tätä taustaa vasten konservatismiin perinne oli kokoomukselle rasite, josta oli luovuttava. Rinnas-

taessaan Paasikiven ”radikaaliin konservatismiin” kokoomuksen uuteen suuntautumiseen, Jarmo Virnavirta viittasi siihen pesäeroon, jonka kokoomus oli Paasikiven johdolla tehnyt IKL:oon 1930-luvulla. Tässäkin tapauksessa demokraattinen ”edistyminen” siis yhdistettiin sosiaalisen ”edistyksen” kanssa. Kokoomusnuorten maailmankuvasa oli syntymässä tai syntynyt entisen epätasa-arvoisen, nationalistisen ja turvattoman yhteiskunnan sijaan uusi moderni yhteiskunta, jonka tunnusmerkkinä oli demokraattisuus, sosiaalinen turvallisuus ja lisääntynyt tasa-arvo. Ongelmana uudessa yhteiskunnassa oli lähinnä teknisen kehityksen nopeus suhteessa politiikan hitauteen, ei niinkään se, että uusi yhteiskunta olisi arvoiltaan huono.

Nuoren polven vastavoimana kummasakin tapauksessa oli vanhan polven edustajat. Keskeinen vastaväite liittyi nuoren polven vaatimusten ”epärealistisuuteen”. Oikeisto oli vielä sitoutunut vapaan markkinatalouden periaatteisiin ja oppeihin. Vapaa markkinatalous nähtiin keskeiseksi hyvinvoinnin lähteeksi ja nuorten ”edistyksen” perässä juokseminen uhkasi markkinatalouden vapautta. Vanhemmalle polvelle vapaa markkinatalous oli yhtä kuin edistys. Edistys merkitsi siis materialistista hyvinvoinnin lisääntymistä, kun taas nuoremmille edistys näyttäytyi eettisenä kysymyksenä. Nuoremmille pelkkä hyvinvointi ei riittänyt, vaan yhteiskunnan piti olla myös arvoiltaan oikeanlainen, siis tasa-arvoinen, sosiaalisesti turvallinen ja yksilöllisyyteen kannustava.

Yhteiskunnallinen ilmapiiri on vaikuttanut voimakkaasti etenkin nuoren polven asennoitumiseen. Nuoret olivat toisaalta omaksuneet oman aikansa ”edistyksellisiä” ajatuksia ja toisaalta myös historia tuntui kulkevan täysin toiseen suuntaan kuin perinteinen oikeistolainen politiikka. Siksikin linjaa oli muutettava. Kummassakin maassa nuoret pyrkivät tavallaan pelastamaan sen, mikä koettiin kaikkein arvokkaimmaksi perinteisessä oikeistolaisessa politiikassa. Ruotsalaisen 1940-luvun oikeistonuorten mielestä arvokkain säilytettävä asia oli kristinusko, kun taas kokoomusnuoret pitivät yksilöllisyyttä arvokkaimpana.

Kummassakin tapauksessa taustalla oli näkemys modernista muuttuvasta yhteiskunnasta, johon ei sopinut enää perinteinen konservatiivinen politiikka. Erityisen vanhentuneena pidettiin perinteisen konservatismiin sosiaalista näkemystä. Konservatismista oli tästä näkökulmasta muodostumassa oikeistolle eräänlainen kiviriippa, josta oli päästävä eroon tai ainakin konservatismiin tuli olla huomattavasti aikaisempaa ”dynaamisempaa”. Kuvaavaa on, että sekä Ruotsissa että Suomessa vilahtelee keskustelussa ”radikaalin konservatismiin” käsite. Kummassakin tapauksessa käsite merkitsi hyvinvointivaltion hyväksymistä, tosin eri perustein. Ruotsin 1940-luvun ”radikaali konservatismi” sai vaikutteensa sodan aikaisesta nationalismista, kun taas Suomessa 1970-luvun ”radikaali konservatismi” tu-

keutui yksilöllisyyteen. Tämänlainen käsitteellinen epäselvyys kertoo epävarmuudesta, jota tunnettiin oman aatteen ajanmukaisuutta kohtaan. Pohjoismaissa historia tuntui kulkevan kohti hyvinvointivaltiota ja taloudellista tasa-arvoa. Oikeiston oli seurattava tätä kehitystä, tai muuten sitä uhkasi eristyminen muusta yhteiskunnasta ja vähittäinen kuihtuminen pois.

75. Frihet och framsteg, s. 5–10.

76. *K. R. Popper*, *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset*. Alkuperäisteos *Open Society and its Enemies* (1945). Kääntänyt Paavo Löppönen (Keuruu 1974), s. 7–12; *Jukka Kanerva*, *Karl Popper*. Teoksessa *Politiikan teorian moderneja klassikkoja*. Toim. Jukka Kanerva (Helsinki 1989), s. 145–146.

77. *Karl R. Popper*, *The Poverty of Historicism* (Great Britain 1957), s. 42–45, 64–70.

KATSAUKSIA

JOUNI AARNIO

Vanhat kartat kruununmetsien historian tutkimuksessa

Metsän historia on ajankohtainen ja mielenkiintoinen tutkimuskohde eri tieteenaloilla. Metsän historiaan liittyvässä tutkimuksessa vanhat kartat ovat tärkeitä lähteitä. Maantieteessä kartat ovat kautta aikain muodostaneet keskeisen tutkimusmenetelmän ja -aineiston. Sen tähden maantieteellä on paljon tarjottavaa monitieteiseen metsän historian tutkimukseen.

■ Metsän historiasta yleensä on viimeksi kuluneina vuosina muodostunut yhä merkittävämpi tutkimuksen kohde, mistä ovat hyvinä osoituksina aihepiirin ympärillä pidetyt lukuisat kurssit, seminaarit ja symposiumit. Merkitseekö tämä kokonaan uuden tieteellisen opinhaaran perustamista akateemisessa maailmassa? Tuskinpa, sillä esimerkiksi historioitsijat ja luonnontieteilijät ovat jo pitkään tuottaneet laadukasta metsähistoriallista tutkimusta. Uutta sen sijaan on se, että metsän historian tutkimus ja opetus on tänä päivänä saanut järjestäytyneemmän muodon. Nyt keskeiseksi ajatukseksi on nostettu sekä ihmisen että metsäluonnon tasapuolinen huomiointi tutkimuskysymyksiä asetettaessa. Esimerkiksi Suomessa metsätalouteen liittyviä tutkimuksia on tehty jo

vuosikymmeniä, kun taas metsän sosiaali-historialliset tutkimukset ovat uudemman ajan ilmiö.¹

Metsän historian tutkimusta harjoitetaan tänä päivänä monella eri tieteenalalla. Näitä ovat esimerkiksi historia, metsätiede, maantiede, biologia ja yhteiskuntatiede. Tutkimusmenetelmät kullakin tieteenalalla ovat monimuotoisia ja usein hyvin pitkälle erikoistuneita, minkä vuoksi tutkijoiden välinen yhteistyö on välttämätöntä. Yhden ja saman tutkijan on mahdotonta hallita esimerkiksi dendroekologiaa menetelmiä ja historiallisten lähteiden tulkintaan sekä metsäekosysteemien toiminnan tutkimiseen käytettyjä menetelmiä. Yksi tieteenala ei kykene yksin vastaamaan metsähistoriallisen tutkimuksen haasteeseen, mikäli lähtökohtana pidetään ihmistä ja metsää sekä niiden välistä vuorovaikutussuhdetta. Poikkitieteellisyys tutkimuksessa on kuitenkin helpommin sanottu kuin tehty. Monet puhuvat poikkitieteellisyydestä, harvat omistautuvat sille ja vielä harvemmat onnistuvat siinä. Yhteistyö eri tieteenalojen välillä vaatii oppia ja harjoitusta. Se vaatii, paitsi tieteenalojen välisten raja-aitojen ylittämistä, myös tutkijan itsensä asettamien henkilökohtaisten rajojen ylittämistä.

Historiallinen maantiede – luonteva osa metsän historian tutkimusta

Historiallista maantiedettä voidaan luonnehtia mennyttä aikaa tutkivaksi maantieteeksi. Sen perusväittämän mukaan nykyhetken maantieteellisiä ilmiöitä ei voida ymmärtää tuntematta niiden alkuperää. Tutkimuksellisesti historiallinen maantiede voi kytkeytyä moniin eri tieteenaloihin, joista historia

muodostaa ehkäpä lähimmän kosketuspinnan. Eri maissa historiallisen maantieteen perinteet vaihtelevat suuresti saaden erilaisia tieteenfilosofisia ja teoreettisia painotuksia. Suomessa historiallista maantiedettä on harrastettu suhteellisen vähän, ja viimeaikoina lähinnä ulkomaisten maantieteilijöiden toimesta.²

Tutkimussuuntauksena historiallinen maantiede on hyvin vanha. Esimerkiksi jo 1700-luvulla se mainittiin yhtenä kuudesta maantieteen osa-alueesta. Silloin tutkittiin vallankumouksia, taisteluja, piirityksiä tai kaupankäyntiä. Tänä päivänä historiallisen maantieteen tutkimuskenttä on monimuotoinen: menneen fyysisen ympäristön rekonstruointia, maisemahistoriaa, vanhan maatalouden tutkimista sekä vallan ja hallinnan historiallista maantiedettä. Nämä neljä erityisalaa ovat hedelmällisiä metsän historian tutkimusta ajatellen.³

Fyysisen tai ekologisen ympäristön rekonstruoinnissa (jälleenrakentamisessa) yksi keskeinen tarkastelunäkökulma painottuu ihmisen ja luonnon vuorovaikutussuhteen tarkasteluun. Toisin sanoen, miten ihminen toiminnallaan muuttaa ympäristöään. Entisajan ekologisten ympäristöjen rekonstruointipyrkimysten johdosta historiallisella maantieteellä on läheinen liittymäkohta myös ympäristöhistoriaan. Itse asiassa ympäristöhistorian voimakas esiintulo viimeisten vuosikymmenien aikana on lisännyt merkittäväällä tavalla myös historiallisen maantieteen kiinnostavuutta.⁴

Historiallisen maantieteen yksi tärkeimpiä tutkimuskohteita on historiallinen maisema. Maisemahistorian tutkimuksessa voidaan erottaa kaksi hallitsevaa suuntausta – brittiläinen ja amerikkalainen. Brittiläisen historiallisen maantieteen hallitsevin persoona on *Henry Clifford Darby*, jonka kenties tunnetuin teos on ”Domesday England”. Darbyn tutkimuksissa ihmisen rooli maiseman muuttajana on tärkeää. Siksi hänen kirjallisen tuotantonsa keskeisiä teemoja ovat metsien raivaus, soiden kuivatus ja nummien viljelykseen saattaminen. Aluksi Darby keskittyi tutkimuksessa yhteen historialliseen lähteeseen, jonka perusteella hän kuvasi kohdealueen yhden ajan mais-

man. Myöhemmin hän yhdisti yhden ajan maisemat aikasarjaksi, jolloin päästiin tarkastelemaan maiseman muuttumista aikojen kuluessa.⁵

Amerikkalaisen historiallisen maantieteen oppi-isänä pidetään puolestaan *Carl Ortwin Saueria*, jonka mukaan luonnonmaisema on muuttunut vähitellen kulttuurimaisemaksi tietyn kulttuuriryhmän vaikutuksesta. Määritelmän mukaan kulttuuri toimijana ja luonnonmaisema välittäjänä ovat synnyttäneet yhdessä aikojen kuluessa kulttuurimaiseman. Tunnusomaista Sauerin historialliselle maantieteelle on kronologisesti pitkä tarkastelujakso esihistorialliselta ajalta nykyyhteen.⁶

Vallan ja hallinnan historiallinen maantiede liittyy eri yhteiskunnallisten ryhmittymien vastakkaisiin näkemyksiin luonnonvarojen, esimerkiksi metsien, käytössä. Historiallisen maantieteen piirissä konfliktitutkimuksia on laadittu vähän. Kuitenkin valankäyttöön ja alueelliseen hallintaan liittyvät tutkimukset ovat tärkeä osa historiallista maantiedettä. Myös maaseudun muutosta tutkivalla historiallisella maantieteellä on vankka liittymäkohta metsän historiaan. Tällöin tutkitaan vanhan maatalouden ilmenemismuotoja, kuten kaskiviljelyä. Tutkimuksen kohteena saattaa olla esimerkiksi kaskiviljelyn alueellinen laajuus, vanhat kas-

1. *Anne Ruuttula-Vasari*, Metsäherrat ja metsäherrojen herjaajat. Metsähallituksen ja pohjoissuomalaisen yhteentörmäys 1851–1900 (Oulun yliopiston historian laitos 1995), s. 5; *Lars Östlund & Per Ekman*, Människan och skogen – från naturskog till kulturskog? (Stockholm 1997), s. 8.

2. *William Norton*, Historical Analysis in Geography (London 1984), s. 38; *Pennti Yli-Jokipi*, Trends in Finnish geography in the 1980s and early 1990s in the light of the geographical journals, with a bibliography (Fennia 1994 172:2), s. 191–234.

3. *Robin A. Bulin*, Historical Geography Through the Gates of Space and Time (London 1993).

4. *Donald Worster*, The Ends of the Earth. Perspectives on Modern Environmental History (Cambridge 1988), s. 294–298; *Michael Williams*, The relations of environmental history and historical geography (Journal of Historical Geography 1994 20:1), s. 3–21.

5. *Henry Clifford Darby*, Domesday England (Cambridge 1977).

6. *Carl Ortwin Sauer*, Land and Life. A Selection from Writings of Carl Ortwin Sauer (Berkeley and Los Angeles 1965), s. 343.

kiviljelymenetelmät tai kaskeamisen vaikutukset metsän rakenteeseen tai maaperään.⁷

Vanhat kartat – tärkeitä lähteitä metsän historian tutkimuksessa

Valtion- eli kruununmetsien historian tutkimukseen soveltuvat kartat voidaan jakaa karkeasti ottaen kolmeen ryhmään: kruununmaiden kartat, metsätalouskartat ja tonttikartat. Näitä kartoja löytyy Kansallisarkistosta, Maakunta-arkistoista ja Maanmittauslaitosten arkistoista sekä monista Metsähallituksen paikallistoimistojen arkistoista. Kruununmaan kartat laadittiin mittakaavaan 1 : 8000, ja kartoittajana oli maanmittarikoulutuksen saanut henkilö. Kyseisiä kartoja on eri aikakausilta. Esimerkiksi Pielisjärven (nykyisen Lieksan) kruununmaata kartoitettiin laajalti 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Tosin merkittävä osa kruununmaasta vietiin kartalle vasta 1890-luvulta alkaen. Uudemmat kartastotyöt perustuivat vuoden 1892 metsälakiin. Sen mukaan runsaasti kruununmaata sisältävissä lääneissä viranomaisten oli asetettava tutkimuslautakunta ja lääninkomissioni selvittämään viljelykseen ja asutukseen soveltuvan maa-alan laajuutta kruununmaalla.⁸ Perimmäisenä tarkoituksena oli saattaa osa laajasta kruununmaasta asutuskäyttöön.

Kruununmaan kartat laadittiin vanhalla taulumittausmenetelmällä. Tiluskuvioiden kartoitus tapahtui jo maastossa, ja apuvälineinä käytettiin mittapöytä, diopteria sekä mittaketjua. Mittauksen rungoksi maastoon seivästettiin toisiaan kohtisuoraan olevat selkälinjat. Niiden muodostamaan runkoon sidottiin varsinaiset mittalinjat, joilta maastokohteiden kartalle vieni tapahtui. Tiluskuvioiden pinta-alat laskettiin kartalta alanlaskupoletilla, ja saadut kuviokohtaiset pinta-alat kirjattiin karttaselitykseen.

Vanha kartta on mahdollista siirtää paikkatietojärjestelmää (GIS) hyväksikäyttäen suomalaiseseen koordinaattijärjestelmään. Paikkatietojärjestelmän avulla vanhan kartan luotettavuutta on mahdollista vertailla nykyiseen peruskarttaan nähden. Esimerkiksi Pielisjärven eteläisestä kruununmaasta laaditun kartan virhemarginaali rantaviivan suhteen on 30 metriä. Karttakuvioiden pin-

ta-alavirhe on 1 %:n luokkaa. Näin ollen kruununmaan karttaa voidaan pitää luotettavana lähteenä. Totta kai myös virheellisyksiä esiintyy; yleistä on esimerkiksi soiden ympäröimien metsäsaarekkeiden jääminen pois kartalta.

Maa-alan taloudellinen käyttö ja käyttömahdollisuus antoi maalle erilaisia taloudellisia arvoja, joiden perusteella kartan tiluslajiluokitus tapahtui. Kruununmaan karttaan merkittiin pellot, niityt ja suoviljelykset sekä viljelykseen soveltuvat peltomaat, niittymaat ja kytömaat. Niin ikään kartalla näkyvät myös erilaiset metsämaat: kaskimaat, hirsimetsät, tarvemetsät ja kanervakankaat. Lisäksi kartalle vietiin eri tyyppiset suot, kalliot, louhikot, tontit, tiet ja vesistöt.

Metsän historiaa ajatellen erityisen mielenkiintoisia ovat kruununmaan karttaan merkityt kaskimaa-tilukset. Kaskeaminen oli yleisnimitys menetelmille, joiden yhteisenä tunnusmerkkinä oli kasvavan puuston polttaminen suunnitellulla viljelymaalla. Polton seurauksena maaperässä tapahtui kemiallisia ja biologisia muutoksia, jolloin merkittävä osa maaperän ravinteista muuttui viljelykasveille käyttökelpoiseen muotoon. Maanmittausohjesäännön mukaan kaskimaa-tiluksilla tarkoitettiin kaskeksi kelpaavia metsämaita.⁹ Kuitenkin Itä-Suomessa maanmittareilla oli tapana merkitä kaskimaiksi moreenimaita, joilla kaskeamisen jälkeen kasvoi runsaasti lehtimetsää.¹⁰ Monilla kruununmaan kartan kaskimaakuviolla on vielä tänäkin päivänä havaittavissa selviä merkkejä ennen vanhaan kaadetuista kaskista, mikä todistaa kiistatta näiden alueiden tulleen viljellyiksi.

Vakinaisen metsähallinnon perustamisen jälkeen vuonna 1859 metsäviranomaiset ryhtyivät laatimaan selvityksiä kruununmaalla sijainneiden metsien tilasta. Pielisjärven kruununmaalla ensimmäiset laaja-alaiset metsäntarkastukset eli metsäkuvaukset tehtiin 1860-luvun puolivälissä, ja niiden perustana olivat kruununmaalla aikaisemmin tehdyt kartastotyöt. Kruununmaan kartan kuviot selitettiin uudelleen, nyt kuitenkin metsätaloutta silmälläpitäen. Kullakin karttakuvioilla kasvaneen metsän laatu

selvitettiin yksityiskohtaisesti sekä puulajirakenteen että ikärakenteen osalta. Lisäksi metsäviranomaiset tekivät erityishuomioita karttakuvioiden kaski- tai palohistoriasta. Metsäntarkastusten tiedot ja kruununmaan kartta yhdessä luovat erinomaisen lähdeaineiston metsän syntyhistorian selvittämisessä. Metsän syntyhistoria onkin tänä päivänä yksi metsähistoriallisen tutkimuksen ydinkysymyksistä: ovatko nykyiset vanhat metsät syntyperältään luonnonmetsiä vaiko vanhoja kaskikauden ilmentymiä, kulttuurimetsiä?¹¹

Valaiseva esimerkki löytyy Viharin alueelta, joka sijaitsee Lieksan valtionmetsien pohjoisosassa. Maanmittari laati alueelta vuonna 1846 kruununmaan kartan, jonka perusteella Viharin torpan lähimetsät olivat enimmäkseen kaskimaita (kuva 1). Vuonna 1865 metsäviranomaiset laativat samalta alueelta kruununmaan karttaa hyväksikäyttäen metsäkuvausten. Sen perusteella kaskimaakuviolla kasvoi pääsääntöisesti nuorta, enintään 60-vuotiasta lehtipuun ja männyn muodostamaa sekametsää. Samanlaisia kaskettua metsää kasvoi tuolloin myös Viharinjärven tuntumassa, nykyisellä vanhojen metsien suojelukohteella. Viharin torppa oli perustettu 1820-luvulla, joten lähimetsiä oli ehditty kasketa jo vuosikymmeniä. Vuonna 1860 Viharin torpalla oli kotalaisen suuri karja (2 hevosta, 9 lehmää ja 8 lammasta), joka laidunsi vanhoja kaskimetsiä.¹² Näin lienee tapahtunut myös nykyisellä vanhojen metsien suojelualueella. Näyttääkin siltä, että suuri osa Viharinjärven vanhoista metsistä on ihmiskäden synnyttämää.

Metsäviranomaisten laatimat metsätalouuskartat (1 : 20 000) ovat kruununmaan karttojen ohella toinen tärkeä ja pinta-alaltaan laajoja alueita koskeva lähteistö valtionmetsien historian tutkimuksessa. Metsätalouuskartta laadittiin metsätalouden tarkastuksen yhteydessä. Senaatti suostui 1900-luvun alussa Metsähallituksen esitykseen, jonka mukaan valtionmetsissä tuli pitää säännöllisesti metsätalouden tarkastuksia. Alunperin niitä suunniteltiin pidettäväksi joka kymmenes vuosi kullakin metsänhoitoalueella. Ensimmäiset metsätalouden tarkastukset pi-

dettiin vuoden 1910 aikoihin. Tarkastus oli metsätaksatorinen toimitus, jonka yhteydessä selvitettiin hoitoalueiden historiaa, metsän rakennetta, puiden myynti- ja menekkitilannetta sekä hoitoalueella suoritettuja metsänhakkuita ja niiden vaikutuksia. Lisäksi metsätalouden tarkastaja kiinnitti huomiota hoitoalueen hallintoon ja niihin toimenpiteisiin, mihin oli ryhdyttävä metsänhoidon edistämiseksi.¹³

Vanhimpien metsätalouuskarttojen runkona käytettiin tavallisesti kruununmaan karttaa, minkä vuoksi uutta maanmittausta ei toimitettu. Näin ollen kruununmaan kartan virheet toistuiivat myös metsätalouuskartassa. Metsätalouuskartan laadinta tapahtui yhdistelemällä kruununmaan karttojen kuvioita siten, että niistä tuli metsätalouden kannalta tarkoituksenmukaisia. Kruununmaan kartan korvet, notkot, alavat maat ja rahkasuot yhdisteltiin metsätalouuskarttaan korviksi, rämeiksi ja nevoiksi. Kangas- ja kaskimaatiluksista muodostettiin yhtenäisiä metsäkuvioita, jotka merkittiin metsätalouuskarttaan kasvupaikasta riippuen tuoreiksi tai kuiviksi kankaiksi.

Vanhimmista metsätalouuskartoista löytyy kuviokohtaista tietoa hoitoalueen metsäpaloista, kaskista ja laidunmaista. Karttaselityksestä käy ilmi kullakin kuviolla kasvaneen metsän puulaji- ja ikärakenne. Lisäksi sieltä selviää myös metsikön tiheys ja korkeus sekä keskimääräinen puumäärä

7. Esim. *Gabriel Bladb*, Finnskogens landskap och människor under fyra sekler (Karlstad 1995).

8. *Komiteanmietintö 1900:5*, Komitealta, joka asetettiin antamaan lausuntonsa niistä periaatteista, joihin valtion metsätalouden tulisi perustua (Helsinki 1901), s. 54–55.

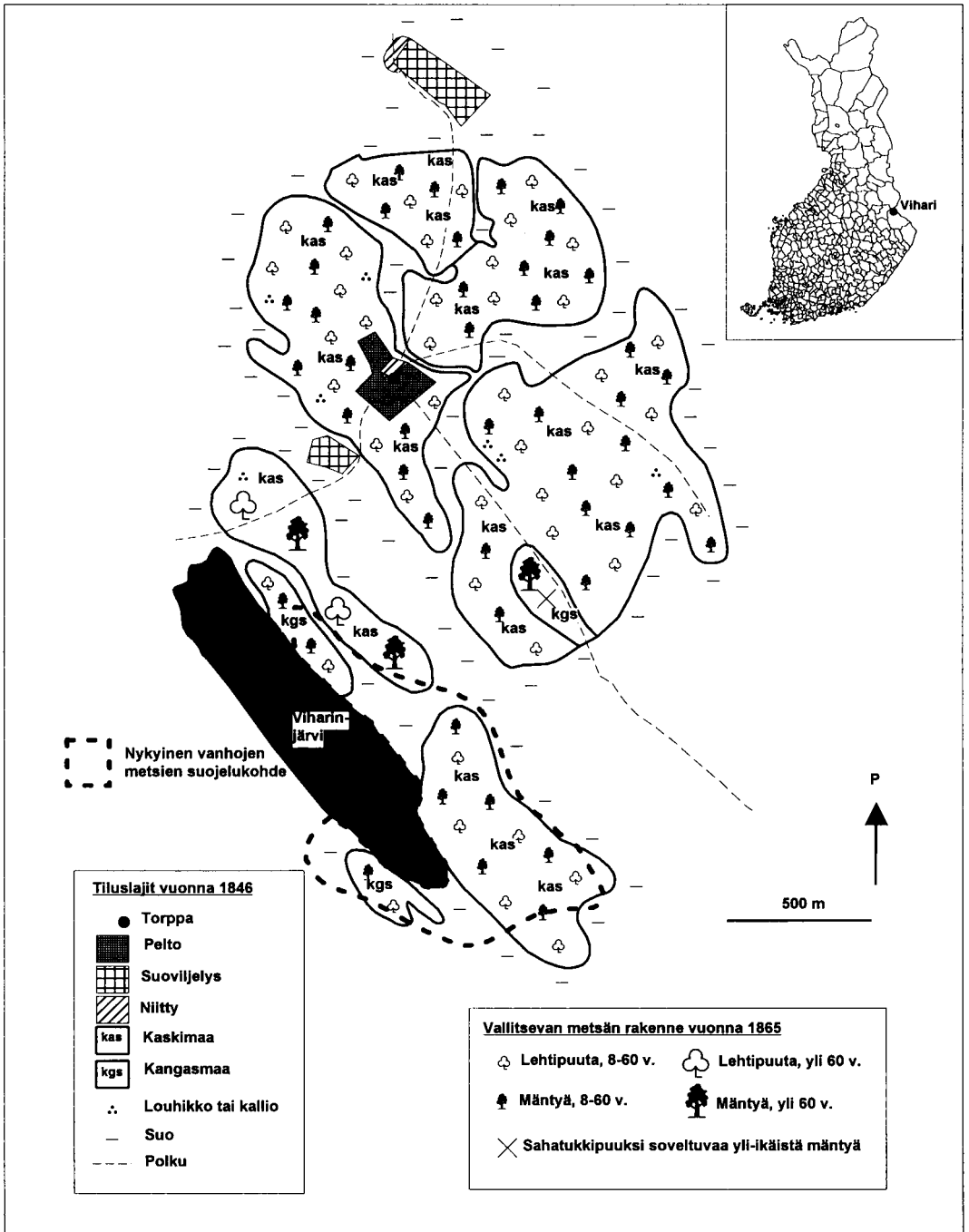
9. *Otto Savander & Alfr. v. Fieandt*, Kokoelma voimassa olevia maanmittausta koskevia asetuksia, kiertokirjeitä y.m. (Helsinki 1892), s. 155–159.

10. *Suomen Maanmittari-Yhdistyksen Aikakauskirja*, Tilus- ja maalajien erottaminen ja nimitys, karttain väritys ja selitys (1911 20:6–7), s. 199–200.

11. *Lars Östlund & Per Ekman*, Människan och skogen – från naturskog till kulturskog? (Stockholm 1997), s. 13.

12. Ohtavaaran hoitoalueen torppien verollepanoehdotus 1860. Metsähallituksen arkisto I. Ek 4. Kansallisarkisto.

13. *Teodor August Heikel*, Käsikirja Suomen kruununmetsien hallinnosta ja hoidosta (Helsinki 1910), s. 302–308.

Kuva 1. Viharin torppa lähiympäristöineen vuosina 1846 ja 1865. Lähteet: Pielisjärven pohjoisen osan kruununmaat. Lieksa 29:1. Pohjois-Karjalan maanmittaustoimiston arkisto; Valamon vartiopiirin metsäkuvaus 1865. Metsähallinnon Jongunjoen hoitoalue. Hcb 1. Joensuun Maakunta-arkisto.

hehtaarilta. Näin ollen metsätaloudesta luodaan mahdollisuuden metsän rakenteen kuvaamiseen valtionmailla 1900-luvun alussa.

Toisaalta vanhan metsätaloudesta tutkijoiden käytössä on myös monia rajoittavia tekijöitä. Karttakuvioiden rajat

saattavat olla hyvinkin epämääräisiä. Lisäksi osa maastokuvioista on jäänyt numeroimatta. Toisaalta monessa karttakuviossa on kyllä numero, mutta sille ei löydy kuitenkaan kuvioselitystä. Mittausopillisesti metsäviranomaisten laatima metsätaloustalokartta ei ole myöskään erityisen luotettava, joskin kuvioiden alanlasku on tehty likimäärin oikein. Lisäksi metsätaloustalokartan ilmoittama metsän rakenne kuvaa lähinnä vallitsevaa metsänosaa, joten siitä ei käy aina selville alikasvospuuston rakenne. Tämä täytyy ottaa huomioon hehtaarilla kasvanutta puumäärää arvioitaessa.

Vakinaisen metsähallinnon perustamisen jälkeen kruununmaalla sijainneet asumukset muutettiin kruununmetsätorjiksi tai metsänvartijatorjiksi. Metsätalouden tarkastuksen yhteydessä metsänviranomaiset kartoittivat torppien lähialueet huolellisesti koordinaattimittaustapaa käyttäen. Nämä tonttikartat laadittiin mittakaavaan 1 : 2000 tai 1 : 4000, ja niissä kuvattiin erityisesti torppien rakennukset sekä pelto- ja niittyalueet. Joihinkin karttoihin merkittiin myös lähimetsä ja kaskiahot. Metsänvartijatorppia kuvaavien tonttikarttojen selityksessä ilmoitettiin myös peltojen ja niittyjen raivausajankohdat sekä raivaajat. Mittausopillisesti tonttikartat ovat kruununmaan karttoja ja metsätaloustalokarttoja huomattavasti luotettavampia. Tonttikartoilta pelto- ja niittyalueet siirrettiin metsätaloustalokarttaan. Tämä tapahtui kuitenkin silmämääräisesti, joten metsätaloustalokartan pelto- ja niitypalstat eivät ole oikeassa koossa, eivätkä aina edes oikeassa muodossa.

PEKKA MASONEN

Vanhaa ja väärää maantietoa

Fil. lis. Pekka Masonen arvioi Esko M. Laineen toimittaman Daniel Djurbergin teoksen *Geografia alkavillen*.

■ ”Mikään tiede ei vaadi ahkerammin oikaisuja ja parannuksia kuin maantiede. Paitisi niitä virheitä ja erehdyksiä, joita kirjoittajan tietämättömyys ja harkitsemattomuus voivat saada aikaan ja joita ei ole aina niin helppo välttää kuin moni kuvittelee, niin ovat myös valtakuntien ja maiden olot altiina niin lakkaamattomille vaihteluille, että se mikä yhtenä vuotena oli oikein ja luotettavaa, on toisena vuotena aivan väärin ja paikkaansapitämätöntä.” Näin arvosteli Henrik Gabriel Porthan aikansa maantieteilijöitä.¹ Samat sanat sopivat myös *Esko M. Laineen* toimittamaan Daniel Djurbergin (1744–1834) maantieteen oppikirjan neljännen painoksen suomenkieliseen laitokseen, *Geografia alkavillen*, joka ilmestyi viime syksynä eli 195 vuotta sen jälkeen, kun itseoppinut ilmajokelainen räätäli *Samuel Rinta-Nikkola* (1763–1818) oli tekstin kääntänyt. Heti aluksi on todettava, että Rinta-Nikkolan käsikirjoituksen julkaiseminen on monin tavoin merkittävä kulttuurihistoriallinen teko. Kyseessä ei ole vain ruotsalaisen (ja suomalaisen) maantieteen oppihistorian keskeinen teos vaan myös tärkeä lähde, joka auttaa ymmärtämään paitsi Pohjanmaan mystikoita myös kustavilaisen ajan lopun ajatusmaailmaa yleensä eli miten Pohjolassa seurattiin aikakauden maantieteellisen tietämyksen kehitystä.

Kiitosta on annettava erityisesti siitä, että *Geografia alkavillen* on asiantuntevasti toimitettu. Teos ei ole pelkkä näköispainos

1. *Allan Titta*, ”Daniel Djurberg ja koulumaantieteen kehitys”. Teoksessa Daniel Djurberg, *Geografia alkavillen*. Samuel Rinta-Nikkolalta. Toim. Esko M. Laine (Helsinki 1999: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 736), s. 267.

vaan rakenteeltaan se täyttää johdantoinen, selityksineen ja sanastoineen kaikki kriittiselle, tieteelliselle laitokselle asetetut vaatimukset ja muistuttaa näin Hakluyt Societyn julkaisuja.² Toimittajan kirjoittama johdanto esittelee sekä Djurbergin että Rinta-Nikkolan henkilöinä riittävästi, joskaan ei aivan tyhjentävästi. Samoin itse tekstin, sekä ruotsinkielisen alkuteoksen että sen suomenkielisen käännöksen, syntyhistoria kerrotaan pääpiirteissään. Suomenkielisen tekstin pohjana käytettyä käsikirjoitusta ei kuitenkaan esitellä sillä tarkkuudella kuin lähdejulkaisussa on tarpeen. Nyt julkaistu teksti perustuu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran hallussa olevaan käsikirjoitukseen, joka on Rinta-Nikkolan omaa käsialaa ja päivätty 20. lokakuuta 1804 (teoksen nimiösivun kuva esittää harhaanjohtavasti Mikko Sauson vuonna 1829 tekemää jäljennöstä; muut kuvat ovat alkuperäisestä käsikirjoituksesta).

Rinta-Nikkolan käännöksestä tunnetaan neljä käsin kirjoitettua versiota, mutta sisältöltään ne eivät ole aivan identtisiä. Museovirastossa säilytetään toista käsikirjoitusta, joka on Rinta-Nikkolan omaa käsialaa. Sitä ei ole päivätty, ja siitä puuttuu esipuhe, mutta nimiölehden merkintöjen perusteella se on valmistettu ennen toukokuuta 1809. Pohjanmaan museossa säilytetään kolmatta käsikirjoitusta, joka on myös Rinta-Nikkolan omaa käsialaa. Sitäkään ei ole päivätty, ja siitä puuttuu nimiösivu, mutta tekstin Ruotsia koskevien tietojen perusteella voidaan päätellä, että se on kirjoitettu vuosien 1811 ja 1818 välillä. Helsingin yliopiston kirjastossa puolestaan säilytetään edellä mainittua Mikko Sauson tekemää jäljennöstä. Näiden lisäksi Rinta-Nikkolan käännöksestä tunnetaan kaksi lyhennettyä versiota, jotka sisältävät Aasian, Afrikan, Polynesian ja Amerikkojen kuvaukset. Alkuperäinen lyhennelmä on vuodelta 1812 ja sen jäljennös vuodelta 1843. Olisi ollut kiinnostava tietää, miten näissä eri versioissa on otettu huomioon ajankohtaiset poliittiset tapahtumat sekä uusimpien tutkimusmatkojen tulokset. Yhtä mielenkiintoista olisi ollut seurata paikannimien ja käsitteiden kirjoitusasussa tapahtuvia muutoksia. Näitä puutteita ei korvaa se, että käsikirjoit-

uksia on jo tarkasteltu toisaalla, vaan yhteenvedo eri versioiden ominaisuuksista olisi ollut paikallaan.³

Litterointi on huolellista ja noudatetut periaatteet on esitelty loogisesti. Ainoa asia, mistä voisi huomata, on se, että toimittaja ei ole noudattanut alkuperäisen tekstin asua kirjaimellisesti vaan hän on osittain muuttanut sen vastaamaan nykykielen sääntöjä. Niin ikään muut kuin Rinta-Nikkolan omat glossat ja huomautukset on jätetty pois. Itse en historiantutkijana mielelläni kopeloisi alkuperäistä tekstiä, varsinkaan jos tarkoituksena on saattaa käsin kirjoitetussa muodossa oleva teksti laajemman lukijakunnan tietoisuuteen ja käyttöön. Nykyihmisen lukunautintoa mahdollisesti häiritsevillä kirjoitusasun piirteillä ja tyhjänpäivisiltä tuntuvilla reunahuomautuksilla voi joissain yhteyksissä olla olennaista tutkimuksellista merkitystä.

Moitittavaakin teoksesta löytyy. Johdanto sekä teoksen loppuun liitetty *Allan Tiitan* artikkeli painottuvat liiaksi koulumaantieteen kehitykseen. Ratkaisu on toki perusteltu, sillä Djurbergin teos, *Geografie för begynnare*, oli tarkoitettu nimenomaan oppikirjaksi. Oppihistoriallinen esitys ei silti saisi olla pelkkä akateeminen puhelinluettelo, joka listaa kulloinkin käytetyt koulukirjat ja oppituolien haltijat. Oppihistorian on huomioitava myös itse opin kehitys eli mistä lähteistä ja millä menetelmillä tietoa saatiin, ja mihin tarkoituksiin tietoa käytettiin. Miten Djurbergin teos ja sen suomenkielinen käännös suhtautuvat oman aikansa maantieteelliseen tietoon? Tämä on erityisen kiinnostava kysymys, koska tekstin sisältämien tietojen perusteella Djurberg oli selvästi perehtynyt ajankohtaisimpaan matkakirjallisuuteen muutenkin kuin vain kapteeni Cookin purjehdusten osalta.⁴ Pohjola ei siis ollut maantieteen suhteen mitään periferiaa – olihan Suomi myös tutkimusmatkojen kohteena. Rinta-Nikkolan motiiveja on esitelty johdannossa, mutta olisi silti ollut hyvä tarkastella hieman syvällisemmin hänen käännöksensä merkitystä. Ketkä sitä lukivat? Reunamerkintöjensä perusteella Rinta-Nikkolan alkuperäistä käsikirjoitusta lainattiin ahkerasti, ja se tunnettiin eri paik-

kakunnilla.⁵ Entä millainen oli kustavilaisen ajan lopun suomalaisten maailmankuva? Nämä ovat kysymyksiä, joihin olisin toivonut löytäväni vastauksia johdannosta.

Teoksen suurin ongelma on tekstin selitykset ja siinä esiintyvät lukuisat kirjoitus- ja asiavirheet. Kyse ei ole omasta pedanttisuudestani vaan monet kirjoitusvirheistä ovat toistuvia ja paikoitellen harhaanjohtavia. Esimerkiksi johdannossa mainitaan kolme antiikin maantieteilijää nimeltään "Strabo", "Solinius" ja "Pomponius" (s. x)⁶ – suomen kielen antiikin nimille vakiintuneiden oikeinkirjoitussääntöjen mukaan kyseessä ovat *Strabon*, *Solinus* ja *Pomponius Mela*. Israelilainen Afrikan historian professori Nehemia Levtzion on selitysten ja kirjallisuusluettelon mukaan "Levtzion" (s. 238, viite 16; s. 252). Djurbergin Australiasta käyttämän nimen "Ollimaroä'a" sanotaan selityksissä olevan "maurinkielinen" nimitys (s. 245, viite 49). Kyseessä ovat varmasti maorit; *mauri* oli Pohjois-Afrikan ja läntisen Saharan islaminuskoisista ja arabian kieltä puhuvista asukkaista käytetty yleisnimi. Pohjois-Intian mogulivaltakunnan perustaja oli Babur, ei "Baker" kuten selityksissä väitetään (s. 231, viite 21). Kokonaan oman lukunsa muodostavat lukuisat asiavirheet. Esimerkiksi Johann Hübnerille annetaan teoksessa kaksi eri elinaikaa, 1668–1773 (s. xviii) ja 1668–1731 (s. 264) – kumpaa lukijan olisi uskottava? Niin ikään keisari Leopold I:n kerrotaan määränneen vuonna 1663 Saksan säätyvaltiopäivät koontumaan Regensburgissa (s. 216, viite 97) – toisaalla hänen hallitusajakseen ilmoitetaan 1685–1705 (s. 218, viite 115)! Reininmaan kuvaukseen (s. 22–23) liittyvien selitysten mukaan Ranska olisi valloittanut Reinin (ei Rheinin!) länsirannan jo 1684. Tämä ei pidä paikkaansa. Vaikka Aurinkokuningas liitti osan Elsassia valtakuntaansa, mikä vahvistettiin Utrechtin ja Rastattin rauhoissa 1713–14, varsinaisen Reininmaan Ranska valloitti Preussilta vasta vallankumoussotien aikana vuonna 1795 (Baselin rauha). Syynä useimmille asiavirheille lienee se, että selitysten laatija ei ole yleisen historian ja tutkimusmatkojen asiantuntija vaan jumaluusoppinut. Vastaavasti monet virheet oli-

si voitu helposti välttää, jos selitysten osalta olisi hyödynnetty niitä historiantutkijoi- ta, jotka ovat perehtyneet näihin asioihin.

Selitykset ovat myös paikoitellen irrallisia ja mielivaltaisia. Vaikka monet Djurbergin mainitsemista paikannimistä on yhä helppo tunnistaa, sisältyy etenkin Aasian ja Afrikan kuvauksiin paljon sellaisia nimiä, jotka eivät välttämättä avaudu nykyihmiselle. Siksi olisi ollut hyvä, jos jokaisesta paikannimestä olisi annettu sen nykyinen muoto tekstin sisällä hakasulkeissa ja selitykset johdonmukaisesti kaikista niistä paikannimistä, jotka ovat aikojen saatossa menettäneet merkityksensä. Moni oppinutkaan nykylukija tuskin oivaltaa, mitä paikkoja olivat esimerkiksi "TOSTER", "Densa", "Kingitao" ja "Mokaranga". Perusteellisemmat selitykset olisivat auttaneet paitsi jäljittämään Djurbergin käyttämiä lähteitä myös ymmärtämään, miksi nämä tietyt paikannimet mainitaan tekstissä.

Tämän kirjoituksen tarkoituksena on korjata edellä mainittuja puutteita sijoittamalla Djurbergin teoksen sisältö oman aikansa kontekstiin sekä oikaisemalla selityksissä esiintyviä asiavirheitä. Keskityn vain Djurbergin kuvaukseen Afrikan maantieteestä, koska oma vähäinen yleisen historian tuntemukseni ei kata uskottavasti muita maan-

2. Vuonna 1846 perustettu Hakluyt Society keskittyi julkaisemaan tutkimusmatkojen ja maantieteen oppihistorian kannalta tärkeitä käsikirjoituksia ja vanhoja tekstejä. Seuran kolmessa sarjassa on tähän mennessä ilmestynyt yhteensä 292 nidettä, mm. Olaus Mag-nuksen "Pohjoisten kansojen historian" englanninkie- linen käännös (2nd series, CLXXXII, CLXXXVII, CLXXXVIII, Lon- don 1996–98). Seuran historiasta, ks. *R.C. Bridges & P.E.H. Hair* (toim.), *Compassing the Vaste Globe of the Earth. Studies in the History of the Hakluyt Society 1846–1996* (London 1996: Hakluyt Society, 2nd series, CLXXXIII).

3. *Henrik Grönroos*, "Geografiat ja reisu-kirjat. Poh- janmaan mystikkojen käsin kirjoitetusta kirjallisuudesta 2", *Bibliophilos* 1/1972, s. 3–13; *Henrik Grönroos*, "Geografia alkaville vuodelta 1829", *Bibliophilos* 2/ 1972, s. 61–63; *Johanna Lilja*, "Maantiedettä ystäville ja kylän miehille: räätäli Samuel Rinta-Nikkolan kää- nöstö", *Bibliophilos* 3/1998, s. 10–13.

4. Vrt. *Grönroos*, "Geografiat ja reisu-kirjat", s. 12

5. *Grönroos*, "Geografiat ja reisu-kirjat", s. 8

6. Yksinkertaisuuden vuoksi viittaukseni Djurbergin teoksen suomenkieliseen käännökseen ja sen selityk- siin ovat tekstin sisällä sulkeissa.

Afrikka eurooppalaisessa maantieteessä ennen 1800-lukua

Vaikka eurooppalaisten keskiajalla kuulemat huhut Saharan eteläpuolisen Afrikan satumaisista rikkauksista ja siellä asuvista kristityistä käynnistivät portugalilaisten löytöretket 1400-luvun alkupuolella, uusi aika purjehti pian Afrikan ohi. Amerikka ja Intia tarjosivat helpommin ansaittavia voittoja eikä pappiskuningas Johannesta löytynyt Afrikasta useista yrityksistä huolimatta. Afrikan rannikot oli kartoitettu tyydyttävästi 1500-luvulle tultaessa mutta mantereen sisäosat olivat pitkään tuntemattomia, eteläisintä Afrikkaa ja Etiopiaa lukuunottamatta. Eurooppalaisten yritykset tunkeutua sisämaahan kilpistyivät afrikkalaisten vastarintaan sekä tappaviin trooppisiin tauteihin. Afrikan tuntemattomuutta lisäsi se, että suurin osa portugalilaisten löytöretkistä kertovista kronikoista unohtui arkistojen kätköihin eikä niitä painettu kuin vasta 1800-luvulta alkaen.

Joitakin tietoja Afrikan sisäosista toki saatiin kirjallisuuden avulla. Tässä suhteessa tärkein lähde oli Leo Africanuksen vuonna 1526 italiaksi kirjoittama "Afrikan kuvaus" (*Descrittione dell'Africa*), joka painettiin ensi kerran Venetsiassa vuonna 1550.⁷ Leo oli alunperin Granadassa syntynyt oppinut mauri, joka vietti nuoruutensa Marokossa. Hän kierteli laajalti Pohjois-Afrikassa vierailen myös Istanbulissa, ennen kuin jäi kristittyjen merirosvojen vangiksi Sisilian vesillä noin 1519. Leo päätyi lopulta Roomaan Medici-paavi Leo X:n hoviin. Siellä hän kääntyi kristityksi ja ryhtyi korkea-arvoisen suojelijansa toivomuksesta kirjoittamaan kuvaustaan Afrikan maantieteestä. Paavi Leo X nimittäin suunnitteli ristiretkä Algerian rannikolle asettuneita turkkilaisia merirosvoja vastaan.⁸ Juhlavasta nimestään huolimatta Leon kuvaus keskittyy Pohjois-Afrikkaan, ja siellä erityisesti Marokkoon, mutta teokseen sisältyy myös Saharan eteläpuolista "Mustien maata" käsittelevä luku. Vaikka tämä on suppein teoksen yhdeksästä luvusta, sisälsi se paljon sellaista tietoa, mikä oli kokonaan uutta aikansa eurooppalaisille lukijoille. Leon kuvaus oli heti ilmestyttyään myyntimenestys, ja se käännet-

tiin nopeasti muille kielille. Ranskankielinen laitos ilmestyi jo vuonna 1556; englantinkielinen vuonna 1600; hollanninkielinen 1665; saksankielinen 1805. Oppineiden parissa suosituin oli vuonna 1556 ilmestyneen latinankielisen laitoksen toinen painos vuodelta 1632 (*Africae descriptio, novem libris absoluta*, Leiden). Sisällön suhteen latinankielinen käännös on epätarkin. Leo Africanus säilytti ylimmän auktoriteetin asemansa aina 1800-luvun alkuun asti ja hänen kuvauksensa toistui sellaisenaan kaikissa eurooppalaisissa Afrikan maantieteen yleisesityksissä, koska sisämaan osalta ei yksinkertaisesti ollut saatavilla muita lähteitä.⁹ Afrikan historiankirjoituksessa hänen vaikutuksensa säilyi pitempään.

Leon ohella toinen suosittu lähde oli espanjalaisen Luis del Mármol Carvajalin kirjoittama "Afrikan kuvaus" (*Descripcion general de Affrica*), jonka ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1573; toinen osa julkaistiin vuonna 1599. Kolmiosainen ranskankielinen käännös (*L'Afrique de Marmol*) ilmestyi vuonna 1667. Mármolin teos oli periaatteessa Leon kuvauksen ajanmukaistettu laitos, vaikka Mármolin kuvaus sisältää paljon uutta tietoa, jota hän keräsi matkoillaan Pohjois-Afrikassa sekä arabiankielisistä lähteistä, joita oli saatavilla Espanjassa.¹⁰ Kongon ja Etiopian osalta tietoja saatiin portugalilaisista ja italialaisista lähteistä: näistä tärkeimpiä olivat Francisco Alvaresin *Verdadera Informaçam das terras do Preste Joam das Indias* (Lissabon 1540), João de Barrosin "Aasian" ensimmäinen osa (*Asia de Joam Barros: primera decada*, Lissabon 1552) sekä Filippo Pigafettan *Relatione del Regno di Congo* (Rooma 1591). Ajankohtaisten lähteiden rinnalla käytettiin estoitta antiikin maantieteen auktoireita (Herodotos, Strabon, Klaudios Ptolemaios), joiden teoksia renessanssin humanistit olivat julkaisseet.

Aktiivisempi kiinnostus Afrikan sisäosia kohtaan virisi 1700-luvun kuluessa. Syitä tähän oli monia. Afrikasta toivottiin markkina-aluetta eurooppalaisille teollisuustuotteille, ja sieltä saatiin teollisuuden tarvitsemia raaka-aineita kuten palmuöljyä ja arabikumia. Filantroopit toivoivat 'laillisen kau-

pan' syrjäyttävän orjakaupan, jonka vastustus oli lisääntynyt erityisesti Isossa-Britanniassa. Samalla haluttiin 'kehittää' Afrikkaa, sillä filantrooppien mielestä afrikkalaisten barbaarisuus ei perustunut kuviteltuihin rodullisiin ominaisuuksiin – rasismi ideologiana oli valistukselle vieras – vaan heidän eristyneisyyteensä ympäröivästä, sivistyneestä maailmasta. Valistuksen luonnontieteilijät puolestaan toivoivat nimelleen kuolemattomuutta järjestämällä Afrikan kasviston ja eläimistön Linnén kehittämän luokittelun mukaan.¹¹

Toden teolla Afrikan sisäosien tutkimisen käynnisti englantilaisten herrasmiesten kesäkuussa 1788 perustama *African Association*. Seura otti tavoitteekseen ratkaista "mustan maanosan" salaisuudet, joista suurimpina pidettiin Timbukton kaupungin tarkan sijainnin sekä Niger-joen kulun määrittämistä. Timbukusta, joka oli tärkeä Saharan karavaanikaupan keskus, oli eurooppalaisessa maantieteellisessä kirjallisuudessa tullut eräänlainen afrikkalainen Zipangu; Nigerin taas uskottiin olevan yhteydessä Niiliin ja muodostavan yhtenäisen vesiväylän Atlantilta Egyptiin. Salaisuuksien selvittämiseksi *African Association* varusti useita tutkimusmatkailijoita, joista useimmat epäonnistuivat – he joko kuolivat tauteihin tai joutuivat kääntymään takaisin tyhjin käsin – kunnes viimein heinäkuussa 1796 skotti Mungo Park saavutti ensimmäisenä eurooppalaisena Nigerin. Timbuktuun asti Park ei päässyt mutta hänen matkansa ainakin osoitti, että Senegal- ja Niger-joet eivät olleet yhteydessä toisiinsa. Ensimmäinen tutkimusmatkailija, joka todistettavasti vieraili Timbukussa, oli skotti Alexander Gordon Laing vuonna 1826 ja hänen jälkeensä ranskalainen René Caillié vuonna 1828. Nigerin kulun arvoitus ratkaistiin lopullisesti vasta vuonna 1830.

Afrikan maantiede oli siis voimakkaassa muutoksessa, kun Djurbergin oppikirjan neljäs painos ilmestyi vuonna 1801.

Djurbergin Afrikka

Afrikkaa koskeva osuus on Djurbergin teoksessa suppein, mikä vastaa maanosan asemaa aikakauden maantieteessä. Tutkimus-

matkojen päähuomio oli kuitenkin Tyynellä valtamerellä. Täysin vieras Afrikka ei ruotsalaisille ollut. Suurvaltakaudella Ruotsi oli perustanut kolme kauppaa-asemaa nykyisen Ghanan tasavallan rannikolle. Kestoltaan Ruotsin afrikkalainen siirtomaaseikkailu jäi lyhyeksi, sillä kauppaa-asemat siirtyivät Tanskan haltuun jo 1650-luvun lopulla. Djurbergin elinaikana ruotsalaiset Anders Sparrman (1748–1820) ja Carl Thunberg (1743–1828) tutkivat eteläistä Afrikkaa ja Adam Afzelius (1750–1837) Länsi-Afrikkaa. Emanuel Swedenborgin ajatusten innoittamina joukko ruotsalaisia aikoi vuosina 1788–89 perustaa utopistisen siirtokunnan nykyisen Sierra Leonen rannikolle.

Djurberg aloittaa Afrikan kuvauksensa maanosan yleisellä esittelyllä, ennen kuin siirtyy eri alueiden yksityiskohtaisempaan tarkasteluun. Tämä lähestymistapa, ja Djurbergin käyttämä Afrikan jako neljään toista pääalueeseen, periytyy Mármolilta. Pääalueista ensimmäinen on "Barbaria" eli Pohjois-Afrikan rannikko Marokosta Egyptin rajoille. Se, että alueen monien kaupunkien sanotaan olevan "ryövärein pesiä" ei sisällä mitään rasistisia tai imperialistisia äänenpainoja vaan taustalla on tosiasiallinen tilanne (vrt. s. xl, viite 56). Pohjois-Afrikan valtiot harjoittivat laajamittaista merirosvousta aina Islantia ja Brittein saaria myöten, ja kristittyjen panttivankien kaappaaminen oli kuulunut tähän toimintaan jo keskiajalta lähtien. Panttivangeista saadut lunnasrahat muodostivat tärkeän tulonlähteen Pohjois-

7. George B. Parks, "The Contents and Sources of Ramusio's *Navigazione*", *Bulletin of the New York Public Library*, lxx (1955), s. 279–313.

8. Leo Africanuksen elämästä ja matkoista, ks. Raymond Mauny, "Note sur les 'grands voyages' de Léon l'Africain", *Hespéris*, xli (1954), s. 379–94.

9. Ks. esim. P.J. Bruns, *Neue systematische Erdbeschreibung von Afrika* (Nürnberg 1797: 6 osaa); erityisesti 5. osa, s. 191–244.

10. Mármolin elämästä ja matkoista, ks. Tomas Garcia Figueras, "Españoles en Africa en el siglo xvi. I. Los geógrafos e historiadores. Luis del Mármol Carvajal (1520–1599)", *Archivos del Instituto de Estudios Africanos* iii, 10 (1949), s. 69–101.

11. Robin Hallett, *The Penetration of Africa. European Enterprise and Exploration Principally in Northern and Western Africa up to 1830. Volume I, to 1815.* (London 1965), s. 137–90.

Afrikan valtioille. Merirosvous ei toki ollut Välimerellä vain muslimien etuoikeus vaan sitä harjoittivat yhtäläillä kristityt kaapparit. Djurbergin aikana oli tapana ostaa laivoille koskemattomuus maksamalla suojelurahaa Pohjois-Afrikan valtioille. Tanska ja Ruotsi olivat viimeisiä eurooppalaisia valtioita, jotka maksoivat tätä suojelurahaa Marokolle aina vuoteen 1845 asti.¹² Alueen nimittäminen ”Barbariaksi” ei viittaa merirosvouteen vaan *berbereihin* (arabiaksi *al-barbar*) eli alueen alkuperäisiin asukkaihin (ks. s. 236, viite 3).

Merkittävin Pohjois-Afrikan valtioista oli Marokon sulttaanikunta. Sen suurin ja väkirikkain kaupunki oli Fez, jonka perusti Idrisidien sukuun (ei Indris-dynastiaan!) kuulunut emiiri Idris II vuonna 808. Fransiskaaniin lähetystyö käynnistyi Marokossa 1220-luvulla. Marokon hiippakunta perustettiin vuonna 1225. Sen keskuksena oli aluksi Fez, josta piispanistuin siirtyi Marrakeshiin vuonna 1233. Hiippakunta oli nimellisesti olemassa aina 1450-luvulle asti, vaikka tosiasiallisesti useimmat Marokon piispoista oleskelivät Espanjassa (ks. s. 237, viite 4). Fez oli tuttu eurooppalaisille lukijoille etenkin Leo Africanuksen värikkään kuvauksen perusteella. Marokon rannikolla sijaitseva Ceutan kaupunki on yhä osa Espanjaa. Kastilian kuningas Alfonso X (1252–84) oli yrittänyt valloittaa sen, mutta pysyvästi kaupunki joutui kristittyjen haltuun vasta elokuussa 1415, jolloin portugalilaiset valloittivat sen. Valloitukseen osallistui myös prinssi Henrik, jonka varustamat laivat avasivat meritien Länsi-Afrikkaan 1440-luvulla. Espanjalle Ceuta siirtyi vuonna 1580, mikä vahvistettiin lopullisesti vuonna 1688 (vrt. s. 237, viite 6).

Marokon jälkeen esitellään Algerin, Tunisin ja Tripolin ”tasavallat”. Djurberg luokitteli nämä valtiot tasavalloiksi, koska niissä ”hallitus on yhteen pantu monesta personasta” (s. 6). Tässä asiassa Djurberg oli oikeassa. Pohjois-Afrikka kuului yhä – Marokkoa lukuun ottamatta – Osmanien valtakuntaan, joskin käytännössä valta oli jo 1600-luvun lopulla luisunut paikallisille mahtimiehille. Osmanien hallintoa edusti Algeriassa ja Tunisiassa sulttaanin nimittä-

mä pasha; tosiasiallinen hallitsija oli jani-tsaarien keskuudestaan valitsema dey.

Pohjois-Afrikan jälkeen siirrytään Afrikan toiseen pääalueeseen eli Saharaan, jonka asukkaista annetaan varsin totuudenmukainen kuvaus. Djurbergin mukaan Sahara jakaantui neljään alueeseen nimeltään ”Zanhaga”, ”Zuentziga”, ”Terga” ja ”Lemta” – nimet periytyvät Leo Africanukselta, jonka mukaan ne olivat autiomaan tärkeimpien berberi-heimojen nimiä (Leon mukaan heimoja oli viisi: *Zenega*, *Guenziga*, *Terga*, *Lemta*, *Berdeua*). Saharaan liittyvä selitys on irrallinen ja väärä (s. 238, viite 13). Edellä mainittu Mungo Park ei koskaan käynyt Pohjois-Afrikassa vaan *Länsi-Afrikassa*. Jenne (ei Jeanne!) on puolestaan tärkeä kauppa-kaupunki Nigerin sivujoen Banin varrella. Ensimmäisenä tutkimusmatkailijana Jennessä kävi René Caillié vuonna 1828, mutta huhuja kaupungista oli kantautunut eurooppalaisten korviin jo 1400-luvun lopulta lähtien.

Saharasta etelään sijaitsi Mustien maa eli Djurbergin ”Nigritia”. Keskiajan arabialaisesta maantieteestä periytynyt käsite Mustien maa (*Bilād al-Sūdān*) tarkoitti autiomaan ja etelän metsävyöhykkeen väliin jäävää savannia, joka ulottuu Atlantilta Niilille. Yksi tämän alueen ”näköisistä” kaupungeista oli Djurbergin mainitsema ”Sego”, jonka hän kertoi sijaitsevan ”Bambaran maassa”. Bambarat eli bamanat (ei Banmarat!) perustivat valtakuntansa Nigerin keskijuoksulle (ei Keski-Nigeriaan!)¹³ 1700-luvun alussa (ks. s. 238, viite 14). Valtakunnan pääkaupunki oli Segu, jota Mungo Park kuvaili: ”Kaupungin suunnaton koko; lukuisat kanootit joella; väestön paljous, sekä ympäröivän maa-seudun viljelykset muodostivat yhdessä näkymän sivistyksestä ja hyvinvoinnista, jollaista en ollut odottanut kohtaavani Afrikan sydämessä”. Djurbergin Niger-joesta käyttämä nimitys ”Joliba” on myös peräsin Mungo Parkilta, jonka matkakirja *Travels in the Interior Districts of Africa* ilmestyi Lontoossa vuonna 1799. Teos oli erittäin suosittu, ja se käännettiin heti samana vuonna ranskaksi ja saksaksi. Ruotsinkielinen käännös ilmestyi vuonna 1800 (*Resa i det inre af Afrika ären 1795–97*, Tukholma). Mungo Par-

kin vaikutusta lienee myös Djurbergin neutraali suhtautuminen mustiin afrikkalaisiin (vrt. s. xl, viite 56). Toisin kuin monet aikalaisensa, Park kykeni arvioimaan afrikkalaisia ennakkoluulottomasti heidän omista lähtökohdistaan käsin, eikä hän epäröinyt julistaa uskoaan rotujen tasa-arvoisuuteen.¹⁴

Djurbergin ”Tombut” on tietysti Timbuktu, joka mainitaan jo keskiaikaisissa portolaani-kartoissa. Eurooppalaisten tiedot Timbuktusta perustuvat pääasiassa Leo Africanuksen vanhentuneeseen kuvaukseen sekä epämääräisiin huhuihin, joita Marokkoon asettuneet eurooppalaiset konsulit ja kauppiat kuulivat.

Kolmas Djurbergin mainitsemista Mustien maan kaupungeista on ”Kaschna”, jonka sanotaan olevan ”Hussan” valtakunnan pääkaupunki. Kyseessä ei ole fulanien (ei fuldamilainen!) hallitsema Khasso Senegalin yläjuoksulla (s. 238, viite 16) vaan yhä edelleen olemassa oleva Katsinan kaupunki Hausamaassa, nykyisessä Pohjois-Nigeriassa. Katsina mainitaan jo Leo Africanuksen kuvauksessa (*Cassena*), ja ajankohtaisia tietoja kaupungista saatiin Tripolissa asuvilta eurooppalaisilta. Tripoli oli Bornuun ja Hausamaahan johtavien karavaaniteiden lähtöpiste. Katsina puolestaan oli pitkään Hausamaan tärkein kauppakeskus, kunnes Kano syrjäytti sen 1800-luvun alussa. Djurbergin tarkoittama ”Hussa” eli *Houssa* ilmestyi eurooppalaiseen maantieteelliseen kirjallisuuteen vuonna 1790. Lähteenä oli muuan marokkolainen kauppias, joka oli sattumalta päätenyt Lontooseen. Miehen mukaan Timbuktusta etelään sijaitsi *Houssa*-niminen tärkeä kaupunki. Kauppias tarkoitti todennäköisesti Nigerin järvioluetta ja siellä Goundamin kaupunkia (alueen arabiankielinen nimi oli *Hawsa*).¹⁵ Eurooppalaiset maantieteilijät kuitenkin sekoittivat *Houssa*n aivan toisaalla sijaitsevaan Hausamaahan, josta he kuulivat samoihin aikoihin. Ensimmäisinä tutkimusmatkailijoina Hausamaassa kävivät Dixon Denham ja Hugh Clapperton vuosina 1822–24.

Mustien maan jälkeen vuorossa on Guinea, joka Djurbergin aikana tarkoitti Afrikan Atlantin rannikkoa Senegalista Kameruniin. Guinea oli eurooppalaisten Afrikan

kaupan keskus. Sieltä tuotiin kultaa, norsunluuta, mausteita – ja ennen kaikkea orjia Länsi-Intian saarille. Djurberg listaa tärkeimmät orjakauppaa harjoittaneet valtiot; jopa Brandenburg ja Kuurinmaan herttuakunta yrittivät Ruotsin lailla saada osansa Guinean kaupan voitoista. Paineet orjakaupan lopettamiseksi kasvoivat 1700-luvun lopulla. Orjuuden vastustajat organisoituivat ensimmäisinä Isossa-Britanniassa vuonna 1787; Ranskassa vastaava yhdistys perustettiin 1788. Ensimmäisenä valtiona orjakaupan kielsi Tanska vuonna 1792, vaikka itse orjuus kumottiin Tanskan Länsi-Intian saarilla vasta vuonna 1848. Ensimmäisenä valtiona orjuuden lakkautti vallankumouksen huumassa Ranskan tasavalta vuonna 1794; Napoleon Bonaparte kumosi ensimmäisenä konsulina tämän päätöksen vuonna 1802. Iso-Britannia kielsi orjakaupan vuonna 1807 ja lakkautti orjuuden siirtomaissaan vuonna 1833 (vrt. s. 238 viite 20). Wienin kongressissa sovittiin vuonna 1815 läntisten suurvaltojen yhteisistä toimita Atlantin orjakaupan lakkauttamiseksi, mutta orjuus katosi Uudesta maailmasta hitaasti. Orjatalouden viimeisiä linnakkeita olivat Espanjan Länsi-Intian siirtomaat eli Kuuba ja Puerto Rico sekä Brasilia, missä orjuus lakkautettiin vasta vuonna 1888.

Djurbergin maininta Bambukista Guinean tärkeimpänä kullantuotantoalueena on mielenkiintoinen. Väite perustuu Senegalissa toimineiden ranskalaisten raportteihin, joiden perusteella Jean-Baptiste Labat kirjoitti 5-osaisen teoksensa *Nouvelle relation de*

12. Jacques Caillé, ”L’abolition des tributs versés au Maroc par la Suède et le Danemark”, *Hespéris*, xiv (1958), s. 203–238.

13. Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa yleisesti käytettävä maantieteellinen ilmaus ”middle Niger valley” viittaa Bamakosta Timbuktuun ulottuvaan alueeseen, ei siis Nigerian tasavaltaan.

14. Pekka Masonen, ”Haamin pojat. Afrikkalaisten kuvasta eurooppalaisessa ajattelussa”, *Teologinen Aikakauskirja*, 6/1996, s. 560–61.

15. Ivor Wilks & Phyllis Ferguson (1970), ”In Vindication of Sidi al-Hajj Abd al-Salam Shabayni”. Teoksessa Christopher Allen & R.W. Johnson (toim.), *African Perspectives. Papers in the History, Politics and Economics of Africa Presented to Thomas Hodgkin* (Cambridge 1970), s. 35–52.

l'Afrique occidentale (Pariisi 1728). Tämä teos oli aikansa suosituin lähde Guinean maantieteeseen ja historiaan. Djurbergin väite ei ollut aivan tuulesta temmattu, vaikka todellisuudessa Bambuk ei ollut niin tuottoisa kuin ranskalaiset kuvittelivat.¹⁶ Ajankohtaisempi lähde Bambukin rikkauksille oli ranskalaisen luonnontieteilijän Michel Adansonin matkakirja, jonka ruotsinkielinen käännös ilmestyi vuonna 1795 (*Adansons resa til Senegal*, Upsala).

Guineasta Djurbergin kuvaus siirtyy itäiseen Afrikkaan, aluksi Egyptiin ja sieltä Nubiaan. Nubia oli tullut eurooppalaisille tutuksi 1700-luvun alusta lähtien, jolloin Senarissa vieraili useita fransiskaani-munkkeja matkallaan Etiopiaan.¹⁷ Vuosina 1793–96 Nubiassa matkaili omalla kustannuksellaan englantilainen William George Browne, mutta hän jäi Mungo Parkin varjoon. Brownen matkakirja (*Travels in Africa, Egypt, and Syria*) ilmestyi vuonna 1799, ja se käännettiin nopeasti ranskaksi, saksaksi ja hollanniksi.

Nubian jälkeen Djurberg kuvailee Etiopian kristittyä keisarikuntaa eli Abessiniaa. Nimi "Habeschi" perustuu alueen arabiankieliseen nimeen *Habasha*. Euroopassa Etiopiaa pidettiin pitkään legendaarisen pappiskuningas Jahanneksen valtakuntana. Tietoja Etiopian oloista saatiin portugalilaisilta, jotka yrittivät 1500-luvulla saada vaikutusvaltaa maassa. Liian innokkaat aiheet käännyttää maan monofysiittiset asukkaat katoliseen uskoon johtivat vastareaktioon ja maan sulkeutumiseen 1600-luvulla. Vuosina 1769–72 skotti James Bruce seikkaili Etiopiassa. Kotona Brittein saarilla hänet leimattiin huijariksi, ja siksi hänen 5-osainen matkakertomuksensa ilmestyi vasta vuonna 1790 (*Travels to Discover the Sources of the Nile*, Lontoo & Edinburgh).¹⁸ Teos oli heti suuri myyntimenestys ja sitä lainattiin laajalti aikansa maantieteellisissä yleisteoksissa.¹⁹

Itäisestä Afrikasta jatketaan eteläiseen Afrikkaan eli Djurbergin "Etiopiaan". Vielä 1700-luvun lopulla alunperin kreikankielinen nimi "Etiopia" tarkoitti koko Saharan eteläpuolista Afrikkaa; esimerkiksi Länsi-Afrikkaa saatettiin kutsua "Länsi-Etiopiak-

si". Alueen "voimallisin waldakunta" oli Djurbergin mukaan Kongo. Tässä kohdin hänen tietonsa olivat pahasti ajastaan jäljessä. Saatavilla olevat lähteet, kuten Barros ja Pigafetta, kuvailivat Kongoa sen suuruuden päivinä kuningas Afonso I hallitus-aikana (1506–43), jolloin kristinuskon ja portugalilaisten vaikutusvalta maassa oli suurimmillaan. Kongon kuningaskunta sortui sisäisiin jännitteisiin 1640-luvulla. Vaikka valtakunta oli muodollisesti olemassa aina 1800-luvulle asti, oli se Djurbergin aikana vain kalpea varjo entisestään (vrt. s. 239, viitteet 25 ja 26).

Djurbergin maininta, jonka mukaan Mombasa olisi yhä Portugalin hallussa, on myös pahasti vanhentunut. Mombasa oli 1500-luvulla ollut Portugalin tärkein tukikohta Itä-Afrikan rannikolla, mutta se menetettiin pysyvästi arabeille vuonna 1698 (vrt. s. 239, viite 28).

Kongon ohella toinen merkittävä eteläisen Afrikan valtakunta oli "Mokaranga" eli Monomotapa, nykyisen Zimbabwen alueella. Portugalilaisille maa oli tullut tunnetuksi 1500-luvulla, jolloin he etsivät sieltä kultaa. Djurbergin maininta, että Monomotapa olisi Raamatun Ofir, on mielenkiintoinen. Väite periytyy Barrosilta. Varsinaisesti ajatus siitä, että Zimbabwe olisi ollut se satumainen kultamaa, jonne kuningas Salomo lähetti laivansa (1. Kun. 9:28), syntyi vasta 1800-luvun lopulla. Yksi tärkeimpiä tämän myytin alullepanijoita oli vuonna 1885 ilmestynyt Henry Rider Haggardin romaani "Kuningas Salomon kaivokset".²⁰

Kapmaan osalta Djurbergin tiedot ovat ajankohtaisia. Kun Ranska oli valloittanut Alankomaat tammikuussa 1795, britit päättivät viipymättä miehittää Kapmaan jotta se ei olisi joutunut heidän vihollistensa haltuun. Brittien etujoukko saapui Kapkaupunkiin heinäkuussa 1795. Muodollisesti miehitys tapahtui Lontooseen paenneen Alankomaiden käskynhaltijan, Oranian prinssi Vilhelm V:n suostumuksella.

Viimeisenä Djurberg kuvailee Afrikan saaria. Selitysten viittaukset hiippakuntien perustamisajankohtiin ovat irrallisia (s. 240, viitteet 34 ja 35). Alunperin asumattomat Kap Verden saaret löydettiin noin 1460. Sää

Tomén löytöhistoriaa ei tunneta, mutta saari tuli tunnetuksi viimeistään 1470-luvun puolivälissä, jolloin portugalilaiset purjehtijat saavuttivat Biafran lahden. Saaren historiaan liittyy sangan synkkä episodi. Kun juutalaiset karkotettiin Espanjasta vuonna 1492, osa heistä siirtyi Portugaliin toivoen saavansa sieltä turvapaikan. Aluksi Portugalin kuningas João II (1481–95) lupasikin – maksumaa vastaan – turvapaikan varakkaille juutalaisperheille mutta muutti sitten mielensä ja määräsi heidät joko kääntymään kristinuskoon tai joutumaan orjiksi. Ne perheet, jotka eivät kääntyneet, menettivät lapsensa, jotka kastettiin pakolla ja lähetettiin asumattomalle São Tomén saarelle. Monet kuolivat merimatkan aikana; loput lapsista tapoi perillä tauti.²¹

Myös Madagaskariin liittyvä selitys on outo (s. 240, viite 36). Mainittu ”Diego Daiz” lienee Diogo Dias, Hyväntoivonniemen ensimmäisenä kiertäneen Bartolomeu Diasin veli, joka osallistui Vasco da Gaman ensimmäiselle Intian matkalle vuosina 1497–99 ja Pedro Cabralin Intian matkalle vuosina 1500–1. Madagaskarin löytöhistoriaa ei tunneta; saaren toi portugalilaisten tietoisuuteen Tristão da Cunha, joka kävi saarella vuonna 1506. Eurooppalaiset siirtomaavallat eivät kuitenkaan osoittaneet mitään erityistä mielenkiintoa Madagaskaria kohtaan, vaikka 1700-luvulla Intian valtamereillä toimineet eurooppalaiset merirosvot perustivat sinne tukikohtiaan.

*

”Historia ilman maantiedettä on sokea, maantiede ilman historiaa on kuollut”.²² Tämä on toinen valistusajan viisaus, joka sopii hyvin edellä käsiteltyyn teokseen. Toivon, että kritiikkiäni ei tulkittaisi pahan-suovaksi yritykseksi mustamaalata teoksen toimittajan oppineisuutta. Akateemisella keskustelulla on – etenkin meillä Suomessa – valitettava tapa keskittyä enemmän puutteiden osoittamiseen kuin ansioiden korostamiseen. Pysyn yhä sanojeni takana: Rinta-Nikkolan käännökseen julkaiseminen on ansiokas teko, joka tuottaa kunniaa toimittajalleen ja paljon iloa vanhan maantiedon ystäväille. Se vain olisi ollut paljon ansiokkaampi, jos selitykset olisi maltettu laatia huolellisemmin.

16. *Philip Curtin*, ”The Lure of Bambuk Gold”, *Journal of African History*, xiv (1973), s. 623–31.

17. Nubian osalta yksityiskohtaisin kuvaus sisältyy saksalaisen fransiskaaniin *Theodor Krumpin* teokseen *Hoher und fruchtbarer Palm-Baum des heiligen Evangelij*, joka ilmestyi Augsburgissa vuonna 1710. Aikalaisille Krumpin teos oli tuntematon; Afrikan historian tutkijat keksivät sen vasta 1950-luvulla.

18. *Percy G. Adams*, *Travelers and Travel Liars 1660–1800* (Berkeley & Los Angeles 1962), s. 210–22.

19. Ks. esim. *Ernst Wilhelm Cuhn*, *Sammlung merkwürdige Reisen in das Innre von Africa*, osa 3 (Leipzig 1791).

20. *Daniel Tangri*, ”Popular Fiction and the Zimbabwe Controversy”, *History in Africa*, xvii (1990), s. 293–304.

21. *Jane S. Gerber*, *The Jews of Spain. A History of the Sephardic Experience* (New York 1992), s. 141.

22. *Tiitta* 1999, s. 264.

AJANKOHTAISIA TUTKIMUSKYSYMYKSIÄ

JUHA ALA

Historiallisten prosessien dynamiikka ja psykohistoria

Fil.lis. Juha Ala hahmottelee kaaosteorian pohjalta historiallisen kehityksen dynaamisen mallin ja tarkastelee mallin psykohistoriallisia käytötapoja.

■ *George Soros* on esitellyt sijoitusmarkkinoilta saamansa kokemuksen pohjalta historiallisen kehityksen mallin, joka pohjautuu refleksiivisyyden periaatteelle. Sorosin vastapooleina ovat yhtäältä historiallinen tai taloudellinen tilanne ja toisaalta yksilöpsykete tilanteeseen osallistujana. Historiallinen ja taloudellinen kehitys pohjautuu osallistujan ja historiallisen tilanteen väliseen vuorovaikutukseen, jonka seurauksena molemmat muuttuvat loputtomasti ajautumatta tasapainotilaan. Sorosin mukaan perinteisten talousteorioiden oletus markkinoiden pyrkimyksestä tasapainoon on virheellinen.

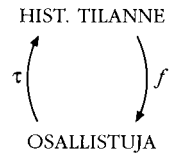
Osallistujan yrityksiä ymmärtää kulloinkin vallitsevaa tilannetta Soros kutsuu kognitiiviseksi (passiiviseksi) funktioksi. Osallistujan ajattelun vaikutusta reaali maailmaan hän kutsuu osallistuvaksi (aktiiviseksi) funktioksi. Kognitiivisessa funktiossa osallistujan havainnot ovat riippuvaisia historiallisesta tilanteesta; osallistuvassa funktiossa historialliseen tilanteeseen vaikuttavat osallistujien havainnot. Kyseessä on vuorovai-

kutustila. Muutos historiallisen tilanteen ja osallistujan näkemyksen suhteessa muuttaa jatkossa *sekä* historiallista tilannetta *että* osallistujan näkemyksiä. Tätä vuorovaikutusta Soros kutsuu refleksiivisyydeksi. Matemaattisesti refleksiivisyys voidaan kuvata kahdella rekursiivisella funktiolla:

$y = f(x)$ kognitiivinen funktio;
 $x = \tau(y)$ osallistuva funktio.

Näin ollen,

$y = f[\tau(y)]$ ja
 $x = \tau[f(x)]$.

Refleksiivinen tapahtumien kulku ei johda suoraan yhdestä tosiasioiden tilasta toiseen; paremminkin se yhdistää tosiasiat havaintoihin ja havainnot tosiasioihin. Kyseessä on eräänlainen dialektiikka, jonka Soros tulkitsee hegeliläisen dialektiikan ja marxilaisen dialektisen materialismin synteetiksi. Sen sijaan, että ajatusten ja materiaalien olosuhteiden dialektiikka kehittyisivät omaehtoisesti toisensa pois sulkien, dialektinen prosessi aiheutuukin näiden kahden tekijän vuorovaikutuksesta.¹

Sorosin kognitiivinen funktio voidaan laajentaa yleisemmäksi psykologiseksi funktioksi. Psykologisessa funktiossa kognitiiviseen funktioon yhdistyy symbolinen funktio. Tällöin yksilöpsykete (*Sorosin osallistuja*) on yhteydessä ulkomaailmaan (*esi)tietois*en kognition ohella myös symbolisesti, omien *tiedostamattomien* fantasioidensa ja tunteidensa välityksellä.² Symbolinen funktio on refleksiivisesti yhteydessä osallistuvaan funktioon samalla tavalla kuin kogni-

tiivinen funktio. Näin ollen tietoisten näkemysten ohella myös yksilöpsykyen tiedostamattomat fantasiat ja tunteet vaikuttavat siihen historialliseen tilanteeseen, jossa yksilöpsyky on. Vastaavasti historiallinen tilanne voi saada yksilöpsykyen tiedostamattoman osan aktivoitumaan ja muuttumaan.

Sorosin teorian 'historiallinen tilanne' on epämääräinen sikäli, että se ei erota historian tapahtuma- ja kulttuuritasoja toisistaan. Soros operoi kahdella laadullisella kategorialla: osallistujalla ja tilanteella. On kuitenkin syytä jakaa 'tilanne' kahdeksi erilliseksi kategoriaksi: yhtäältä historiallisten tapahtumien tasoon ja toisaalta yleisempään ja hitaammin muuttuvaan kulttuurin ja yhteiskunnan tasoon.³

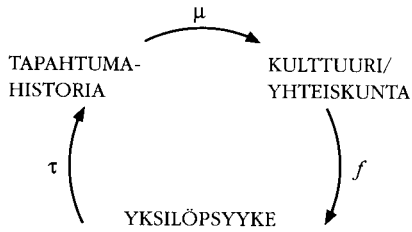
Historiallisten tapahtumien taso koostuu sarjoista *yksittäisiä historiallisia tekoja ja toimintoja*, joilla on selvä subjekti. Esimerkiksi lauseet "mies heilautti kättään", "Saksa hyökkäsi Puolaan", "Möttönen on pääministeri" ja "herra X kuuluu ryhmään Y" kuvaavat tämän kategorian ilmiöitä. Viimeinen lause merkitsee, että myös ihmisten jakautuminen eri toiminnallisiin ryhmiin kuuluu historiallisten tapahtumien kategoriaan: olo ryhmän jäsenenä tarkoittaa ryhmän jäsenen välisiä vuorovaikutussuhteita, jotka koostuvat yksittäisistä toiminnoista. Ryhmät puolestaan muodostavat omia, keskenään vuorovaikutuksessa olevia yksikköjään.⁴ Ryhmät voivat yksilösubjektien tavoin olla historiallisten tekojen subjekteina.

Kulttuurin ja yhteiskunnan taso sisältää yhtä lailla yhteiskunnan (institutionalisoidun) kulttuurikoodiston kuin yhteiskuntaja talousrakenteenkin. Kulttuurin ja yhteiskunnan taso koostuu historiallisen tilanteen *abstrahoiduista, yliyksilöllisistä, ei-toiminnallisista* osista. Se antaa yleiset raamit yksilö- tai ryhmäsubjektien toiminnalle historian tapahtumakategoriassa. Näitä raameja voidaan nimittää myös mekanismeiksi. Esimerkkinä on *Max Weberin* "byrokraattinen kone"; Weber korosti byrokraattisen koneen suhteellista itsenäisyyttä yksittäisten ihmisryhmien aikomuksista ja ajatuksista.⁵ Yksilöpsyky ei ole yhtenevä kulttuuritason kanssa. Yksilöpsykologisten kokemuskaa-

vojen ja yhteiskunnan kulttuuristen muodostelmien välillä on olemassa jännitteitä, joiden olemassaoloa osoittavat muodostelmiin sisältyvät katkokset, ylilataukset ja muut epäyhtenäisyydet sekä itse muodostelmien korvautumiset toisilla.⁶

Yksilöpsykyen, historiallisten tapahtumien tason sekä kulttuurin ja yhteiskunnan tason kategoriat ovat yhteydessä toisiinsa siten, että yksilöpsyky vaikuttaa tapahtumatasoon *toiminnallisen* funktion avulla, tapahtumataso vaikuttaa kulttuuritason *kulttuurisen* funktion avulla ja kulttuuritaso vaikuttaa yksilöpsykyen *psykologisen* funktion avulla. Yksi kategoria on refleksiivisesti riippuvainen kahdesta muusta kategoriasta. Muutos kategorioiden (muuttujien) suhteessa muuttaa jatkossa sekä historiallisesta tilannetta, kulttuuria että yksilöpsykyä. Sorosin rekursiivinen malli voidaan nyt laajentaa seuraavanlaisiksi:

1. *George Soros*, *The Alchemy of Finance. Reading the Mind of the Market* (New York 1994), s. 41–43.
2. Ks. esim. *J. Laplanche, J. & J.-B. Pontalis*, *The Language of Psychoanalysis* (London 1988), s. 442–445; *C. Fred Alford*, *Melanie Klein & Critical Social Theory. An Account of Politics, Art, and Reason Based on Her Psychoanalytic Theory* (New Haven–London 1989), s. 44–45, 147; *Hanna Segal*, *Melanie Klein ihmismielen ymmärtäjänä* (Helsinki 1994), s. 13–16; *Charles Ashbach & Victor Schermer*, *Object Relations, the Self, and the Group* (London–New York 1987), s. 27–30, 47–50; Vrt. *George Soros*, *Soros on Soros. Staying Ahead of the Curve* (New York 1995), s. 214–215, 218; *Risto Heiskala*, *Talcott Parsons ja rakennefunkcionalismi*, teoksessa *Sosiologisen teorian nyky-suuntauksia* (Gaudeamus 1995), s. 94.
3. Vrt. *Juba Siltala*, *Psykohistorian metodisia ongelmia*, teoksessa *Kulttuurihistorian metodologiakirja*, toim. Keijo Virtanen & Kari Immonen, painossa.
4. Vrt. *Ashbach–Schermer*, s. 13–15, 18–19, 109.
5. *Ervin Laszlo*, *Introduction to Systems Philosophy. Toward a New Paradigm of Contemporary Thought* (New York–Paris–London 1972), s. 112–117; *Talcott Parsonsin* rakentaman järjestelmän osat ovat persoonallisuus, yhteiskunta (sosiaalinen vuorovaikutus) ja kulttuuri. Nyt esitettävän mallin tapahtumakategoria sisältää Parsonsin yhteiskunnan (sosiaalisen vuorovaikutuksen). Yhteiskunta- ja kulttuurirakenteen kategoria viittaa abstraktioihin eikä konkreettiseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen (vrt. *Heiskala*, s. 93–95).
6. Vrt. *Siltala*, *Psykohistorian metodisia ongelmia*.

$y = f(x)$ psykologinen funktio;
 $x = \tau(z)$ toiminnallinen funktio;
 $z = \mu(y)$ kulttuurinen funktio.

Näin ollen,

$y_{t+1} = f\{\tau[\mu(y_t)]\},$
 $x_{t+1} = \tau\{\mu[f(x_t)]\}$ ja
 $z_{t+1} = \mu\{f[\tau(z_t)]\}.$

Rekursiivisuus merkitsee, että kunkin funktion tila ajanhetkellä $t + 1$ on riippuvainen saman funktion tilasta ajanhetkellä t . Kyseessä on päättymätön takaisinkytkentäsilma. Mallin mukaan yksilöpsykkee ei voi vaikuttaa kulttuuriin ilman toiminnallista ja historiallista välitystä, kulttuuri ei voi vaikuttaa tapahtumahistoriaan ilman psyykkistä välitystä, eikä tapahtumahistoria voi vaikuttaa psyykeen ilman kulttuurista välitystä.⁷ Ketju on yksisuuntainen; psyyke ei esimerkiksi voi vaikuttaa historiaan kulttuurin välityksellä.⁸ Kategoriat muodostavat yhdessä refleksiivisen ja rekursiivisen *järjestelmän*,⁹ dynaamisen historiallisen prosessin, joka liikkuu omalla voimallaan aika-avaruudessa taaksepäin palaamatta.¹⁰ Kyseessä on yksi kokonaisuus, jossa yksikään kolmesta kategoriasta ei ole toista perustavampi. Historiallisia ilmiöitä ja tapahtumia ei redusoida yhteenkään kategoriaan; niiden syitä ei haeta yhteiskunnasta eikä liioin yksilöpsykkestä.¹¹ Järjestelmä on myös enemmän kuin osiensa summa siten, että kategorioiden (alajärjestelmien) väliset *subteet* muodostavat ominaisuuksia, jotka eivät välttämättä kuulu alajärjestelmiin tai ovat niissä merkityksellisiä.¹² Järjestelmä toimii universaalina järjestelmän alajärjestelmänä ja on funktionaalisessa vuorovaikutuksessa universaalina järjestelmän muiden alajärjestelmien, kuten biologisen luonnon kanssa.¹³ Siihen

ei kuitenkaan sisälly mitään oletuksia luonnon evoluutioon vertautuvasta historiallisesta tai kulttuurisesta evoluutiosta, so. sosiaalisten järjestelmien edistymisestä ja kehittymisestä yhä monimutkaisemmiksi luonnonoloiden tapaan.¹⁴

Rakenneominaisuus ja skaalaus

Pentti Renvall on todennut, että historian-tutkimuksen on pyrittävä saamaan esiin tiettyssä historiallisessa tilanteessa vaikuttavien asioiden "todelliset, käytännölliset tai funktionaaliset yhteydet".¹⁵ Tämän vuoksi Renvall suosittelee eri elämäalueiden käsitte-

7. Vrt. *Juba Siltala*, Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta (Helsinki 1992), s. 17–18.

8. Vrt. *Hector C. Sabelli & Linnea Carlson-Sabelli & M. Patel & A. Levy, & Justo Diez-Martin*, Anger, Fear, Depression, and Crime: Physiological and Psychological Studies Using the Process Method, teoksessa *Chaos Theory in Psychology and the Life Sciences*, toim. Robin Robertson & Allan Combs (Mahwah, New Jersey–Hove, UK 1995), s. 67.

9. Yleisessä järjestelmäteoriassa 'järjestelmä' määritellään ryhmäksi elementtejä, jotka ovat toisiinsa yhteydessä energian, voiman, informaation yms. dynaamisen vaihdon välityksellä. *Ludwig von Bertalanffy*, *General Systems Theory* (New York 1968); *Marc R. Kossmann, & Susanna Bullrich*, *Systematic Chaos: Self-Organizing Systems and the Process of Change*, teoksessa *The Psychological Meaning of Chaos*, toim. Frank Masterpasqua & Phyllis Perna (Washington 1997), s. 200.

10. Vrt. *David Ruelle*, Sattuma ja kaaos (Art House 1991), s. 69.

11. Vrt. *Asbbach-Schermer*, s. 21.

12. Vrt. *Laszlo*, s. 6, 32, 36–38; *von Bertalanffy*, s. xix; *T. R. Young*, *Chaos Theory and Social Dynamics: Foundations of Postmodern Social Science*, teoksessa *Chaos Theory in Psychology and the Life Sciences*, toim. Robin Robertson & Allan Combs (Mahwah, New Jersey–Hove, UK 1995), s. 221; *Asbbach-Schermer*, s. 150–152; *Paul Ormerod*, *Butterfly Economics. A New General Theory of Social and Economic Behaviour* (Faber and Faber 1998), s. vii, x; *Paul Krugman*, *The Self-Organizing Economy* (Cambridge, Massachusetts – Oxford 1996), s. 3; Jo järjestelmään sisältyvät rekursiivisuus ja aikaullottuvuus estävät järjestelmän palautamisen yksittäisten osiensa (alajärjestelmien) ominaisuuksiksi tietyllä ajanhetkellä t . Järjestelmällä on "muiti" menneisyydestään.

13. *Kossmann-Bullrich*, s. 202; *Laszlo*, s. 51–52.

14. Vrt. *Anthony Giddens*, *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration* (Cambridge 1984), s. 228–243, 263–274; *Karl Popper*, *The Poverty of Historicism* (London–New York 1986), s. 128–130.

15. *Pentti Renvall*, *Nykyajan historiantutkimus* (Porvoo–Helsinki 1965), s. 224–225, 231, 320, 325, 326, 333–349.

lemistä historian tutkimuksessa rinnakkain ja pureutumista asioihin pintatasoa syvemmältä.¹⁶ Tutkittavasta historiallisesta tilanteesta on muodostettava rakennekokonaisuuksia, joissa eri elämänalojen ilmiötä yhdistetään toisiinsa jonkin yhteisen hallitsevan tekijän eli rakenneominaisuuden välityksellä.¹⁷

Laajasti ottaen yksilöpsykyen, historiallisten tapahtumien tason sekä kulttuuri/yhteiskuntatason kategoriat ovat ”elämän-alueita”, jotka voidaan yhdistää toisiinsa funktionaalisesti rakennekokonaisuuden ja -ominaisuuden käsitteiden avulla. Rakenneominaisuutta voidaan pitää sellaisena tekijänä tai johtolankana, jonka avulla nämä laadullisesti erityyppiset kategoriat voidaan kytkeä keskenään toiminnallisen, psykologisen ja kulttuurisen funktion osoittamalla tavalla.¹⁸

Koska yhdistettävät kategoriat ovat laadultaan erilaisia, rakenneominaisuus ei voi täysin koostua vain yhden kategorian tyyppisistä sisällöistä. Muussa tapauksessa sitä olisi mahdotonta istuttaa kotikategoriastaan kahteen muuhun. Tämän vuoksi tarvitaan ainakin jossain määrin abstrahointia ja yksinkertaistamista, jolloin rakenneominaisuuden *muodon* osuus korostuu sisällön kustannuksella (topologia). Tämä ei estä sitä, etteikö rakenneominaisuus voisi olla psykologisesti, tapahtumahistoriallisesti tai kulttuurisesti painottunut.¹⁹ Erilaiset rakenneominaisuudet tuottavat jatkuvasti muuttuvia dynaamisia rakennekokonaisuuksia, jotka vaikuttavat järjestelmässä samanaikaisesti ja toisiinsa lomittuen. Järjestelmän kaikki rakennekokonaisuudet muodostavat sumean joukon siten, että erityyppiset rakenneominaisuudet muodostavat kompleksisuudeltaan eriasteisia rakennekokonaisuuksia, joiden energia tai intensiteetti koko järjestelmän kannalta vaihtelee.²⁰

Psykohistoriassa on luontevaa etsiä psykologisesti painottunutta rakenneominaisuutta. Näin teki myös Pentti Renvall määritellään jäsentyneeksi rakennekokonaisuudeksi historialliset ilmiöt, jotka ovat rakenneominaisuuden välityksellä keskenään yhteydessä sen mukaan, ”minkä aseman kukin tuossa tilanteessa esiintyvä tekijä saa tilanteen keskellä elävän ihmisen mieles-

sä”.²¹ Marxilainen tutkimus taas lähtisi liikkeelle kulttuurin ja yhteiskunnan kategoriasta ja tutkisi, millä tavalla yksilöpsykyke ja tapahtumahistoria ovat taloudellisiin tuotantosuhteisiin pohjautuvan rakenneominaisuuden määräämiä.²² Toiminnalliselta tasolta lähtevät rakenneominaisuudet – kuten voisi ajatella esimerkiksi *G. E. Meadin* behaviorismissa – puolestaan kiteytyisivät ensin kulttuurisiksi toimintakaavoiksi, joiden välityksellä ne vaikuttaisivat psyyken raken-

16. Renvall, s. 312–313.

17. Renvall, s. 335–336.

18. Vrt. *Niklas Luhmann*, jonka mukaan kompleksiset (ala)järjestelmät asettuvat suhteeseen toistensa kanssa (järjestelmäksi), kun ne redusoiivat omaa kompleksisuuttaan ja valitsevat eri vaihtoehtojen joukosta ne suhdetyypit, joiden välityksellä yhteyttä ylläpidetään. *Niklas Luhmann*, *Social Systems* (Stanford 1995), s. 23–28. (Ala)järjestelmät ovat ikään kuin keskenään vuorovaikutukseen joutuneita mustia laatikoita. Reduktion avulla mustat laatikot luovat itseensä ”valkoisuutta” tai ”läpinäkyvyyttä” – tekijöitä, joiden välityksellä ne ovat keskenään yhteydessä. Samalla kukin laatikko kuitenkin säilyttää erillisyytensä (*Luhmann*, s. 109–110); Ks. myös *Laszlo*, s. 39–40, 42–43.

19. Vrt. *Luhmann*, s. 183, 212–223; *Ben Goertzel*, *Chaotic Logic. Language, Thought, and Reality from the Perspective of Complex Systems Science* (New York–London 1994), s. 14–15; *Ben Goertzel*, *Belief Systems as Attractors. A Cognitive Law of Motion*, teoksessa *Chaos Theory in Psychology and the Life Sciences*, toim. Robin Robertson & Allan Combs (Mahwah, New Jersey–Hove, UK 1995), s. 125–127, 136–137; *Sabelli et al.*, s. 66, 68; *Benoit Mandelbrot*, *The Fractal Geometry of Nature* (San Francisco 1982), s. 15–16.

20. *Goertzel* 1994, s. 15–20; 1995, 137–138; *Sabelli et al.*, s. 68–69; Sumea joukko koostuu alkioista, jotka voivat kuulua joukkoon vain osittain. Alkion kuulumisen joukkoon mittaa jäsenyysaste, joka saa arvoja nollan ja yhden välillä. Vastaavasti alkio (tai osajoukko) sisältää aina kokonaisuuden ainakin osittain (ks. esim. *Bart Kosko*, *Sumea logiikka* (Art House 1993), s. 77–81, 147–183; *Jorma K. Mattila*, *Sumea logiikan oppikirja. Johdatusta sumeaan matematiikkaan* (Art House 1997), s. 82–83). Todettakoon, että *Ben Goertzelin* käsitteet hahmo (pattern) ja rakenne (structure) eivät täysin vastaa rakenneominaisuuden ja -kokonaisuuden käsitteitä, vaan olen käyttänyt niitä soveltaen.

21. *Renvall*, s. 335; Omaehtoisessa rakennekokonaisuudessa ilmiöt sen sijaan ovat toisiinsa yhteydessä ihmisen mielestä riippumatta jonkin yhteisen hallitsevan tekijän välityksellä (*Renvall*, s. 336).

22. Vrt. *Eugene Victor Wolfenstein*, *Psychoanalytic-Marxism. Groundwork* (New York–London 1993), s. 28–29; *Alford*, s. 150.

teisiin määräämällä ”ajateltavissa olevia” reaktio- ja toimintatapoja.²³

Yksi tapa löytää kaikki kolme kategori-aa läpäisevä rakenneominaisuus on isomorfia.²⁴ Sisäinen samankaltaisuus (self-similarity) merkitsee ilmiötä, jossa samanlaisia rakenteellisia (isomorfisia) hahmoja tava-taan kaikilla tarkastelun tasoilla. Samantyyppiset muodot siirtyvät tarkastelutasolta toi-selle skaalauksen (scaling) avulla. Näennäis-esti säännöttömässä (esimerkiksi sosiaali-nessa) järjestelmässä skaalaantuminen mer-kitsee jonkin suureen säilymistä suunnilleen entisellään, vaikka kaikki muu muuttuisi-kin tasolta toiselle siirryttäessä.²⁵ Skaalaus sopii edellä esitettyyn määritelmään osittain abstrahoidusta rakenneominaisuudesta, joka muotonsa ansiosta pystyy läpäisemään to-dellisuuden eri kategorioita.²⁶

Dissipatiivinen vuorovaikutus

Rakenneominaisuuden ja skaalauksen kä-sitteet asettavat historiallisen todellisuuden kolme kategoriata yhteyteen ja vuorovaiku-tukseen keskenään. Tämäntyyppistä (ala)-järjestelmien (kategorioiden) avoimuutta ympäristöönsä nähden kutsutaan dissipatiiviseksi (hajoitettavissa olevaksi) rakenteeksi.²⁷ Dissipatiivisessa rakenteessa (ala)järjes-telmä rakentaa muotoaan ja organisaatio-taan tyhjentämällä (järjestelmää hajoitettavaa) sisäistä entropiaansa (termodynaamista muutostaan) ympäristöön ja ottamalla vas-taan (järjestelmää rakentavaa) negentropi-aa ympäristöstä.²⁸ Erityisessä bifurkaatiopis-teessä eli jakaantumiskohdassa²⁹ dissipatiivinen rakenne voi murtua kaaottiseksi epä-järjestykseksi; kaaottisen prosessin jälkeen rakenteella on mahdollisuus organisoitua uudella tavalla.³⁰

Psykohistoriallisena esimerkkinä dissipa-tiivisesta vuorovaikutuksesta on projektiivinen identifikaatio, jossa yksilöt tai ryhmät projisoivat itsestään ympäristöön ominai-suuksiaan, jotka heidän on vaikea hyväk-syä tai osoittaa omikseen.³¹ Yksilöpsykyen kategorian ominaisuuksia projisoituu raken-neominaisuuksina historiallisen tapahtuma-tason ja kulttuurin kategorioihin, joissa niitä on yksilöpsykyen kannalta helpompi kä-sitellä.³² Yhteiskunnallisesti projektiivinen

identifikaatio tuottaa ryhmäfantasioita, jot-ka ajavat historiallisen tapahtumien kate-gorian mukaisesti toimintoihin.³³ Toiminto-jen tuloksena voi muodostua pysyvämpiä kulttuurillisia ja yhteiskunnallisia rakenteita, jotka vuorostaan vaikuttavat takaisinkytken-tänä yksilöpsykyen. Kun projektiio palaa kierrokseltaan takaisin, yksilöpsykyen olo-tila on väistämättä muuttunut lähtötilantees-ta, ja prosessi jatkuu.³⁴

23. Vrt. *Timo Järvillehto*, Ihminen ja ihmisen ympäris-tö. Systeemisen psykologian perusteet (Pohjoinen 1994), s. 51–52; *Sabelli et al.*, s. 83–84; Ks. myös *Asb-bach–Schermer*, s. 144–145; Toiminnallisten raken-neominaisuuksien vaikutuksesta syntyvien kulttuuristen ja yksilöpsykologisten toimintakaavojen voidaan aja-tella vastaavan *Anthony Giddensin* praktista tietoisuu-tta ja rutiineja. Ks. *Kaj Ilmonen*, Anthony Giddensin rakenteistumisteoria ja sen kritiikki, teoksessa Sosio-logisen teorian nykysuuntauksia, toim. Risto Heiskala (Helsinki 1995), s. 320–321.

24. Vrt. *Kossmann–Bullrich*, s. 209–210; *Virginia Bra-bender*, Chaos and Order in the Psychotherapy Group, teoksessa *The Psychological Meaning of Chaos*, toim. Frank Masterpasqua & Phyllis Perna (Washington 1997), s. 230; *Laszlo*, s. 8–19, 101–102.

25. Vrt. *James Gleick*, Kaaos (Helsinki 1990), s. 178; *Young*, s. 224–225; *Sabelli et al.*, s. 69; *Asbbach–Scher-mer*, s. 109.

26. Vrt. *Mandelbrot*, s. 38.

27. Vrt. *Ilya Prigogine, & Isabelle Stengers*, Order out of Chaos. Man’s New Dialogue with nature (Fontana Paperbacks 1984), s. 143–144; *Phyllis A. Perna*, Regression as Evolutionary Process: A View From Dia-lectics and Chaos Theory, teoksessa *The Psychologi-cal Meaning of Chaos*, toim. Frank Masterpasqua & Phyllis Perna (Washington 1997), s. 102.

28. *Frank Masterpasqua*, Toward a Dynamical Devel-opmental Understanding of Disorder, teoksessa *The Psychological Meaning of Chaos*, toim. Frank Master-pasqua & Phyllis Perna (Washington 1997), s. 31; *Kossmann–Bullrich*, s. 202; *Laszlo*, s. 44; *David L. Harvey & Michael Reed*, Social Science as the Study of Com-plex Systems, teoksessa *Chaos Theory in the Social Sciences. Foundations and Applications*, toim. L. Douglas Kiel and Euel Elliott (The University of Michigan Press 1996), s. 302–303; Vrt. *Prigogine–Stengers*, s. 302–303.

29. Bifurkaatiiossa yksi dynaaminen ilmiö jakaantuu kahdeksi dynaamiseksi ilmiöksi. Jakaantumisessa syntyneet ilmiöt voivat vuorostaan itse jakaantua kahdeksi. Näin syntyy päättymätön bifurkaatioprosessi.

30. *Kossmann–Bullrich*, s. 205, 215; *Harvey–Reed*, s. 304.

31. Vrt. *Brabender*, s. 234.

32. Vrt. *Perna*, s.106; *Asbbach–Schermer*, s. 118–119.

33. Vrt. *Lloyd DeMause*, Foundations of Psychohistory (New York 1982).

34. Vrt. *Brabender*, s. 244–246; *Kossmann–Bullrich*, s. 210; *Asbbach–Schermer*, s. 109–111, 118–119.

Eri kategorioiden välisessä dissipatiivisessa vuorovaikutuksessa rakenneominaisuus (ja skaalaus) saattaa vahvistua tai hämärtyä.³⁵ Kun skaalaus tapahtuu kategoriasta toiseen, rakenneominaisuuden on sulauttava osaksi uutta ympäristöään. Tällöin rakenneominaisuuden muoto voi korostua huomattavastikin tai se voi hävitä lähes tyystin näkyvistä.³⁶ Psykohistoriallisena esimerkkinä edellisestä on jonkin yksilöpsykologisen puolustusmekanismin vahvistuminen historiallisten tapahtumien ja kulttuurin kategorioissa. Jälkimmäinen tapaus puolestaan vastaa Freudin unityötä: psyyken tiedostamattomaan osaan sisältyvä trauma murtautuu (yhteiskunnalliseen) tietoisuuteen niin vääristyneenä, että trauman alkuperäinen sisältö on täysin hämärtynyt.³⁷

Dissipatiivinen järjestelmä on sitä vaakaampi, mitä nopeammin ja sujuvammin kommunikaatio kulkee järjestelmän sisällä. Kommunikaation häiriintyessä järjestelmä alkaa horjua ja voi lopulta hajota ("dissipoida"). Yhdessä alajärjestelmässä muodostunut häiriö voi tasoittua muiden alajärjestelmien aiheuttaman kitkan ansiosta, jolloin häiriö ei vaikuta koko järjestelmän tilaan.³⁸ Yksilöpsykologiassa kitkafunktiona voi toimia esimerkiksi terapeutin vaikutus potilaaseen, laissez faire -markkinatalouksissa taas progressiivinen verotus ja sosiaalipolitiikka.³⁹ Kun häiriö kommunikaatiossa saavuttaa bifurkaatiopisteen, syntyy kaaottinen prosessi. Tällöin yhteen järjestelmän osaan sisältyvät vähäisetkin häiriötekijät saattavat kasvaa ja muuttaa koko järjestelmän rakennetta ("perhosefekti"). Kaaoksesta seuraa muutos koko järjestelmän yleisessä organisaatiossa.⁴⁰

Psykohistoriallisesta näkökulmasta kaaos tapahtuu, kun järjestelmän näkyvän kommunikaation ja piilevän (tiedostamattoman) kommunikaation välinen ero kasvaa niin suureksi, että bifurkaatiokynnys ylittyy – toisin sanoen silloin, kun verbaalisen ja ei-verbaalisen käyttäytymisen pääasiallisena motivaationa on tiedostamaton psykodynaamiikka.⁴¹ Tällöin poliittisille toimijoille muodostuu epä tietoisuus siitä, mitä tehdä seuraavaksi.⁴² Esimerkkinä on talouspoliittinen epävarmuuden aika. Talouskup-

lien historiaa tutkinut *Charles Kindleberger* nimittää epävarmuuden ajaksi taloudelliseen nousukauteen liittyvää ajanjaksoa, jolloin työllisyystilanne ja tuotannon taso pysyvät edelleen hyvinä, mutta jolloin yleiseen tietoisuuteen tulee vähitellen yhä uusia huolestuttavia piirteitä talouden kehityksestä.⁴³ Suomen lähihistoriassa epävarmuuden aika ajoittuu vuosiin 1988–89.⁴⁴ Tuolloin kaikesta taloudellisesta ja poliittisesta tietämyksestä huolimatta ei pystytty tekemään "järjettäviä" talouspoliittisia ratkaisuja.⁴⁵ Taloudellinen toiminta ylikuumeni kaaottiseksi, kun tiedostamaton psyko- ja ryhmädynamiikka lisäsi historiallisen järjestelmän lämpöenergiaa.

35. Vrt. *Laszlo*, s. 39; *Kossmann-Bullrich*, s. 207.

36. Vrt. *Laszlo*, s. 38–39.

37. Vrt. *DeMause*, s. 37–138, 172–193; *Didier Anzieu*, *Le Groupe et l'Inconscient. L'imaginaire groupal* (Paris 1984), s. 53–66; Ks. myös *Aschbach-Schermer*, s. 111, 113–116, 137–139, 143, 146.

38. Vrt. *Laszlo*, s. 38–41, 112–113.

39. Vrt. *Michael G. Moran*, *Chaos Theory and Psychoanalysis: The Fluidic Nature of the Mind*. *International review of Psychoanalysis* 18 (1991), s. 217; *Young*, s. 226–227.

40. *Kossmann-Bullrich*, s. 204, 207–208; *Prigogine-Stengers*, s. 187–189; *Krugman*, s. 56–59.

41. Vrt. *Brabender*, s. 246.

42. *Thad A. Brown*, *Nonlinear Politics*, teoksessa *Chaos Theory in the Social Sciences. Foundations and Applications*, toim. L. Douglas Kiel & Euel Elliott (The University of Michigan Press 1996), s. 122, 134.

43. *Charles Kindleberger*, *Manias, Panics, and Crashes. A History of Financial Crises* (London–Basingstoke 1978), s. 100–107.

44. *Juha Ala*, *Lama historiallisena prosessina. Historiallinen Aikakauskirja* 4/1998, s. 374–375.

45. *Jukka Pekkarinen & Jubana Vartiainen*, *Suomen talouspolitiikan pitkä linja* (Porvoo–Helsinki–Juva 1993), s. 386–397; *Christian Bordes*, *Suomen kansantalous. Noususuhdanne, velka, kriisi ja tulevaisuuden näkymät*, teoksessa *Kolme arviota Suomen talouskriisistä ja talouspolitiikasta* (Helsinki 1993), s. 21–23, 36–38, 44, 59–60; *David Currie*, *Suomen talouskriisi. Analyysi ja ehdotukset*, teoksessa *Kolme arviota Suomen talouskriisistä ja talouspolitiikasta* (Helsinki 1993), s. 98–103; *Hans Tson Söderström*, *Suomen talouskriisi. Syyt, luonne ja talouspolitiikan vaihtoehdot*, teoksessa *Kolme arviota Suomen talouskriisistä ja talouspolitiikasta* (Helsinki 1993), s. 144–150; Ks. myös *Rolf Kullberg*, ... ja niin päättyi kulutusjuhla (Porvoo–Helsinki–Juva 1996), s. 105–108.

Järjestelmän itseorganisoituminen

Tiedostamattoman elementin mukaantulo kommunikaatioon lisää informaation määrää ja entropiaa dissipatiivisessa järjestelmässä. Psykyen tiedostamattomaan osaan viittaavien symbolien muodostus ja mielle-yhtymäelementit (assosiaatiot) lisääntyvät niin, että informaation välitys muodostuu kaaottiseksi.⁴⁶ Informaation lisääntyminen tarjoaa järjestelmälle mahdollisuuden uudelleenorganisoitua rikkaammin, kehittyä korkeampitasoisemmaksi ja monimutkaisemmaksi.⁴⁷

Uusi organisaatio ei kuitenkaan välttämättä ole edeltävää kehittyneempi. Psykologian kannalta on oleellista, että ihmisryhmät voivat uudelleenorganisoitua jonkin stereotypian mukaan pyrkimyksenään alentaa kaaottisesta prosessista aiheutunutta ahdistusta. Tällöin kaaos saattaa johtaa dynaamisen prosessin kivetymiseen jonkin puolustusmekanismin ympärille. Sen sijaan, että tapahtuisi integraatiota yksilöpsykyen, historiallisten tapahtumien tai kulttuuri- ja yhteiskuntarakenteiden tasoilla, kaaoksen yksilöpsykyelle aiheuttama uhka tai psykyen jo lähtökohtaisesti sisältyvä trauma vain korostuu uudelleenorganisoitumisen seurauksena. (Ala)järjestelmän suhde ympäristöönsä muuttuu entistä negatiivisemmaksi, jolloin energian ja informaation vaihto ympäristön kanssa heikkenee.⁴⁸ Äärimmäisessä teoreettisessa tapauksessa (ala)järjestelmä muuttuu avoimesta suljetuksi, mikä merkitsee järjestelmän kuolemaa, sen sessiluonteen päättymistä.⁴⁹

Tapahtumahistorian kategoriassa kivetymisen voi – joissakin tapauksissa – ilmetä valtion aktiivisuutena julkisessa keskustelussa. Joidenkin kokonaisjärjestelmän kannalta tärkeiden, alunperin rekursiivisesti vahvistuneiden keskustelunaiheiden (avainparametrien) haltuunoton avulla valtiolta voi kontrolloida ja tasapainottaa (kaaottisen) järjestelmän dynamiikkaa.⁵⁰ Näin tapahtui luultavasti silloin, kun valtiovarainministeri Iiro Viinainen asettui ”istumaan valtion rahakirstun päälle” ja alkoi toteuttaa tiukkaa säästöpolitiikkaa. Viinainen kuoletti 1980-luvun kasinotaloutta pyörittäneen rahankiertodynamiikan asettamalla rahavirral-

le sulun ja näin otti symbolisesti haltuunsa yhden kasinotalouden avainparametreista.

Järjestelmän itseorganisoitumista ohjaavat alajärjestelmissä tapahtuvat rekursiiviset prosessit, joiden ansiosta tietyt alajärjestelmien piirteet vahvistuvat osoittaen suunnan koko järjestelmän kehitykselle. Merkittävää on, että nämä takaisinkytkentäprosessit kehittyvät omalakisesti; niiden tarkoituksena ei välttämättä ole sopeuttaa alajärjestelmää ympäristöönsä. Tämän seurauksena jostakin (ala)järjestelmän kannalta epäloogisesta seikasta voi muodostua (ala)järjestelmän ominaispiirre.⁵¹ Esimerkiksi psykologiset puolustusmekanismit voivat syntyä psykyen kognitiivisten ja emotionaalisten elementtien välisessä toistuvassa vuorovaikutuksessa, joka ruokkii itseään riippumatta siitä, onko se psykyen toiminnan ja yleisen sopeutumisen kannalta loppujen lopuksi järkevää.⁵² Sama koskee yhteiskunnallisia rakenteita.⁵³ Psykologian kannalta on huomionarvoista, että psykyen torjuvat (tai dissosiativiset)⁵⁴ rakenteet voivat kehittyä rekursiivisesti.⁵⁵ Näin muodostuneista puolustusmekanismeista voi rakentua irrationaalisia (esimerkiksi paranoidisia) uskomusjärjestelmiä,⁵⁶ jotka pystyvät ohjaamaan psykyestä, tapahtumahistoriasta ja kulttuurikategorioista koostuvan historiallisen kokonaisjärjestelmän toimintaa ja rakennetta. Esimerkiksi Iiro Viinaseen säästöpolitiikka saattoi symbolisoida kivetymiskehitystä, joka alkoi syksyllä 1988 valtion ”menoautomaattien” tuhoamisella ja tämän jälkeen vahvistui rekursiivisesti niin, että siitä 1990-luvulla kiteytyi kokonaisjärjestelmän dynamiikan kannalta merkittävä rakenneominaisuus.⁵⁷

Suomalaisuuden attraktori

Dynaamisen järjestelmän itseorganisoituminen tapahtuu kohti *attraktoria* – tasapainotilaa, jossa järjestelmän dynamiikka on organisoitunut tietyn konfiguraation tai hahmon ympärille. Attraktori kuvaa perusrakennetta, jonka perusteella järjestelmä kehittyy. *Kiinteä pistemäinen* attraktori pysäyttää järjestelmän kiinteään pisteeseen. *Rajasykliattraktorissa* järjestelmän tila jatkaa samaa liikettä tasapainossa (esimerkiksi

heiluri kahden pisteen välillä). *Kaaottinen eli outo attraktori* koostuu toisiaan seuraavista erilaisista muodoista, joiden käyttäytyminen on ennustamatonta, mutta kaaottinen attraktori asettaa ne rajat ja puitteet, joiden sisällä järjestelmän dynamiikka toimii.⁵⁸

Psykoanalyysissä outo attraktori voidaan määritellä ihmisen tiedostamattomien fantasioiden pysyväksi kokoelmaksi, tiedostamattomaksi tarinaksi (tai tarinakokoelmaksi) itsestään. Outona attraktorina tiedostamattomat fantasiat – vaikka ne itsessään ovat hyvin yksinkertaisia perusrakenteita – ilmenevät kompleksisena ja monitasoisena käyttäytymisenä. Ihmisen havaittavissa oleva käyttäytyminen on paikallisesti ennustamatonta mutta globaalisesti hahmotettavissa, koska attraktori vetää käyttäytymistä koko ajan puoleensa, kohti tiedostamattoman fantasiajoukon ydinyksinkertaisuutta. Näin ollen psykoanalyttinen havainnointi voi tarjota mahdollisuuden paljastaa suhteellisen yksinkertaisia ja rajallisia tiedostamattomia fantasiarakenteita hyvinkin vaihtelevasta ja mielivaltaiselta näyttävästä käyttäytymisestä.⁵⁹

Skaalauksen ja sisäisen samankaltaisuuden ansiosta järjestelmän kannalta kriittiset hahmot ja rakenteet voivat tulla näkyviin jo pienessä osassa järjestelmän käyttäytymistä. Tällöin riittävä representatiivisen käyttäytymisen tarkastelu voi paljastaa järjestelmän tyypilliset perusrakenteet.⁶⁰ Psykoanalyysin tutkimusaineistona ovat potilaan sanat, joita tutkimalla pinnan alla piilevät hahmot ja rakenteet ovat löydettävissä.⁶¹ Psykohistoriassa tätä menetelmää vastaa yhteiskunnallisten fantasioiden analyysi,⁶² jonka erikoistapauksena on symbolien tulkinta. Symbolit toimivat välittäjinä psyyken tietoisesta ja tiedostamattoman osan välisessä vuorovaikutuksessa; niillä on kosketuskohta kumpaankin psyyken osaan (vrt. Freudin unityö). Symbolit luovat tietoisesta minän ja tiedostamattoman välille dynaamisen rekursiivisen suhteen, jonka tuloksena molemmat muuttuvat prosessinomaisesti oudon attraktorin asettamissa rajoissa.⁶³

Attraktori on niiden voimien historia, jotka kuljettavat dissipatiivista järjestelmää tai

ajavat sen kaaottiseen tilaan. Dynaamisena käsitteenä attraktori itsekin muuttaa muotoaan ajan kuluessa. Psykoanalyttinen outo attraktori viittaa psyyken dynaamiseen tiedostamattomaan, kun taas käsitteet persoonallisuustyyppi tai sosiaaliluonne viittaavat koko yksilöpsykeen oudon attraktorin mukaan ohjautuvana dynaamisena (ala)järjestelmänä.⁶⁴ Mitä monimutkaisempi on attraktori, sitä hienovaraisempi on järjestelmän vastaus häiriötekijöihin. Sen sijaan yksinkertainen attraktori ohjaa järjestelmää jäykällä ja yksinkertaisella tavalla. Tällöin järjestelmä altistuu helposti ulkoisten tekijöiden aiheuttamille häiriöille – ääriesimerkinä paranoiדי persoonallisuus, joka näkee

46. Vrt. Perna, s. 108–110; John R. Van Eenwyk, *Archetypes & Strange Attractors. The Chaotic World of Symbols* (Toronto 1997), s. 87–89, 163–164; *Asbbach-Schermer*, s. 118.

47. Vrt. Laszlo, s. 43–47.

48. Perna, s. 103; *Brabender*, s. 239.

49. *Kossmann-Bullrich*, s. 201–203, 215; *Laszlo*, s. 42–43; *Harvey-Reed*, s. 303.

50. *Young*, s. 230.

51. *Mark D. Lewis, & Natalka Junyk*, *The Self-Organization of Psychological Defenses*, teoksessa *The Psychological Meaning of Chaos*, toim. Frank Masterpasqua & Phyllis Perna (Washington 1997), s. 42.

52. *Lewis-Junyk*.

53. *Krugman*, s. 3–6.

54. Dissosiaatio: samassa psyykessä vaikuttaa samanaikaisesti kaksi psykologista mekanismia toisistaan riippumatta.

55. *Deborah Derrickson-Kossmann, & Lynne Drinkard*, *Dissociative Disorders in Chaos and Complexity*, teoksessa *The Psychological Meaning of Chaos*, toim. Frank Masterpasqua & Phyllis Perna (Washington 1997), s. 123; *Lloyd DeMause*, *The Psychogenic Theory of History. The Journal of Psychohistory*, Vol. 25:2, Fall 1997.

56. *Goertzel* 1995.

57. Ks. *Ala*.

58. Ks. esim. *L. Douglas Kiel & Euel Elliott*, *Exploring Nonlinear Dynamics with Spreadsheet: A Graphical View of Chaos for Beginners*, teoksessa *Chaos Theory in the Social Sciences. Foundations and Applications*, toim. L. Douglas Kiel & Euel Elliott (The University of Michigan Press 1996), s. 26–28; *Kosko*, s. 330–331; *Gleick*, s. 129–160. Todettakoon, että aina kaaottista ja outoa attraktoria ei käytetä synonyymeinä.

59. *Moran*, s. 216.

60. *Moran*, s. 218.

61. *Moran*, s. 219.

62. *DeMause* 1982, s. 193–209.

63. *Van Eenwyk*, s. 111–114; *Moran*, s. 218.

64. Vrt. *Erich Fromm*, *Beyond the Chains of Illusion. My Encounter with Marx & Freud* (Abacus 1962), s. 74–75; *Asbbach-Schermer*, s. 13–17, 142–144.

jokaisen ulkoisen tapahtuman itselleen uhkana.⁶⁵

Carl Jung kutsui *mandalaksi* sellaista organisoivaa psykologista muotoa tai dynaamista symbolia, joka johdattelee ulos psykoosista.⁶⁶ Mandalan funktiona on toimia attraktorina, joka tuo kaaokseen järjestyttä.⁶⁷ Suomessa syksyllä 1988 käynnistynyt rekursiivinen kivettymisprosessi, jonka tuloksena rahan säästämistä kiteytyi 1990-luvulla keskeinen kulttuurirakenne, voidaan nähdä mandalana, joka johdatti kansakunnan ulos kasinotalouden joukkopsykoosista. Jung määritteli psyyken perusdynamikaksi vastakohtien välisen jännityksen. Psykikymyksessämme ymmärtää jotakin sellaista, jota emme viime kädessä pysty kuitenkaan ymmärtämään, meidän on vedettävä tämä jokin sen vastakohtaisiin osiin, jotta voisimme lainkaan olla sen kanssa tekemisissä.⁶⁸ 1990-lukulainen säästämismentali-teetti oli vastakohta 1980-luvun kulutusjuhla. Jungia mukaillen elinvoimaisen rahataivaan tavoittelu 1980-luvulla kääntyi symbolisella tasolla rahahanojen sulkemiseksi sen vuoksi, että rahataivaan koettiin minäihanteena jäävän saavuttamatta. Osallisuus rahataivaassa pyrittiin sen vuoksi samaan aikaiseksi taivaan vastakohdan avulla.⁶⁹

Kulutusjuhla ja säästäminen kuuluvat psykologisella tasolla tiiviisti yhteen; ne ilmentävät yhtä ja samaa suomalaisuuden attraktoria. 1980-luvun kasinotalouteen ja sitä seuranneeseen romahdukseen johtanutta kehitystä ei voinut ennustaa paikallisesti (esimerkiksi taloustieteellisesti, kvantitatiivisesti), mutta suomalaisuuden attraktorin tasolla se saattoi olla globaalisti (kvalitatiivisesti) hahmotettavissa.⁷⁰ Näin ollen George Sorosin väite markkinoiden luontaisesta tasapainottomuudesta voi pitää paikkansa paikallisesti, mutta ei välttämättä globaalisti (kaaosteoreettisesti eikä suinkaan maantieteellisesti ajateltuna). Tieteellinen haaste suomalaisuuden attraktorin hahmottamiseksi on löytää psykohistoriallisin menetelmin psykologinen rakenneominaisuus, joka läpäisee historiallisen järjestelmän kaikki kolme kategoriata, muodostaa koko järjestelmän laajuisen rakennekokonaisuuden ja samanaikaisesti paljastaa symbolien kautta

joitakin keskeisiä piirteitä suomalaisuuden attraktorista (attraktoria ja sitä ilmentäviä symboleja ei koskaan voida käsitteellistää tyhjentävästi).⁷¹ Psykologista rakenneominaisuutta on etsittävä ensi sijassa historiallisen tapahtumatason ja kulttuurin/yhteiskunnan kategorioista, koska sen voidaan ajatella esiintyvän niissä pelkistetymin ja selvemmin (topologia) kuin kotikategoriasaan, yksilöpsykyen tässä suhteessa rikkaammassa ja monimutkaisemmassa maailmassa.

Tutkimuksellisia näköaloja

Nyt esitetty kaaosteoreettinen tulkintamalli on nähtävä ensi sijassa metaforiin ja analogioihin pohjautuvana. Sen tavoitteena on historia- ja yhteiskuntatieteellisten ajattelutapojen laajentaminen.⁷² Käytännön tutkimuksessa mallia voidaan pyrkiä soveltamaan monella eri tavalla. Psykologiassa voidaan kvalitatiivisen lähdepsykytelyn avulla osoittaa ajanjaksoja – Suomessa esimerkiksi 1800-luvun herätysliikkeet –,⁷³ jolloin tiedostamaton kommunikaatio on lisääntynyt. Tämän seurauksena historiallinen järjestelmä on saattanut uudelleenorganisoi-tua.

Historiallisten prosessien rekursiivisen dynamiikan kuvaamiseen tarvitaan myös kvantitatiivisia menetelmiä. Kvalitatiivista materiaalia voidaan luokitella sen mukaan, miten paljon materiaali kuvaa vahvuutta tai heikkoutta kuvaavia tunnetiloja. Näin saadaan vahvuus- ja heikkousindeksit, joiden ajallista kehittymistä voidaan seurata ja havainnollistaa graafisesti. Jos indeksien kehittymiseen sisältyy graafisia säännönmukai-

65. Vrt. Moran, s. 216.

66. Michael R. Bütz, The Fractal Nature of the Development of the Self. Psychological Reports, 71 (1992), s. 1059; Ks. myös Van Eenwyk, s. 110–111, 129, 134.

67. Bütz, s. 1061–1062.

68. Van Eenwyk, s. 11–12.

69. Vrt. Jan Peter Hallmark, Potenta pengar. Jung, känslor, myter (Stockholm 1991), s. 98.

70. Vrt. Goertzel, s. 21–23, 37; Ormerod, s. 7, 14–19.

71. Van Eenwyk, s. 116; Carl Jung, Människan och hennes symboler (Forum 1981), s. 20–21.

72. Vrt. Heiskala, s. 116–117; Harvey-Reed, s. 309.

73. Siltala 1992.

suuksia tai hahmoja, voi kyseessä olla (oudon) attraktorin graafinen kuvaus.⁷⁴

Säännönmukaisuuksien perusteella voidaan pyrkiä muodostamaan matemaattisia malleja, jotka sisältävät psykologisia muuttujia. Kaaosteorian matematiikalla on kaksi tärkeää luonteenpiirrettä: (1) se kuvaa dynaamisia järjestelmiä eli sitä, miten asiat muuttuvat ajan kuluessa (2) se kuvaa epälineaarisuuksia eli syy- ja seurausmuuttujien keskinäistä vuorovaikutusta (takaisinkytkentä). Yksinkertaisella epälineaarisella yhtälöllä voidaan kuvata hyvinkin monimutkaiselta näyttävää käyttäytymistä. Epälineaarinen järjestelmä on holistinen; sitä on tarkasteltava yhtenä kokonaisuutena, eikä sitä voida jakaa osaongelmiksi lineaaristen järjestelmien tapaan.⁷⁵

Taloustieteen piirissä on saatu vahvoja empiirisiä todisteita siitä, että taloudellisissa aikasarjoissa on epälineaarisuuksia.⁷⁶ Psykohistorian kannalta on merkittävää, että epälineaarisuuteen taloudellisiin malleihin on alettu sisällyttää myös sosiaalis-psykologisia muuttujia, kuten laumakäyttäytymisen aste, ryhmätunne tai tulevaisuudentunne.⁷⁷ Jos näiden muuttujien arvoja pystytään (esimerkiksi tietokonesimulaatioiden avulla) edes suuntaa-antavasti määrittämään erilaisille historiallisille tilanteille, on kvalitatiiviselle psykohistorialliselle analyysille saatu kvantitatiivinen perusta. Tämä on kiintoisaa senkin vuoksi, että epälineaaristen

mallien on havaittu kuvaavan todellista historiallista kehitystä paremmin kuin perinteiset ekonometriset mallit.⁷⁸

74. *Winfried Kurth*, *Analysis of German Group Fantasies (1995–1996): An Empirical Approach*. *Tapestry. The Journal of Historical Motivations and the Social Fabric*, Volume 1, Number 1, Spring 1998.; *Kiel-Elliott*, s. 6–7; *Ruelle*, s. 49–55; *Mandelbrot*, s. 197–198; *Benoit Mandelbrot*, *Fractals and Scaling in Finance. Discontinuity, Concentration, Risk* (Springer 1997), s. 6, 17–22; Ks. myös *Juba Siltala*, *Sosiologinen ja psykologinen minä. Minuus vuorovaikutuksen historian ja tunnedynaamisena kokonaisuutena* (käsikirjoitus 1998), s. 28; Säännönmukaisuuksien etsimistä grafiikkaan tukeutuen, visuaalisesti, kutsutaan ikonologiseksi mallintamiseksi (*Harvey-Reed*, s. 309–310).

75. *Catherine J. Lasser, & David S. Bathory*, *Reciprocal Causality and Childhood Trauma: An Application of Chaos Theory*, teoksessa *The Psychological Meaning of Chaos*, toim. Frank Masterpasqua & Phyllis Perina (Washington 1997), s. 148; *Kiel-Elliott*, s. 4–6.

76. *Kari Takala, & Matti Virén*, *Testing Nonlinear Dynamics, Long Memory and Chaotic Behaviour with Macroeconomic Data*. *Bank of Finland Discussion Papers 9/1995*; *Risto Murto*, *Nonlinear Dynamics of Speculative Attacks on the Finnish Markka, 1987–1992*. *Bank of Finland Discussion Papers 13/1994*; *Edgar E. Peters*, *Chaos and Order in the Capital Markets. A new View of Cycles, Prices, and Market Volatility* (John Wiley & Sons 1991), s. 186. Tutkittuja aikasarjoja ovat esimerkiksi bruttokansantuote, teollisuustuotanto, konkurssit, kauppahinnat, valuuttakurssi-indeksit, kulutajahintaindeksit, tukkuhintaindeksit, pankkien luotonanto, osakemarkkinaindeksit ja korkotasot.

77. *Tonis Vaga*, *Profiting from Chaos. Using Chaos Theory for Market Timing, Stock Selection, and Option Valuation* (McGraw-Hill 1994), s. 16–22; *Ormerod*, s. 121–141, 200.

78. *Peters*, s. 98, 138–139, 205; *Ormerod*, s. 130–134.

MUUTOKSEN VÄREITÄ

Historiallinen Aikauskirja elää uudistumisen aikaa, sillä lehti saa vuoden 2001 alussa uuden päätoimittajan. Lehden taustalla on kuitenkin tapahtunut jo kuluvan vuoden aikana muutoksia, jotka eivät suoranaisesti näy sen palstoilla. Lehden julkaisijajärjestöt ovat solmineet uuden kustannussopimuksen, joka merkitsee mm. lehden hallintojärjestelmän muuttumista. Julkaisijajärjestöissä on jo pitkään käyty keskusteluja siitä, miten lehteä haluttaisiin kehittää ja millaisena julkaisijat näkevät sen aseman historiantutkijoiden ja alan harrastajien lehtenä. Kysymystä tarkastellaan seuraavassa Suomen historiallisen seuran ja Historian Ystävien Liiton kannalta.

PIRKKO LEINO-KAUKIAINEN

Aikauskirja elää ajassa

■ Historiallinen Aikauskirja on muutosten kynnyksellä. Näistä suurin on päätoimittajan, professori *Obto Mannisen* kymmenen vuotta kestäneen työrupeaman päättyminen vuoden 2000 lopussa. Lisäksi toimituksen taustalla on tapahtunut uudistuksia, jotka eivät kuitenkaan lehden sivuilla näy yhtä selvästi kuin toimituksen vaihtuminen, mutta kertovat osaltaan siitä, mitä lehden taustaryhmissä ajatellaan ja ketkä asioita hoitavat.

Lehden kustantajajärjestöt Suomen historiallinen seura ja Historian Ystävien Liitto

päätyivät helmikuussa 2000 erinäisten edeltävien selvitysten, joita Jyrki Vesikansa tässä samassa lehdessä käsittelee, seurauksena uusimaan lehden kustannussopimuksen. Tärkein uudistus oli laajan toimitusneuvoston ja erillisen taloudellisen valtuuskunnan korvaaminen kuusijäsenisellä hallituksella, johon kumpikin järjestö valitsee aina kolme edustajaa varajäsenineen kolmeksi vuodeksi kerrallaan. Historiallisen seuran tutkijakokous nimesi kevättalvella seuran edustajiksi professorit *Raimo Salokankaan* (varajäsen prof. *Seppo Hentilä*) ja *Juha Sihvolan* (dos. *Katariina Mustakallio*) sekä dosentti *Pirkko Leino-Kaukiaisen* (dos. *Anne Ollila*). Ystävien edustajat taas ovat dosentti *Martti Häikiö* (fil. lis. *Seija-Riitta Laakso*), toimitusjohtaja *Kyösti Tiainen* (valt. maist. *Tuomo Lappalainen*) ja fil. lis. *Jyrki Vesikansa* (fil. maist. *Erkki Leimu*). Sopimuksessa todetaan myös, että hallitus valitsee puheenjohtajan kolmeksi vuodeksi kerrallaan vuorotellen kummankin järjestön edustajista. Nyt vuorossa oli historiallinen seura, joten puheenjohtajaksi valittiin Pirkko Leino-Kaukiainen ja varapuheenjohtajaksi Jyrki Vesikansa.

Hallituksen tehtävänä on vastata niistä toiminnoista, joita aikaisemmin hoitivat toimituskunta ja taloudellinen valtuuskunta. Näistä keskeisimpiä ovat taloudelliset ja muut juoksevat asiat, joihin kuuluvat luonnollisesti toimitustyön yleinen seuranta, tilauskannan kehitys ja markkinointia koskevat linjaukset. Hallitus ei ole mikään pakopaita tai edes sadetakki toimituksen yllä, vaan sillä on toimitustyötä tukeva rooli. Sen kautta kulkee myös kommunikaatio julkaisijajärjestöjen kesken ja toimituksen sekä

järjestöjen välillä. Mitä tulee lehden sisältöön, toimitukselle taataan laaja itsenäisyys, mutta toimituksen päänvaivana ei ole esimerkiksi rahan hankinta; siitä tulee hallituksen huolehtia. Tällä hetkellä ajankohtaisia, avoimia kysymyksiä ovat aikakauskirjan vanhojen numeroiden digitointi sekä indeksointi tutkijoiden käyttöön ja mahdollinen verkkojulkaisu.

Päätoimittaja on valittu

Hallituksen näkyvin tehtävä on aina viiden vuoden välein valita Historialliselle Aikakauskirjalle päätoimittaja, sillä uudessakin sopimuksessa päätoimittajan asema painottuu voimakkaasti. Hän on se, joka määrittelee lehden keskeiset linjaukset ja johtaa käytännön työtä. Uuden päätoimittajan valinta oli kysymys, jonka hallitus sai pöydälleen heti järjestäytymiskokouksessa, sillä tehtävä oli julistettu haettavaksi jo ennen kustannussopimuksen allekirjoittamista. Hallituksella ei siis ollut mahdollisuutta etukäteen keskustella valintaperiaatteista tai linjakysymyksistä, vaan niitä oli muotoiltava päätösprosessin aikana. Sopimus sanoo, että päätoimittaja valitaan viideksi vuodeksi kerrallaan Suomen historiallisen seuran tutkijajäsenten keskuudesta ja mahdollisessa äänestyksessä hänen pitää saada taakseen vähintään neljän hallituksen jäsenen äänet. Tämä tarkoittaa sitä, että päätoimittajalla tulee olla kannatusta – vaikkakaan ei välttämättä yksimielistä – kummassakin julkaisijajärjestössä.

Määräaikaan mennessä kiitettävän moni tutkijajäsen ilmoitti kiinnostuksensa päätoimittajan tehtävää kohtaan. Hallitus asetti työryhmän, johon kuuluivat Martti Häikiö, Pirkko Leino-Kaukiainen ja Ohto Manninen valmistelemaan päätoimittajan valintaa. Kevään kuluessa hallitus haastatteli ehdokkaita ja kuuli runsaasti varteen otettavia ajatuksia lehden kehittämiseksi. Valinta oli kuitenkin kaikkea muuta kuin helppo lähinnä siksi, että ehdokkaat olivat varsin tasavahvoja, joskin erilaisia. Siksi hallitus piti tässä vaiheessa mahdollisena, että tehtävään voidaan kutsua myös henkilö, joka ei alunperin ollut ilmoittautunut. Julkaisijajärjestöjen hyväksymänä päätettiin kuitenkin julkista

ilmoittautumisaikaa pidentää, jotta ei syntyisi käsitystä siitä, että ”piiri pieni pyöri” ja teki sisäpiiripäätöksiä.

Jatkoajalla kentälle saatiin pari hyvää pelaajaa lisää. Päätöksentekoa ei lainkaan helpottanut se, että historiallisen seuran taholla kaikkia hakijoita pidettiin tehtävään pätevinä ja sopivina. Ratkaisu jäi Aikakauskirjan hallituksen käsiin. Päätös tehtiin 29.5.2000, jolloin läsnä olivat hallituksen varsinaiset jäsenet sekä dosentti Katariina Mustakallio Juha Sihvolan tilalla. Ilmoitettuaan kiinnostuksensa päätoimittajan tehtävää kohtaan Sihvola tuli vaihtaneeksi puolta, eikä hän luonnollisestikaan enää voinut osallistua hallituksen istuntoihin. Päätoimittajan henkilöstä käytiin vielä vilkas keskustelu, jonka tuloksena yksimielisesti professori Juha Sihvola valittiin Historiallisen Aikakauskirja päätoimittajaksi viideksi vuodeksi 1.1.2001 alkaen. Kesän aikana uusi päätoimittaja kokoaa lehdelle toimituksen, ja ensi vuoden ensimmäisessä numerossa hän esittelee toimintalinjansa lukijakunnalle.

Kenen aikakauskirja?

Historiallinen Aikakauskirjan on perinteikäs, jopa instituution asemaan kohonnut julkaisu, jonka itsestään selväksi viite- ja taustaryhmäksi on mielletty kaikki suomenkieliset historian alan ammattilaiset. Opettajien suunnalla sitoutuminen lehteen on kuitenkin vähäistä, eikä tutkijoiden joukkokaan lehteä välttämättä tilaa, kuten seuraavasta kirjoituksesta hyvin selviää. Varttuneiden opiskelijoiden keskuudessa lukijapotentiaalia tulisi kasvattaa. Aktiivinen harrastajien joukko kuuluu lehden tilaajiin. Tilaaja- ja lukijakunta on kovin heterogeeninen, joten on syytä kysyä, kenen lehti Aikakauskirja siis oikeastaan on ja kenelle se tulisi suunnata. Mihin pyritään niillä muutoksilla, joita lehden taustalla ja toimituksessa on kevään 2000 kuluessa tehty?

Muodollisesti ensimmäiseen kysymykseen on helppo vastata. Historiallinen Aikakauskirja on sen julkaisijajärjestöjen, Suomen historiallisen seuran ja Historian Ystävien Liiton, yhdessä julkaisema ja kustantama aikakauslehti. Kyseessä on siis aika poikkeuksellinen yhdistelmä: historian tut-

kijoiden ja harrastajien yhteinen lehti, jonka tavoitteet määritellään kustannussopimuksessa seuraavasti: ”Historiallinen Aikakauskirja on historia-alan laaja-alainen ja monipuolinen tieteellinen julkaisu ... Samalla Aikakauskirja on Historian Ystävien Liiton jäsenlehti.”

Historiallisella Aikakauskirjalla on kansallinen tehtävä oman tieteenalansa tutkimuksen ja tieteellisen keskustelun julkaisijana äidinkielellämme niin, että ne ovat muidenkin kuin pienen tutkijapiirin saavutettavissa. Lehti toimii myös ulkomaisen tutkimuksen ja ajankohtaisen keskustelun välittäjänä suomalaiselle lukijakunnalle, joskin ulkomaisten tiedelehtien lukeminen on varmasti Suomessa yleistynyt.

Suomen historiallisen seuran ja Historian Ystävien Liiton jo 1920-luvulta periytyvästä julkaisuyhteistyöstä ja sen muodoista on paljon keskusteltu historiallisen seuran hallituksessa parin viime vuoden aikana. Kun ajatus kustannussopimuksen uusimisesta tuli esiin kevään korvalla 1998, seuran hallituksessa huomasimme sen tarpeen sanelemaksi. Yksimielisesti kannatimme ajatusta hallintorakenteen keventämisestä ja informaation parantamisesta, mutta samalla nousi esiin muita ajan vaatimuksia.

Seura oli tuossa vaiheessa keskittynyt väitöskirjojen ja muiden tieteellisten teosten julkaisemiseen, sillä julkaistujen nimikkeiden määrä oli ylittämässä seuran omat resurssit. Siksi sen rooli Historiallisen Aikakauskirjan julkaisijana oli painunut kellarikerrokseen. Siinä asiassa Vesikansan kommentissaan ampuma nuoli seuran passiivisuudesta osuu kohdalleen. Lehden asioista kertoi joskus vain taloudellisessa valtuuskunnassa istunut vt. prof. *Matti Peltonen*. Muuten tutkijoiden yhteydet lehden toimitusneuvostosta seuran hallitukseen eivät olleet edes heiveröisiä.

Tiedeyhteisön yhteisyritys

Kun seuran hallitus yllättäen havaitsi olevansa alan tärkeän aikakauslehden julkaisijana aika paljon vartija, heräsimme pohtimaan perusteellisesti lehden roolia, tehtävää, tavoitteita ja osuuttamme julkaisijana. Tuo sananvaihto oli hallituksen sisällä

vilkasta, mutta se ei ollut äänekästä eikä kovin erimielistä. Päinvastoin, totesimme, että Historiallinen Aikakauskirja on maasamme alan ainoa suomenkielinen tieteellinen lehti, jonka tieteellisen tason, sisällön monipuolisuuden ja laaja-alaisuuden säilyttäminen oli välttämätöntä. Julkaisu- ja keskustelufoorumina sekä uuden tiedon välittäjänä lehden tulee palvella koko tutkijayhteisön tarpeita. Sen kehittämiseen oli paneuduttava, ja siihen on nyt myös enemmän mahdollisuuksia, kun seuran muu julkaisuutoiminta on siirtynyt vuoden 2000 alusta lähtien Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran haltuun.

Lehden arvostuksen kohottamiseksi seuran hallitus halusi, että lehdessä ryhdytään noudattamaan kansainvälisesti yleistä, laadukkaan tieteellisen lehden tunnusmerkkiä: referee-järjestelmää. Jatkossa siis kaikki lehdelle tarjotut artikkelit hyväksytään julkaisutavaksi kahden asiantuntijan antamien kirjallisten lausuntojen perusteella. Tämä koskee vain artikkeliaineistoa, kun taas muihin osastoihin tarkoitettuista kirjoituksista päättää toimitus. Epäilijöille sanottakoon, että referee-lausunnot (ilman rahallista korvausta) on jo vuosia pyydetty historiallisen seuran julkaisuista, eivätkä tutkijat juurikaan ole kieltäytyneet tällaisista tehtävistä. Myös Suomessa tällä hetkellä toimitetun *Scandinavian Economic History Reviewin* ympärillä kansainvälinen asiantuntijaverkosto toimii hyvin. Näin ollen ei ole mitään aihetta epäillä, etteivätkö historiallisen seuran tutkijajäsenet antaisi samaan tapaan apuaan myös omalle aikakauslehdelleen. Onhan kyseessä meidän kollektiivinen etumme.

Kysymys lehden populaarisuudesta on tuottanut tässä yhteydessä jonkin verran puhetta, sillä on aika ratkaisematon yhtälö, miten tieteellinen lehti voi olla populaari. Historiallisen seuran omaksuma kanta on, että hyvin ja selkeästi kirjoitettu sekä muotoiltu tieteellinen artikkeli on vaivattomasti myös valistuneen harrastajajoukon luettavissa, eikä lehteä pystymetsään tarjotakaan. Lehden muu sisällöllinen anti (keskustelut, tiede uutiset ym.) voidaan jopa nykyiset taloudelliset resurssi huomioon ottaen suunnitella siten, että se kiinnostaa

muitakin kuin yliopistojen tutkijoita. Tässä yhteydessä pohdittiin myös sitä, pitäisikö keskustelupalstoja avata esimerkiksi historiaa sivuavalle ajankohtaiselle kommentoinnille. Myös kirjallisuuskatsausten ja -arvoselujen tyylilajeja voitaisiin laajentaa.

Historiallinen Aikakauskirja on historian alan tiedeyhteisön lehti, joka on periaatteessa avoinna kaikille tutkijoille. Se ei ole eikä saakaan olla minkään kuppikunnan julkaisu. Sellaiseksi se muuttuu vain, jos jokin tutkijoiden ryhmä päättää itse välttää tekstiensä julkaisemista Aikakauskirjassa. Ketään ei tietoisesti syrjittä, ainoastaan huonoja tai puolivalmiita tekstejä kartetaan. Tässä yhteydessä seuran hallituksen keskustelussa korostettiin myös lehden valtakunnallista luonnetta ja eri yliopistojen tutkijoiden esiintymistä lehden kirjoittajina tai toimittajina.

Historiallinen Aikakauskirja hankkii arvostuksensa sisältönsä kautta. Siksi lehden hallituksella on ilo haastaa kaikki maamme historiantutkijat kehittämään lehteä, kirjoittamaan, avustamaan ja keskustelemaan. Korkeatasoisen lehden ylläpitäminen onnistuu ainoastaan osallistumalla pitkäjänteisesti ja aktiivisesti. Lehden linjanvedot, sisältöideoiden yksityiskohtaisempi muokkaaminen ja osastojen kehittäminen ovat käynnissä uuden päätoimittajan johdolla, joten siihen palataan lähitulevaisuudessa.

JYRKI VESIKANSA

HAikin uusi aika

■ Lukija tuskin huomaa Historiallisen Aikakauskirjan (HAik) hallintojärjestelyä uudistetun, vaikka olisi vilkaissutkin kansilehden "apinalaatikkoa". Ensi vuonna aloittavan uuden päätoimittajan jälki näkyy aikanaan. Lukijalle tärkeä on kuitenkin sellainenkin yksityiskohta kuin osoitteenmuutoksen helppo hoitaminen ja sen varma toteuttaminen.

HAikin hallinto on ollut kaksijakoinen. Sisältökysymykset linjasi aiemmin ns. toimitus, johon kuuluivat käsittääkseni kaikki historian professorit sekä valtionarkistonhoitaja. Kollegion paisuttua perustettiin toimitusneuvosto, johon sekä Suomen Historiallinen Seura (SHS) että Historian Ystävien Liitto (HYL) valitsivat seitsemän jäsentä. Talouskysymyksiä on perinteisesti hoitanut nelijäseninen taloudellinen valtuuskunta.

HYL:n tultua toimitusneuvostossa 1997 vetovuoroon jouduin sen puheenjohtajaksi – lähinnä kai journalistisen kokemukseni takia.¹ Taloudellisen valtuuskunnan ja HYL:n puheenjohtaja *Veikko Löyttyniemi* kiinnitti tällöin huomiota HAikin levikin jo vuosia jatkuneeseen alentumiseen. Alan ammattilaisena hän lisäsi, että samoin oli käynyt jokseenkin koko suomalaisessa lehdistössä 1990-luvulla. Mielestämme asiaa kannatti silti pohtia. Käsitykseeni vaikuttivat varmaan kokemukset Uuden Suomen pitkästä kuolinkamppailusta. Selityksiä ei siinäkään koskaan puuttunut – ne eivät silti lopulta auttaneet.

Populaari tieteellinen aikakauskirja

Toimitusneuvosto asetti kesäkuussa 1997 seitsenjäsenisen työryhmän pohtimaan tilannetta. Taustaksi prof. *Raimo Salokankaan* oppilas *Leena Ripatti* teki pienen lukijatutkimuksen, jonka kohderyhminä oli histo-

1. Kirjoittaja oli HAikin toimitusneuvoston puheenjohtaja 1997–99 ja on nykyään lehden hallituksen varapuheenjohtaja.

rian opettajia, tutkijoita ja opiskelijoita. Kysymyksiin vastaajia oli suhteellisen vähän, joten johtopäätöksissä on oltava varovainen. Tutkimus tarjoaa silti vahvemman toimintapohjan kuin minkä tahansa satunnaisen porukan mutu-mielipiteet.

Kuten usein, HAikin tilaajina pysyneet olivat lehteensä tyytyväisiä. Tilaamisesta luopuneet tai muuten kriittiset vastaajat pitivät lehteä usein kuivana. Joidenkin mielestä HAik oli tosin pikemmin liian populaari tai ainakin puolueellinen. Ymmärrettävästi historianopettajilla ja tutkijoilla oli hieman ristiriitaisia odotuksia – edelliset toivoivat työssään helposti sovellettavaa aineistoa ("tietoisukuja"), jälkimmäiset syvälistä tieteellisyyttä.

Kuten yleensä, mielipiteitä riitti moneen junaan eikä menestyvää lehteä voikaan tehdä vain lukijatutkimusten pohjalla. Pikemmin vahva, näkemyksellinen tarjonta löytää yleensä oman kysyntänsä. Joka tapauksessa alan tieteellistä aikakauskirjaa pidettiin tarpeellisena, mutta HAik tunnettiin historiaa opiskelleiden omassa piirissäkin usein huonosti. Paljon voisi siis tehdä jo markkinointia parantamalla.

Prof. Seikko Eskola vertaili työryhmässä historioitsijakunnan ytimen eli SHS:n tutkijajäsenten ja HAikin tilaajien luetteloja. Yllättäen ilmeni, että peräti kolmannes parista sadasta tutkijajäsenestä ei tilannut HAikia. Tieto hätkähdytti. Miten maisterit ja maallikot voidaan sitten houkutella lehden pariin? Kuitenkin HAikin talous nojautuu ratkaisevasti tilaustuottoihin. Pelkän 70 000 markan valtionavun varassa ei järin ihmeellistä lehteä tehtäisi ns. tutkijayhteisön sisäiseen käyttöön.

Vaikka HAikilla on kaksi julkaisijaa, SHS on niistä selkeästi ensisijainen ja HYL lähinnä kannatusyhdistys. Ainakin toimitusneuvoston sinänsä harvoin kokouksiin osallistumisen perusteella SHS suhtautui kuitenkin taannoin varsin passiivisesti omaan lehteensä. Vaikka kuului toimitusneuvostoon kuusi vuotta, kaikkia sen jäseniä en liene koskaan tavannut. Kuitenkin noiden kuuden vuoden aikana valittiin keran päätoimittajakin.

Selvittelytyö herätti sentään ilahduttavasti

tutkijayhteisöä. Ymmärrettävästi tällöin esitettiin myös liioiteltua kritiikkiä. On varsin köykäistä moittaa lehteä yksipuoliseksi, jos ei ole tarjonnut sille omia kirjoituksiaan eikä voi edes paljastaa yhtään esimerkkiä julkaisematta jätetystä, ansiokkaasta tekstistä.

HAik ei voi myöskään olla vain ehkä pariakymmentä lukijaa kiinnostavien tieteellisten sormiharjoitusten julkaisupaikka; niiden testaamiseen on halvempia areenoita tietoverkosta alkaen. On myös tunnustettava lehden niukat resurssit. Jotakuinkin talkootyötä tekeviltä ei voi vaatia kohtuuttomia.

Sarjansa ykkönen

Kartoittaessaan HAikin mahdollisia tilaajatahoja työryhmä näki kohderyhmät monina kehinä tutkijayhteisöstä ns. suureen yleisöön. Mahdollisuuksia ja työtä riittää yllin kyllin jo sisäkehillä opettajien sekä eri aloilla toimivien "historian maisterien" parissa. Historian harrastajia on paljon, samoin sukututkijoita. Markkinointia ei siis tarvitse eikä kannata aloittaa soittelemalla puhelintuetteloja läpi A:sta Ö:hön.

Yhtä ja toista on saatu liikkeelle – paljossa talkootyönä. Esitteitä on uudistettu ja jaettu, tilausprosesseja tehostettu. Levikin lasku onkin kääntynyt ainakin lievään nousuun. Tietenkin tähän on vaikuttanut taloudellinen nousukausi, mutta varmaan myös lehden sisältö. Markkinointia on jatkettava systemaattisesti. Erityisen tärkeätä olisi tutustuttaa alan opiskelijat omaan lehteensä. Tässä tarvitaan yhteistyötä yliopisto-opettajien ja opiskelijayhdistysten kanssa.

Lehden organisaatio tuntui työryhmän mielestä raskaalta pitkäjänteiseen kehittämistyöhön. Toimitusneuvosto oli hyvä lukijaraati, mutta liian suuri käsittelemään, saati hoitamaan käytännön asioita. Taloudellisia ja sisältökysymyksiä on myös vaikea erottaa täysin toisistaan. Näin päädyttiin perustamaan HAikille kuusijäseninen hallitus. Samalla täsmennettiin mm. päätoimittajan pätevyysvaatimuksia.

Kollegiot eivät kuitenkaan kirjoita eivätkä edes editoi mitään, vaikka ryhmässä onkin hyvä ideoita ja kritisoida. HAikin tulevaisuus riippuu sen avustajista, toimi-

tuskunnasta ja erityisesti sen päätoimittajasta. Suuren, menestyksellisen urakan tehneen prof. *Obto Mannisen* seuraajan valitsemista esittelee toisaalla HAikin hallituksen puheenjohtaja, dos. *Pirkko Leino-Kaukiainen*.

On täysi syy uskoa, että prof. *Juha Sibvolan* johdolla lehti paranee entisestään. Päätoimittajan, toimituksen, taloudenhoitajan ja heitä tukevan HAikin hallituksen hyvällä yhteistyöllä on kaikki edellytykset myös nostaa aikakauskirjan levikkiä. Oikein ymmärrettynä tieteellisyys ei ole tällöin lehdelle rasite, vaan valtti, joka erottaa sen tavallisista aikakaus- ja sanomalehdistä. Menestyvän lehden on oltava oman sarjansa ykkönen sen sijaan, että jäädään räpistelemään väärän peliliigan jälkipäässä. Sarja on vain osattava valita omien mahdollisuuksien mukaan.

Historian kannattaa toisaalta pysyä laajoille piireille avoimena tieteenä. HAikin avulla historiasta kiinnostuneen tulisi pysyä selvillä siitä, missä ja minne alalla juuri nyt mennään. Uusien tutkimustulosten esittelyn ohella olisi hyvä kertoa tiedeyhteisön tapahtumista – eikä vain virallisina kuulutuksina, vaan esitellen myös asioiden vaiheita ja taustoja.

Arvosteluosasto on tärkeä, vaikkei siinä voikaan saavuttaa sanomalehdistön nopeut-

ta. Yleismediat esittelevät kuitenkin kovin kapeaa alaa tutkimuksesta. Vaikka kohuteoksia on HAikin ilmestyessä esitelty jo laveasti muualla, niistäkin kannattaa tarjota asiantunteva arvostelu. Tuskin ammattitutkijatkään pystyvät toisaalta enää paneutumaan edes kaikkiin Suomessa ilmestyneisiin alan tutkimuksiin alkuperäisteoksista. HAik on paras väline esitellä suomalaisen historian tutkimuksen keskeisintä antia.

Tietenkin on kerrottava myös tärkeimmistä kansainvälisistä virtauksista – vaikkapa Saksassa yhä uudelleen puhkeavista oppiriidoista, joita Die Zeit esittelee maallikoillekin avautuvasti. Paras on kuitenkin hyvän vihollinen; on viisaampaa olla johdonmukainen realistisella toimintakentällä kuin näykkiä sieltä täältä. HAik voi yhä luvata esitellä koko keskeisen kotimaisen historian tutkimuksen pääannin. Kansainvälistä tutkimusta kannattaisi esitellä katsauksina, ei sattumanvaraisesti poimittujen teosten arvioina. (Suomea sivuava ulkomainen tutkimus on eri asia.)

Päätoimittaja toteuttaa tietenkin linjansa itsenäisesti toimituksensa tukemana – HAikin hallituksen, julkaisijajärjestöjen ja lukijoiden asiana on arvioida tulosta. Lehdestä olisi hyvä keskustella eri areenoilla – myös sen omilla palstoilla.

KESKUSTELUA

LIISA SAARILUOMA

Historianopetusta lisää kouluihin!

Prof. Liisa Saariluoma tarkastelee kirjoituksessaan historianopetuksen asemaa ja välttämättömyyttä kouluopetuksessa.

■ Historiantutkijoiden ja -opettajien ammattikunnan ulkopuolelta haluaisin puuttua historianopetusta ja sen merkitystä koskevaan kysymykseen ja tuoda esille perusteluni sille, miksi historianopetus nykyisellään on riittämätöntä. Lähtökohtani on tällöin osin toimintani yliopistollisena kirjallisuuden opettajana, osin näkemykseni historian merkityksestä yleensä.

Viimeaikaisessa kirjallisuudentutkimuksessa on muutaman melko formalistisesti suuntautuneen vuosikymmenen jälkeen ruvettu jälleen kiinnittämään huomiota kirjallisuuden historiallisen kontekstualisoinnin välttämättömyyteen. Kirjallisuuden ilmiöt nähdään osana minän ja todellisuuden kokemisen, yhteiskunnallisten käytäntöjen ja kulttuurin historiallista kehitystä. Tämä ajattelutapa on nähdäkseni palauttanut kirjallisuuden tärkeäksi osaksi todellisuutta, josta formalistiset lähestymistavat olivat sen vieroittaneet, ja sen mielekkyys näkyy myös opiskelijoiden lisääntyneenä opiskelumotivaationa. Ongelmalliseksi tällaisen historiallisesti kontekstualisoivan kirjallisuuskäsityksen opettamisen yliopistoissa tekee kuitenkin se, että nykyisiltä opiskelijoilta puut-

tuvat kontekstualisoinnin edellyttämät historian taustatiedot. Esimerkiksi kun puhumme 1700-luvun kirjallisuudesta, emme ilman muuta voi olettaa, että kuulijoille herää mitään täsmällisiä mielteitä sanasta ”valistus”. Historiallisten tietojen puute, heikko kronologian taju ja ylipäänsä hyvin heikko käsitys yhteiskunnan ja yksilöiden elämään liittyvien asioiden historiallisuudesta ovat silmiinpistävät.

Syitä tähän ei tarvitse kaukaa etsiä. On ilmeistä, että historianopetus on kärsinyt ns. luokattomaan lukioon siirtymisestä kaikkein eniten. Tuntimäärien vähäisyyden lisäksi, mikä johtaa asioiden tavattoman pinnalliseen käsittelyyn, historian opetusta haittaa kokonaisuuksien pilkkoutuminen ja jatkuvuuden puute, joka tekee kronologian tajun syntymisen mahdottomaksi. Maailmanhistoriaa ja Suomen historiaa ei enää käydä läpi alusta loppuun, vaan kokonaisuus on pilkottu kahdeksan viikkoa kestäviksi kursseiksi, joiden sisällöllinen suhde toisiinsa vaihtelee. Kun esimerkiksi ensimmäisen kurssin sisältönä on käydä läpi koko maailmanhistoria poliittisten ja talousjärjestelmien kannalta, on selvää, ettei kuvasta voi tulla yksityiskohtainen ja etteivät edes sen pääpiirteet ehdi syöpyä mieleen. Toinen kurssi käsittää saman jakson – maailmanhistorian ”alusta” ”loppuun” – kulttuurin aspektista. Kronologisesti nämä kurssit heikosti tukevat toisiaan: vasta ”kulttuurin” kurssissa tulee esimerkiksi esille käsite ”renessanssi”, jota ei esiintynyt poliittisen historian jaksossa. Kun kulttuuri on erotettu omaksi juonteekseen ja poliittisen ja yhteiskunta-historian sille antama tuki on olematon, ei ole ihme, että kulttuuristen ilmiöiden kon-

tekstualisointiin yleisemmin historian yhteyteen, mihin meidän opetuksemme tähtää, ei saa minkäänlaista tukea kouluopetuksesta. Päinvastoin, opeteltavan historiallisen aineksen ohennuttua ja jäätyä heikosti yhteenliittyväksi koko taju siitä, mihin tietoja historiasta ylipäänsä tarvitaan, jää epäselväksi.

Merkityksetön historiako?

Kysymys ei tietenkään ole pelkästään historianopetuksesta kouluissa vaan yleisemmin suomalaisen nyky-yhteiskunnan vähätelevästä suhtautumisesta historialliseen tietoon. Samalla kun olemme kovaa vauhtia ”eurooppalaistuneet”, olemme tosiasiallisesti menettäneet modernin eurooppalaisen kulttuurin keskeisen orientaation: suuntautumisen tulevaisuuteen ja työskentelemisen sen hyväksi sen pohjalta, että tunnumme menneisyytemme: tiedämme, mistä se todellisuus on tullut, jossa nyt elämme, tunnumme sen syntyyn vaikuttaneet olosuhteet ja pystymme siksi arvioimaan sen mielekkyyttä nykyisissä, muuttuneissa olosuhteissa. Kun lakkaamme näkemästä meitä ympäröivän jokapäiväisen todellisuuden historiallisena – historiallisesti syntyneenä ja syntykontekstistaan perustelunsa saavana ja siten menneisyyden merkityksiä nykyisyyteen kantavana – nykyisyyden havaintomme latistuu. Ei ole liioiteltua sanoa, että joudumme tällöin eräänlaiseen merkityskatoon. asiat otetaan itsestään selvästi annettuina sellaisina kuin ne välittömässä, arkipäiväisessä kokemuksessa näyttäytyvät; toimintaja kokemistapojemme historialliset perusteet, jotka vasta osoittavat niiden (kontekstuaalisen) mielekkyyden ja samalla tekevät niiden kyseenalaistamisen mahdolliseksi, eivät ole näkyvissä.

Tämä suomalaisten historiantajun oheneminen ja katoaminen tapahtuu samalla, kun julistamme tullemme osaksi ”Eurooppaa” – ilman, että huomaisimme tämän edellyttävän Euroopan löytämistä ja määrittelyä sen kautta, miten se on tullut nykyiseen. Historian kadottaminen näkyvistä on tietysti vastakohta sille, mitä eurooppalaisittain pidetään sivistyksenä. Eikä ”sivistyksellä” tarkoiteta tällöin jotakin ekstrapaa, jo-

hon kansoilla ja kulttuureilla on varaa siten kun talousasiat on ensin hoidettu kuntoon, vaan se on kaiken yhteisöllisen toiminnan ytimessä suuntaamassa tuota toimintaa ja antamassa sille perusteita.

Historiantajun oheneminen Suomessa on tapahtunut samanaikaisesti, kun historiallisuuden taju varsinaisen historiantutkimuksen puolella on syventynyt. Mielenkiintoisinta historiantutkimusta viime vuosikymmeniltä edustavat ainakin minun nähdäkseni ne ranskalaiset ja muut tutkijat, jotka ovat osoittaneet, miten ”ikuisina” ja ”luonnollisina” pitämämme ihmiselämän tosiasiat kuten kuolema, lapsuus, rakkaus, perhe ovat historian kuluessa saaneet kovin erilaisia merkityksiä. ”Ikuisten” totuuksien tilalle on näissäkin asioissa tullut historiallisesti muuntuva totuus. Näin todellisuus, jossa elämme, on yhä syvemmissä mielessä historiallistunut. Tämä ”ikuisina” pidettyjen asioiden historiallistuminen – pitkälti ranskalaisen, jälkistrukturalistisen teorioinnin kautta – on ulottunut muidenkin humanististen tieteiden alueelle. Omalla alallani kirjallisuudentutkimuksessa on viime vuosikymmeninä voimakkaasti korostunut erilaisen aiemmin omaa ääntä olevien ihmisryhmien vaatimus omaan, itse määriteltyyn identiteettiin. Tällaisia ihmisryhmiä ovat esimerkiksi aiempien siirtomaiden kansat tai valtakulttuurin sisällä toimivat erilaiset vähemmistöt tai muuten marginaalistetut ryhmät kuten naiset, tai rodullisesti tai etnisesti alistetut ryhmät. Oma identiteettiä rakennetaan tällöin juuri oman historian kautta: oikeus itsemäärittelyyn merkitsee oleellisesti samaa kuin oikeutta määrittää se, mitä oma historia – ei ulkopuolisen, alistajan määrittämä historia – sisältää.

”Eurooppalainen” identiteetti vaatii historiantajua

Kun suomalaiset ovat nyt luopuneet snellmanilaisesta kansallisen identiteetin projektista ja siirtymässä yleisempään, ”eurooppalaiseen” identiteettiin – ilman että keskusteluja tämän käsitteen sisällöstä on oikeastaan lainkaan käyty – tämän olisi toki tapahduttava historiatietoisuuden ja historian reflektion kautta. Sillä kuten imperialis-

ta toipuvat entiset siirtomaat haluamme kai edelleen määritellä itse oman identiteettimme ja omat poliittiset, yhteiskunnalliset ja kulttuuriset tavoitteemme emmekä tyytyä siihen, että tulemme määritellyiksi Brysselin keskusbyrokratiasta käsin. Päättellen siitä, että historianopetuksella ja historiaantajulla Keski- ja Etelä-Euroopan maissa on paljon vankempi asema kuin meillä, ei siellä haluta luopua itsemäärittämisestä historian kautta. Mikäli Suomi ei halua tyytyä pelkästään kommunikaatioteknologian "suurvalaksi", välineiden tuottajaksi muiden kommunikoinnille, vaan aikoo itsekin osallistua eurooppalaisena maana Euroopassa käytävään keskusteluun siitä, mitä Eurooppa yhdessä ja sen maat erikseen ovat, sen on syytä kiinnittää huomiota siihen, että tälle luodaan edellytykset riittävällä historian tuntemuksella.

Koulun tavoitteeksi on asetettava historian tajun luominen kaikille. Kouluhistorian tuntimäärää ja opetuksen sisältöjä on siksi lisättävä, ja erityistä huomiota on kiinnitettävä kronologian tajun kehittämiseen ja historian pitkien linjojen hahmottamiseen. Lukiossa on siirryttävä takaisin kronologisesti etenevään opetukseen, mikä toki kursimuotoisessakin lukiossa on mahdollista (periaatteella ykköskurssi antiikin historiaa

jne.). Vaikka päähuomion tulee kohdistua historian suurten linjojen näkemiseen, tämä ei voi tapahtua ilman, että on näköpiirissä riittävä määrä pääkohtien ympärille jäsennettävää materiaalia.

Välineelliset valmiudet korostuvat koulujen nykyisessä opetusohjelmassa yhä enemmän: monipuolista kielitaitoa, matemaattista ja luonnontieteellistä osaamista korostetaan Suomen teollisuuden ja kilpailukyvyn välttämättöminä edellytyksinä. Historia ei näyttäydy teknologian kehittämisen kannalta välttämättömältä niin kuin kielitaito ja luonnontieteellis-matemaattinen osaaminen. Mutta historian tarpeettomuus tai sen näkeminen pelkästään "sivistykseen" kuuluvana ja siis jonakin ylellisyysasiana, johon meillä on varaa sen mukaan, miten teknologiassa menestymme, on petollisen harhaanjohtavaa. Valtio tai ihmisryhmä, jolla ei ole käsitystä itsestään ja historiastaan, lakkaa hyvin nopeasti olemasta oman toimintansa subjekti ja toimii pelkästään muiden ohjaamana tai manipuloimana. Tähän historiattomuuden tuomaan näköalattomuuteen ja itsemääräämisen menetykseen suomalaisilla ei ole varaa. Siksi historianopetuksen radikaali lisääminen on meidän kaikkien hyvinvoinnille välttämätöntä.

JYRKI VESIKANSA

Historioitsijoiden alemmuuskompleksin heijastumia

Fil.lis. Jyrki Vesikansa jatkaa keskustelua yrityshistorioiden kirjoittamisesta.

■ Dos. *Petri Karonen* sekä tohtorit *Juha-Antti Lamberg* ja *Jari Ojala* virittelivät (HAik 1/2000) kiitettävästi keskustelua mm. tämän aikakauskirjan arvosteluosastossa lähes tyystin unohdetuista yrityshistorioista. Niitä puolenkymmentä tehneenä voin paljossa yhtyä kolmikon näkemyksiin. Eräisiin kohtiin tekee kuitenkin mieli puuttua.

Alemmuuskompleksiko?

Epäilemättä on monenlaisia ja monen tasoisia kuvauksia yritysten vaiheista – hatarista historiikeistä moniosaisiin tutkimuksiin. Yleistäminen vie tässä harhaan. Millähän perusteellisuudella kolmikko on paneutunut viime aikoina ilmestyneisiin yrityshistorioihin väittäessään summittaisesti, että niistä ”saa analyttistä ja kriittistä otetta hakea”?

Kolmikon mainitsemien *Markku Kuisman*, *Antti Kuusterän* ym. teosten rinnalle voi tarkasteluun nostaa vaikkapa *Martti Häikiön* tutkimuksen Hankkijasta, *Nils Björklundin* Valmet-historian, *Toivo Nordbergin* sarjan Yhtyneistä Paperitehtaista, *Sakari Virtasen* kuvaukset Kajaani-yhtiöstä tai *Raimo Seppälän* elämäkerran *Gottfried Strömbergistä* ja *Benedict Zilliakuksen* Wilhelm Wahlforss-biografian. Mielestäni niissä kaikissa on yllin kyllin sekä analyttisyyttä että kriittisyyttä.

Ehkä mainitsemiäni teosten vikana on kolmikon silmissä se, että vain yksi niiden kirjoittajista on vihitty ns. historian tutkijayhteisöön ja hänkin on tehnyt elämässään muutakin kuin kulkenut koulusta kouluun. Yksi kirjoittajista on peräti diplomi-insinööri, toinen kauppaopiston käynyt pitkän lin-

jan journalisti. Jokainen eläin puolustaa reiviiriään.

Puute saattaa kolmikon mielestä olla myös se, että em. teokset on kirjoitettu sujuvasti, osin jopa vetävästi. Moni nuori tutkijahan haluaa todistaa oman viisautensa kirjoittamalla niin koukeroista kieltä, että Frakfurter Allgemeinein pääkirjoitukset ovat sen rinnalla populaareja.

Kolmikko onkin kauhistunut siitä, miten ”haastatteluisia yksi jos toinenkin yritysjohdaja mainitsee harrastukseksi historiakirjojen lukemisen”. Taustalla on kuitenkin tri-on mielestä ”pintapuolisuus: ollaan kiinnostuttu suurista kertomuksista, merkittävistä henkilöistä ja suurista tapahtumista. Näin myös yritysten omat tarinat ja historiikit halutaan pukea kauniiksi kertomukseksi menneiltä vuosilta. Ehkä juuri ... sitä ... historiatieteeltä on totuttu odottamaan”.

Lääkkeeksi tautiin kolmikko ehdottaa murtautumista ”suppeasta, historiatieteellisestä näkökulmasta”. Tällä he tarkoittavat siirtymistä siihen liiketaloustieteelliseen konsulttiproosaan, jota jokainen suuryrityksissä kauan työskennellyt (kuten tämän kirjoittaja) on kuullut ja lukenut lähes päivittäin.

Kolmikon ajattelun taustalla taitaa olla historioitsijoiden vanha alemmuuskompleksi siitä, ettemme tee ”oikeaa” tiedettä. Historiaan on siksi yritetty sekoittaa milloin sosiologiaa, milloin jotakin muuta eksaktilta näyttävää tiedettä. Kolmikon kiittelemät modernit liikkeenjohdon opit korostavat kuitenkin sitä, ettei kilpailussa menestytäkään omia heikkouksia paikkaamalla kuin vahvuuksiaan hyväksi käyttämällä ja edelleen lujittamalla. Tästä kannattaisi myös historiatieteessä lähteä.

Historioitsijoiden valtti on taito laatia heterogeenisen lähdeaineiston pohjalla analyttinen ja mahdollisimman objektiivinen sekä kaiken lisäksi lukijaa kiinnostava kertomus siitä, ”wie es eigentlich gewesen und geworden ist”. Vain tällä valtilla menestymme elämän korttipelissä. Konsulttien selviytyksiä ovat yritysten PTS-mapit ennestään täynnä ja lisää voi tilata alan todellisilta taitajilta.

Luotettava kertomus

Tietenkin jokaisen yrityshistorian kirjoittajan on hallittava tilinpäätökset, tunnusluvut, ekonomislangi ja konsulttiproosa. Jos niihin ei perehdy esim. Lifim-tasoisella liikkeenjohdon kurssilla ja työelämässä, kannattaa hankkia täydennyskoulutusta kaupakorkeakoulusta.

On kuitenkin turha ruveta C-sarjan konsultiksi liikkeenjohdossa. Jos yritys haluaa teettää historian, se odottaa nimenomaan saavansa hyvän, luotettavan kertomuksen vaiheistaan täydentämään muuta päätöksen aineistoa. Mitään pahaa ei ole siinäkään, että historiateosta käytetään myös PR-tarkoituksiin yrityksen sisällä ja ulkopuolella. Kuten kolmikko toteaa, yrityksen perimmäinen tavoite on taloudellinen. (Tosin jopa kohtalokkaan tärkeä päämäärä saattaa olla myös valta tai vuorineuvoksen tittelin saaminen.)

Ehkä takavuosina yrityshistorian tilaajat toivoivat "kaunista" kertomusta yrityksen ja sen johtajien suurista saavutuksista. Se oli aikaa, jolloin yhtiöiden omistussuhteet olivat suuri, Esko Seppästä vaurastuttanut salaisuus eikä yrityksen johto itsekään osannut aina laskea sen todellista tulosta. Tällainen aika oli vielä 1950-luku. Nykyään yritykset ovat tottuneet ja pörssiyritykset velvoitettukin kertomaan myös ongelmistaan vuosikertomuksissaan, osavuositarkoituksissaan ja tiedotteissaan. Moderni yritysjohto ymmärtää, ettei paksu propaganda mene perille, vaan voi kääntyä bumerangiksi.

Olen neuvotellut historioiden kirjoittamisesta 1990-luvulla monen suuryrityksen ylimmän johdon kanssa. Aina on ilman muuta lähdetty siitä, että tavoitteena on uskottava, objektiivinen kuvaus eikä kiiltokuva. Tietenkin on herkkiä kohtia etenkin henkilösuhteita kuvattaessa, mutta tällöinkin on aina ollut kysymys vain siitä, miten asiat ilmaistaan. Kysymys on ollut myös varsin tuoreista tapahtumista, jolloin ao. henkilöt tai ainakin heidän lähiomaisensa yhä elävät. Mistään olennaisesta ei minua ole koskaan edes pyydetty vaikenemaan.

Missä tahansa työyhteisössä – jopa tutkijoiden? – on ristiriitoja, ongelmia ja toisinaan väärinkäytöksiäkin. Tietenkin tutkijalta

edellytetään harkintakykyä, kun hän saa käyttöönsä tällaisia asioita sivuvaava yksityistä aineistoa, joka ei edes ole minkään julkisuusveloitteen piirissä. Ei kai yrityshistorian tarkoituksena ole olla juurukronikka tai syytekijelmä?

Yrityksen menestyksen avaintekijöitä on myös taito ottaa huomioon asiakkaan tarpeet. Karonen, Lamberg ja Ojala haluavat sen sijaan sanella tieteen korkeista torneista yritysjohtajille, millaista historiaa he tarvitsevat omasta organisaatiostaan. Asiakkaan tarpeista lähteminen ei tarkoita hänen mielistelyään; yritysjohtaja on tottunut käyttämään asiantuntijoita ja odottaa historioitsijan ehdottavan, millainen historia yrityksestä olisi tehtävä sekä mitä näkökulmia ja kysymystenasetteluja on valittavana. En ole kokenut tässä koskaan ongelmia.

Tilaajan ja historiankirjoittajan tarpeet

Asiakkaan tarpeiden huomioon ottaminen merkitsee myös erinäisten tieteen korkeudesta ehkä pieniltä näyttävien asioiden tiedostamista. Paikallishistoriallisen Toimiston eli tulevan Tilaushistoriakeskuksen johtokunnassa olen hämmästyen todennut, miten sovitusta aikatauluista myöhästymistä vuosilla ja jopa vuosikymmenillä kuntien historioiden valmistumisessa pidetään ammattikunnassa likipitään todisteena hyvään laatuun pyrkimisestä. Ehkä ajattelutapa on opittu jo proseminaareissa, joissa monet osanottajat lykkäävät kerta toisensa jälkeen esiintymisvuoroaan.

Yrityksissä on totuttu pitämään kiinni sopimuksista. Pyöreät merkkivuodet ovat tärkeitä tapahtumia jopa yliopistoissa; niitä halutaan ymmärrettävästi juhlistaa oikealla hetkellä ilmestyneellä historialla. Toimeksiantaja odottaa myös saavansa valmista, sujuvaa tekstiä, ei koukeroista kvasitiedettä, joka jonkun pitäisi editoida. Olisi hyvä pitää kiinni myös sovitusta teoksen rakenteesta jättämättä esim. paria viime vuosikymmentä pois siksi, että on juuttunut aiempiin aikoihin. Täydennysosan tekemiseen ei tule ehkä koskaan tilaisuutta. (Tietenkin tuoreiden tapahtumien analysoinnissa on perspektiiviongelma.)

Niillä historioitsijoilla, jotka pitävät kiinni tällaisista käytännön detalleista ja vielä osallistuvat mm. kuvituksen rakentamiseen, on ymmärtääkseni riittänyt toimeksiantoja. Sana hyvistä kirjoittajista kiirii eteenpäin pienessä Suomessa.

Ns. tutkimusyhteisön pitäisi kuitenkin huolestua siitä, miten usein yritysjohtajat toteavat, etteivät he halua historialtaan ”tiedettä”. Tämä on johtanut siihenkin, että yrityshistorioita tekemään on kiinnitetty (arvattavasti hyvin palkkioin) tunnettuja kirjailijoita, joilla ei usein ole ollut edes aikaa paneutua aineistoonsa. Tekstiä on kyllä syntynyt ainakin riittävän isoin rivivälein ja loppu on täytetty komein kuvin.

Historioitsijoiden kannattaisi vahvistaa mielikuvaa siitä, ettei heidän tieteensä parhaimmillaan ole tylsää, koukeroista skolas-tiikkaa, vaan kiinnostavaa, uskottavaa ja samalla hyödyllistä. Hyvä, analyttisen objektiivinen kertomus täyttää nämä vaatimukset – rakentuuhan liikkeenjohdon koulutuskin paljossa case-selvityksiin.

KIMMO RENTOLA

Vielä muutama sana

Dos. Kimmo Rentola vastaa valt.tri Veli-Pekka Leppäselle (ks. HAik 1/2000, s. 70).

■ *Veli-Pekka Leppänen* moitti kirjansa arvostelua. Varmaan aiheestakin, mutta toisaalta väitöskirjan kohdalla on tavanomais-

ta, että työn ansiot kuitataan lausunnossa lyhyesti, kun taas sen puutteet täytyy todistaa.

Arvostelin kirjan pääteesiä ja tulosta, jonka mukaan kommunistien hajaannuksessa 1960-luvulla kysymys oli ensi sijassa valta- taistelusta. Esitin pohdittavaksi, olisiko ratkaisevampaa voinut olla esim. suhde Neuvostoliiton ns. johtavaan rooliin.

Tekijä puolustautuu kertomalla mainin-neensa Neuvostoliiton. Mutta kyse ei ole maininnoista, vaan eri tekijöiden asemasta Skp:n hajaannuksen selittämisessä. Niin tässä kuin muuallakin väitöskirjassa melkein kaikki oikeat ainekset ovat mukana, mutta soppa ei silti tahdo maistua, koska mittasuhteissa on heittoa.

Sikäli näkyy edistystä, ettei tekijä enää puolusta valtataisteluteesiään.

Toinenkin kohta ansaitsee argumentointia. Kun tivasin Skdl:n merkityksen laajempaa huomioimista, tekijä vetoaa rajanneensa sen pois, ja kysyy, eikö ilmoitus riitä. Katsoisin, että rajaukset eivät ole arvostelun yläpuolella. Jos tutkittavan prosessin olennainen aspekti on sivuutettu, siitä saa huomauttaa ja mahdollista vinoutumaa pohtia.

Tässä kohtaa tekijä ylipuolustautuu, sillä toisaalta hän vakuuttaa rajanneensa Skdl:n pois, mutta toisaalta väittää käsitel-leensä sen.

Muilta osin Leppäsen pitkä vastine ei täysin pysy asiallisuuden puitteissa. Omaa hengtuetta saa puolustaa pää pystyssä, mutta tarkastettavaksi jätetyn opinnäytteen kohdalla puolustuslinja nousee karvan ver-ran ylös, jos tekijä käy neuvomaan, miten lausunto sopii kirjoittaa ja mikä arvosana antaa.

Harvinaista herkkua Aikakauskirjan luki-joille on myös vastaväittäjän motiivien arvuuttelu. Aatoksistani on löytynyt oikein lähde: nokkavan kollegan murjaisu. Sanoisin, että ripaus lähdekritiikkiä olisi tässäkin tehnyt hyvää.

ARVOSTELUJA

Tahattoman opettavainen johdatus Rooman historiaan

Paul A. Zoch: Ancient Rome. An introductory history. University of Oklahoma Press, Norman 1998. 300 s.

■ Rooman historia on kiehtonut minua pitkään, mutta iltalukemiseksi sopivaa yleiskatsausta sen kulta-ajasta on ollut vaikea löytää. Siksi ilahduin teksasilaisen latinan ja englantin opettajan *Paul Zochin* teoksen putkahtaessa markkinoille. Kirjoittajan luokkahuonekokemuksista ammentava teos on suunnattu yleistietojen täydentäjäksi lukiolaisille ja aiheesta kiinnostuneelle yleisölle.

Zochin teos keskittyy vuosien 100 eKr. ja 200 jKr. väliin aikaan. Hän lähestyy aihettaan kronologisesti, henkilöhistoriaa korostavien kertomusten ja mehevien yksityiskohtien kautta. Tämän mukaisesti Zoch käyttää paljon alkuperäislähteitä, jotka kuvaavat värikkäästi kuuluisien rooma-

laisten edesottamuksia. Hän perustelee otettaan kokemuksillaan oppilaiden motivoinnista: Zoch uskoo, että tarinat herättävät yleissivistyksen täydennystä etsivän (tai tarvitsevan) lukijan kiinnostuksen paremmin kuin akateeminen analyysi. Tavoitteena onkin viihdyttää tiedonnälän tyydyttämisen lisäksi.

Zochin ajatus on kunnianhimonen ja motiivi ylevä: opettajien ja erikoisasiantuntijoiden tulisi jakaa tietonsa auliisti ja yleistajuisesti, puisevuutta välttämällä. Arveluttavaa on kuitenkin kirjoittajan lähes vähättelevä suhtautuminen analyttisyyteen. Lähestymistapa kenties vakuuttaa amerikkalaiset lukiolaiset, mutta muut jäänevät kaipaamaan tukevampaa yhteiskunnallista analyysia. Zoch toki käsittelee Rooman hallinnollista rakennetta ja hallinnon alueelliseen laajentumiseen liittyviä ongelmia sekä roomalaisten kulttuuria ja arvomaailmaa. Näiden mielenkiintoisten, vaikkakin ylimalkaisten, osuuksien kytkeminen yksittäisten roomalaisten edesottamusten kuvailuun olisi kuitenkin ollut paikallaan. Kirjoittaja tuntee tarinansa, mutta monet niistä jäävät pinnallisiksi ja irrallisiksi ilman tätä selittävää kytkentää.

Lukija tuskastuu vuosilukujen, terminologian ja ”juorujen” viidakossa. Erityisesti henkilö- ja sotahistoriaa käsitellessään Zoch jättää lukijansa varsin yksin. Jääkin epäselväksi, miksi juuri nämä tarinat ovat kertomisen arvoisia. Puute yllättää – yliopistokustantamolta on lupa odottaa enemmän.

Ironista on, että Zochin omat yleistiedot eivät vakuuta. Oiva esimerkki liittyy tunnettuun kertomukseen keisari Neron vaimon Poppeian maitokylvyistä. On kuitenkin mahdollista, että rouva olisi uiskennellut muulinmaidossa, kuten Zoch väittää – yksinkertaisesti siksi, että maidontuotanto edellyttää lisääntymistä, johon hevosen ja aasin jälkeläinen muuli ei kykene. Tämnäkaltaiset kommellukset saavat Rooman historiaa vain pintapuolisesti tuntevan lukijan epäilemään kirjoittajan muitakin yksityiskohtia. Vaikea on välttää mielikuvaa aiheelleen omistautuneesta, tiedon tarpeen ja yleissivistyksen kovin suppeasti rajaavasta tutkijasta. Zochin kirjoitustyyli lisäksi sotkee myytin ja todellisuuden tavalla, joka jättää epäselväksi mikä on uskomusta ja mikä historiallinen tosiasia.

Paikoitellen Zoch tuntuu aliarvioivan lukijansa – ol-

koonkin, että maantieteen ja maailmanhistorian asema amerikkalaisessa koulutusjärjestelmässä on perinteisesti surkea. Oletukseen lukijoiden perustietojen puutteesta viittaa kirjoittajan kyseenalainen tapa käyttää Euroopan alueista niiden nykyisten valtioiden nimiä. Esimerkiksi "Espanjaa" ei ollut olemassa vielä kristillisen ajanlaskun alkuvuosina, eikä pitkään sen jälkeenkään. Maakuntien ja Rooman hallitsemien alueiden nimistön monimutkaisuuden olisi voinut kiertää vaivattomasti esimerkiksi "Iberian niemimaan" kaltaisia maantieteellisiä nimiä käyttämällä tai tukemalla tekstiä selkein kartoin. Historian kulkua ei tarvitse vääristää viestin välittämiseksi.

Zochin kartografinen ja maantieteellistä terminologiaa koskeva huteruus korostaa maantieteen tuntemuksen merkitystä historian hahmottamisessa ja ymmärtämisessä. Esimerkiksi roomalaisten sotaretkien seuraamisessa suureksi avuksi olisivat olleet selkeät kuvat niiden alueellisesta ja ajallisesta etenemisestä, taistelutannerten sijainnista, hallinto- ja valloitetuista alueista ja niin edelleen. Edes Välimeren piirin nykyistä maantiedettä kohtuullisesti tuntevan ei ole helppo seurata Zochin historian kulkua. Tuskastuttavan usein jää epäselväksi, kuka oli missäkin, meni minnekin ja mitä siitä seurasi. Teoksen kolme karttaa ovat kartografisesti heikkotasoisia ja esteettisesti tukkoisia, eikä kirjoittaja viittaa niihin selkeästi. Samoin yksittäisiin roomalaisiin liittyvien tapahtumien ja heidän koukeroisten ihmissuhteittensa

seuraamista olisi voinut keventää aikajanoin ja yksinkertaisin taulukoin tai kaavioin. Näin kirjoittaja on tehnyt ainoastaan teoksen alussa, tausta-aineistoksi tarkoittamassaan selvityksessä indoeurooppalaisten kielten historiasta. Suppeudetaan huolimatta tämä on varsin toimiva esitys.

Mielestäni Zoch epäonnistuu teoksensa ylevien tavoitteiden täyttämässä, mikä on melkoinen pettymys lupaavasti alkavan lukukokemuksen päätteeksi. Teos kuitenkin herättää ärtymystä ja jättää vastaamatta analyysin puutteesta kumpuaviin kysymyksiin tavalla, joka ilmeisen tahattomasti kannustaa lisälukemiseen. Teos myös muistuttaa kunnan oppikirjan tai yleissivistävän populaariteoksen kirjoittamisen vaikeudesta, mihin yliopistoissa tulisikin kiinnittää paljon nykyistä enemmän huomiota. Tässä mielessä Zochin teos on varsin opettavainen katsaus Rooman historiaan ja sen kirjoittamiseen, tosin päinvastaisella tavalla kuin kirjoittaja lie nee ajatellut.

Pauliina Raento

Nälkävuosi paljastaa mentaali-teetteja

Kaisa Kauranen: Rahvas, kauppahuone, esivalta. Katovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla. Historiallisia Tutkimuksia 204, julk. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1999. 187 s.¹)

■ Enimpiä historiantutkimuksen kohteita ovat jo aikalaiset katsoneet omiksi kokonaisuusiksi, minkä vuoksi lähteinä ovat selvästi rajattavat julkiset ja joskus yksityisluontoiset lähdesarjat. Kun ne käy kriittisesti läpi, on aineisto koottu. Pyrittäessä selvittämään ihmisten reagointia menneisyyden tapahtumiin tai ilmiöihin on tarjolla vain irrallisia tietoja mitä erilaisimmissa julkisissa ja yksityisissä lähteissä, usein odottamattomissa yhteyksissä. Tehtävä, jonka Kauranen on ottanut itselleen tuntuukin hänestä itsestään "valtavalta", vaikka näkökulmassa on vain Oulun lääni ja siinä erityisesti Kainuu. Relevanttien lähteiden löytäminen on vaatinut sekä vaivannäköä että taitoa.

Kaurasta eivät niinkään kiinnosta 1800-luvun alkupuolen vuodentulot taikka katojen seuraukset tautisuutena, kohonneena kuolleisuutena tai köyhtymisenä, vaan rahvaan, porvariston ja esivallan suhtautumistapa ja siitä lähtenyt häädäntorjunta. Viime sijassa hän on utelias tietämään, oliko au-

tonomian ajan alku – kuten tavallisesti oletetaan – pysähtyneisyyden vaiko uusiutumisen aikaa. Traditionaalisen ongelman Nälkä vai tauti tappoi ratkaisun Kauranen tiivistää lauseeseen: ”Tautiepidemiat eivät säästäneet sen paremmin varakkaampia tilallisia kuin säätyläisiääkään, mutta aivan epäilemättä kuolema suosi niitä joiden elinolot olivat – – heikommat”. Taidatkos sen selkeämmin sanoa? Kauranen ei ole ryhtynyt lähdeaineiston puutteen kenties mahdottomaksi tai ainakin työläiseksi tekemiin laskelmiin kuolleisuudesta eri sosiaaliryhmissä.

Kun mitattavissa olevat ilmiöt jäävät pelkiksi lähtökohdiksi, ei ole sanottavaa haittaa siitä että tekijä hiukan epäjohtonmukaisesti esittää tietoja Kainuusta systemaattisesti, mutta sekä kuolleisuudesta että torjuntatoimenpiteistä ja reagoinnista muusta Oulun läänistä valikoiden. Kuolleisuuslukuja on kerätty pitäjittäin myös Kemin kihlakunnasta mutta näiden ulkopuolelle jäävästä Oulun läänistä vain neljästä pitäjästä. Oulun lääniin kuulunut Lappi tosin on jätetty tarkastelun ulkopuolelle sillä päteväällä perusteella, että maanviljelyksellä oli siellä marginaalinen merkitys eikä kato sen vuoksi ollut katastrofi. Kainuuseen rajoittuvista maakunnista Pohjois-Savosta ja Pohjois-Karjalasta olisi odottanut vertailun vuoksi annettavan tietoja. Selvittämättä jää myös, miksei tekijän Kemin kihlakunnan kohdalla syyksi mainitsema harva asutus estänyt epidemioiden leviämistä samoin harvaan asuttuun Kainuuseen.

Esivallan suhtautumisesta nälänhätään ja torjuntatoimenpiteistä löytyy tietoja kruunuvoutien, lääninhallituksen, senaatin ja valtiosihteerin arkistoista, joihin sisältyy myös piirilääkärien ja papiston kirjelmiä. Kauppahuoneiden ja talonpoikien suhteista on ammennettavissa runsaasti tietoja ainoasta oululaisesta tältä ajalta säilyneestä porvarissuvun, Bergbomien arkistosta. Talonpoikien reagointi tulee näkyviin enimmäkseen virkamiesten suodattamana, välittömästi myös heidän laadittamistaan anomuksista ja muista kirjeistä. Kauranen on mielestäni taitavasti muodostanut näistä hyvin kirjavaa alkuperää olevista faktoista kokonaiskuvan. Hän on itse kiirehtinyt huomauttamaan, että toisaalta suseiteiden vaikutus, toisaalta rahvaan eri kerrostumien mahdollisesti erilainen reagointi eivät käy riittävästi ilmi.

Huhut maiden jakamisesta leudommassa ilmastossa sijaitsevan Riian tienoilta kuvaavat talonpoikien uskoa itsevaltiaan huolenpitoon pienimmistä alamaisistaan. Ne olivat perätöntä toiveajattelua, mutta houkuttelivat silti muutamia lähemmään pitkälle matkalle. Niiden todellinen merkitys oli siinä, että ne aktivoivat viranomaisia.

Bergbomilla oli Kainuussa 1826–38 kaikkiaan 234 asiakasta, eri vuosina osittain eri talonpoikia. Odotetusti viljan myynti ja voim osto kasvoi kato vuosina. Lukujen merkittävyttä tosin vähentää se, että Bergbom möi tavaraa myös talonpojille, joilla ei ollut tili- kirjoista näkyvää kauppasuhdetta; Kauranen olettaa näiden luvun nälkävuonna kasvaneen.

Talonpojat toivoivat porvarien keskistä kilpailua kauppasuhteista ja pyrkivät markkinoihin, joille minkä tahansa kaupungin porvari olisi saanut tulla ostamaan ja myymään. Tällainen anomus kertoo jonkin verran jännittyneistä suhteista. Toisaalta talonpoikien Oulun kauppiaille lähettämät kirjeet, joita tosin on niukasti omasta läänistä, viittaavat jonkinmooiseen tasavertaisuuteen. Kato vuonna 1832–33 Bergbom hankki viljaa ajoissa niin paljon, että sitä jopa jäi hänen varastoihinsa. Hankinnat eivät olleet hyväntekeväisyyttä: oli rationaalista jatkaa kauppasuhdetta velaksimyyntin keinoin, jotta varmistettaisiin asiakkaan tuotantokyky vastaisuudessaakin. Hyväntekeväisyyttä Bergbom harjoitti lahjoittamalla kirkolle ja siihen sisältyi siten ”sakraalinen elementti”.

Oulun läänin maaherra J. A. Stjernschantz paheksui maaveron kohtuutonta korkeutta ja epätasaisuutta ja oli kadoista vakavasti huolissaan. Antamassaan julistuksessa hän luotti siihen että ”Korkia Esivaltamme, joka aina hempeimästi valvoo väkensä ylitze” antaa tehokasta apua. Maaherran raporttien hälyttämänä itse keisari komensi senaattori C.F. Richterin matkustamaan Oulun lääniin, ja vaikka tämä raportissaan kertoi ”rahvaan nöyrästi tyytyneen kohtaloonsa” ja vaikka senaatin enemmistö vastusti viljan kuljetusta kruunun kustannuksella pohjoiseen, Nikolai I määräsi näin tehtäväksi. Keisarin vaikuttimeksi Kauranen olettaa ensisijaisesti pelon levottomuuksista.

Tietonsa maaherra oli saanut alemmilta viranomaisilta.

Enimmät heistä olivat passiivisia, mutta muutamat ryhtyivät omatoimisesti hädän järkyttämänä etsimään apua. Nimismiehet katsoivat ensisijaiseksi tehtäväkseen järjestyksen ylläpitämisen mutta saattoivat olla armeliaampia kuin eräät papit, jotka eivät luovuttaneet hyväntekeväisyyteen lahjoitettuja varoja ruoan ostoon vaan ohjasivat ne – työetiikkansa mukaisesti – raaka-aineiden hankintaan köyhille tekstiilitöitä varten. Papisto osoitti aktiivisuutta erityisesti hätäaputoiden järjestelyssä. Syrjäisimpien seutujen virkamiehet Kauranen katsoo alueensa asukkaiden ”puolestapuhujiksi”. Tähän tuskin kuitenkaan voi yhdistää pitäjien kuolleisuuden alhaisuutta, kuten Kauranen tekee; syrjäisyys oli etu epidemiain raivotessa. Piirilääkärit edustivat sairaanhoidossa ja hygieniassa rahvaan perinteisistä elintavoista ja parantamiskeinoista täysin poikkeavaa kulttuuria, eikä jälkimmäistä saatu luopumaan ”epäsiisteydestään”. Kajaanin tunnettu piirilääkäri Elias Lönnrot toimi aktiivisesti sairaiden hoitamisessa, mutta intoutui kerran kirjoittamaan Helsinkiin, ettei avustusvaroja pitäisi enää kerätä, koska saajien joukossa oli ”kunnottomia” yksilöitä.

Kerjääminen oli viranomaisen mielestä kielteistä, mutta rahvas hyväksyi sen hädäntorjuntakeinoksi. Monien talonpoikien kerrottiin tyhjentäneen varastonsa kerjäläisten hyväksi – pitäjän köyhäinapu kun ei riittänyt tilattomille. Hätäaputoita järjestettiin ensimmäisen kerran, erityisesti Pohjois-Suomessa. Soita ojittamalla lyötiin kaksi kärpää yhdellä iskulla:

saatiin lisää peltoa ja – kuten omaksutun Gustaf Hällströmin teorian mukaan uskottiin – hallavaara väheni. Vaikka se oli uusi ja siten outo toimintamuoto, eivät ne synnyttäneet viranomaisten ja rahvaan välille antagonismia.

Varkaudet yleistyivät, mutta joukkoesiintymisissä ei ylitetty laillisuuden rajoja. Kajaanissa tosin kerääntyi kerran satoja ihmisiä kruununmakasiinin ympärille, mutta nämä tyytyivät vain valittamaan puutetaan: kruununvouti joutui jakamaan viljaa enemmän kuin oli ollut tarkoitus, mutta kukaan ei sitä itse ottanut.

Edellisenä Pohjois-Suomen pahana nälkävuonna 1810–11 toiminta oli ollut sekavaa ja sattumanvaraista ja apu oli tullut perille liian myöhään, kun taas 1860-luvulla varottiin antamasta vastikkeetonta apua. Kaurasen mielestä 1830-luvun torjuntapolitiikka oli humaanisempaa ja tehokkaampaa kuin aiemmin tai myöhemmin koetuissa onnettomuuksissa, ja hän päättää kirjansa komeaan toteamukseen: ”1830-luvun kadot vahvistivat esivaltakeskeisen sääty-yhteiskunnan ideologiaa ja 1860-luvun kadot mursivat sen”.

Eino Jutikkala

1. Tutkielma on lisensoitettua. Lukija tulee kysyneeksi, eikö se olisi kelvannut väitöskirjaksikin.

Vapaamuura- reiden salat ja valat väitöskirjassa

Reijo Ahtokari: Salat ja valat. Vapaamuurarit suomalaisessa yhteiskunnassa ja julkisuudessa 1756–1996. SKS 2000 Helsinki. 389 s., kuv.

■ Vapaamuurarius on yksi vanhimpia, kansainvälisimpiä ja laajimmin levinneitä järjestöaatteita. Sen historiasta on kirjoitettu tuhansia teoksia, mutta tieteellisesti kestäviä tutkimuksia aiheesta on vähän. Suomessa ollaan alkua pidemmällä. Nyt tutkimuksensa julkaiseen *Reijo Ahtokarin* lisäksi asiaa on selvittänyt äskettäin edesmennyt Kirkon tutkimuslaitoksen johtaja Harri Heino (1986, 1995). Vuosi sitten Petri Mirala väitteli Dublinissa Trinity Collegessa vapaamuurari-liikkeen historiasta Ulsterissa.

Reijo Ahtokari tutkii sitä, minkälainen kuva julkisuudessa vapaamuurareista ja heidän aatteistaan Suomessa on ollut. Hän ei tutki sitä, mitä vapaamuurarit aatteillaan eri aikoina ovat tarkoittaneet tai miten he ovat toimineet. Suljetun seuran historiasta näkökulma on pirullisen hyvin valittu; se ei edellytä minkäänlaista avoimuutta, mutta on sinänsä tutkimusteemana oikeutettu. Ansioksi on luettava tarkastelun pitkä aikaväli, joka sallii nähdä kehityssuunnat ja tärkeimmät käänteet.

Ahtokarin työlle on asetettava poikkeuksellisen korkeita moraalisia ja eettisiä vaatimuksia. Tutkijalla on ollut käytettävissään arkistoja, joita muut ovat voineet käyttää vain rajoitetusti tai eivät ollenkaan. Tekijän pitäisi vakuuttaa valistunut lukijakunta sekä tulevat tutkijapolvet siitä, että hänen ansiostaan tietomme ja ymmärryksemme on lisääntynyt eikä vain valikoitunut yksipuolisemmaksi.

Mutta viekö pirullisen taitavasti valittu tutkimustehtävä sivupoluille vapaamuurarijärjestöjen historian pääkysymyksistä? Onko epäiltävä, että tekijä, joka on veljeskuntansa huomattavia edustajia ja ideologeja, haluaisi kirjoittaa harhaan johtavan silotellun esityksen?

Tekijä on rohkeasti oikeassa siinä, että hän ei ota lähtökohdakseen päivittelevää asennetta siitä, minkälaisiin salajuoniin vapaamuurariveljeskunta olisi saattanut tai voinut syyllistyä. Ei ole epämoraalista, semminkään rikollista, olla luottamuksellisissa suhteissa kollegojen, työkavereiden tai ystävien kesken. Sosiaalisen hierarkian symboliikkaan kuuluu, että ne, jotka luottavat toisiinsa, toimivat yhdessä. Sen kummallisempaa aatetta tai salaliittoa ei tarvita.

Vapaamuurarien alkuhistoriasta Ahtokarin esitys on sekava. Tekijä on kritiikkittä ja kommentoimatta seurannut erilaisia ja eritasoisia, jopa myyttisiä, esityksiä. Kirjallisuusluettelossa on mainittu aihepiirin historiasta painavia teoksia – mm. David Steven-sonin tutkimuksia – mutta myös niitä arvioidessaan tekijä on vaikuttanut enemmän

vapaamuurarien omien histori-ateosten annista, eritoten John M. Hamillin tutkimuksista. (Mm. s. 23–24, 33 ja seur.) Steven C. Bullockin teos "Revolutionary Brotherhood" (1996) olisi ollut syytä tuntea.

Yksi tärkein julkisen kuvan kysymyksistä on kirkon suhtautuminen vapaamuurariuteen. Tekijä käsittelee teemaa suorasukaisesti ja asiallisesti, mikä on hyvä ansio. Suomalainen evankelisluterilainen kirkko on suhtautunut vapaamuurareihin kiihköttä. Monissa maissa ristiriidat ovat olleet suuremmat. Se olisi ollut hyvä selvästi todeta, sillä vielä 1700-luvulla kirkko suhtautui kansanomaisiin taikatapoihin ankarasti.

Kirkon piirissä epäilystä ovat herättäneet vapaamuurariaatteiden yleisuskonnolliset ja okkultistiset piirteet. Nähtävästi vapaamuurareiden opinkappaleiden kehitykseen vaikuttivat paljon ruusuristiläiset aatteet, vaikka Ahtokari ei näitä yhteyksiä esittele. Ruusuristiläisyys oli uuden ajan alun tärkeimpiä okkultistisia virtauksia. Se tarjosi tieteen, uskonnon ja magian ristiriitaisia vaikutteita yhdistävän yleisuskonnollisen filosofian tilanteessa, jossa uskonpuhdistus, tieteen kehitys ja yhteiskunnalliset mullistukset murensivat perinteisiä maailmankuvan lähtökohkia.

Ruusuristiläisyys toi vapaamuurareiden oppeihin monenlaisia perinteitä ja tapoja. Niistä osa on ollut hankalasti sovitettavissa tavanmukaiseen kristinoppiin. Monet kristityt ovat pitäneet vapaamuurareiden rituaaleja taikamenoina, vapaamuurariliikkeen opetuksia kil-

pailevana ihmisten luomana uskontona ja toimitiloja väärinä temppeleinä. Vapaamuura-reita on syytetty myös Saatanan palvonnasta – jo 1700-luvulla.

Mahdollisesti vapaamuura-reiden opeista voidaan puhua yleisuskontona, jonka tunnus-tukselliset elementit olivat – ja ehkä ovat – vapaampia ja la-veampia kuin kirkon tavan-omaiset lähtökohdat. Vapaa-muurarit ovat tämän kiistäneet, ja niin tekee Reijo Ahtokarikin. Nykyaikaa tarkasteltaessa hänellä on ollut hyvä ja arvoval-tainen tuki: Harri Heino totesi tutkimuksissaan, että nykyisiä vapaamuurareiden opetuksia ei voida pitää erillisenä yleis-uskontona, vaikka niissä tällai-sia piirteitä onkin.

Ahtokarilta jää toteamatta, että aikojen myötä vapaamuurarit ovat silotelleet okkultisti-sia juuriaan. Ne pyritään jopa kieltämään, jos tosin Ahtokari on hieman vastenmielisen tun-tuisesti myöntänyt, että yhteyksiä okkultismiin on ollut. Salatieteellisten piirteiden silot-telu on helpottanut kirkon ja vapaamuurarien kanssakäy-mistä. Kanssakäymistä lienee helpottanut myös se, että yleis-uskonnolliset virtaukset ovat ilmeisesti vahvistuneet kirkon-kin piirissä. Tekijä ei tähän kehitykseen viittaa.

Sen sijaan Harri Heinin merkitys kirkon ja vapaamuurareiden välisen vuoropuhelun kehittäjänä 1980-luvulta al-kaen käy tutkimuksesta ilmi. Aloite tuli vapaamuurareilta ja ilmeisesti liittyi heidän uuteen kamppanjaansa julkisuusku-vansa puolesta. Ahtokari to-teaa, että kamppanjan avain-kohteiksi valittiin "kirkon joh-

to, maan hallitus, puolustuslaitos ja poliittinen johto". (s. 286, vrt. myös 245.)

Tiedetään, että Heino oli varsin vaikuttanut yhteyksistään vapaamuurareihin. Hänen ymmärtäväinen ja suvaitsevainen asenteensa varmasti edisti kanssakäymistä. Heino itse muisteli ensitapaamisiaan vapaamuurareiden kanssa artikkelissa "Erään tutkimusprosessin anatomia". Hän totesi alkuvaikeutelmakseen: "Liian hyvää ollakseen totta ..."¹

Kun tekijä korostaa, että järjestönä vapaamuurarit eivät ole osallistuneet poliittisiin hankkeisiin Suomessa, hän voi olla oikeassa. Virallisessa järjestyksessä tallennettu arkistomateriaali ei sellaisesta kerro. Kysymys on kuitenkin mutkallisempi, sillä tarpeen ovat vain yhteydet ja oikeat ihmiset. Mitä muurariveljet sitten toisaalla ovat päättäneet järjestää ja ryhtyä hoitamaan, on toinen asia. Tässä suhteessa vapaamuurarit eivät tietenkään välttämättä poikkea muista. Mutta pahaa puhuttaessa todistustaakka on sillä, joka esittää syytteen – tai kansanomaisemmin: sen pitää todistaa väitteensä, joka väittää nähneensä kentaurin.

Vapaamuurareiden poliittisia asenteita Ahtokari kaunistelee turhaan. Hän toteaa antikommunistisista asenteista, että "vapaamuurarilooseissa ei näitä piirteitä ollut mukana, vaikka isänmaallisuusaate pidettiin erittäin korkealla" (s. 194, vrt. myös 290, viite 3). Totta lienee, että mm. Martti Miettusen ja Olavi J. Mattilan mukana olo on helpottanut kiihkeiden ulkopoliittisten teemojen pitämistä loosihuoneistojen ulkopuolella.

Sivulla 222 tekijä toteaa, että vapaamuurarien mahdollisuudet osallistua kommunismin vastaiseen taisteluun sodan jälkeisessä Suomessa "olivat luonnollisesti täysin olemattomat". Olikohan nyt niinkään? Heti perään hän mainitsee Suomi-loosin ulkomaalaisjäsenen, englantilaisen vapaamuurarin ja tiedustelumiehen Rex Bosleyn pitäen yhteyttä mm. sosialidemokraattien järjestösihteriin. Vielä tekijä kirjoittaa: "Toisaalta vapaamuurarit eivät tänä aikana tietoisesti karttaneet länteen päin suuntautuvien kansainvälisten yhteyksien rakentamista."

Myös muutoin Ahtokari korostaa vapaamuurariliikkeen epäpoliittisuutta ja liikkeen korkeita moraalisia vaatimuksia. Sekä epäpoliittisuus että korkea veljesmoraali joutuivat epäilyksen valoon jo heti itsenäisen Suomen vapaamuurariliikkeen synnyttyä (1922), kun pohdittiin presidentti K. J. Ståhlbergin jäsenyyttä. Eivät vain sosialistit olleet poissuljettuja, vaan jopa Ståhlbergia pidettiin vapaamielisyytensä vuoksi sopimattomana. Hyvin häveliäästi tekijä käsittelee myös Ruotsin vapaamuurarijärjestöjen suhdetta muurariveljien järjestäytymiseen Suomessa uudelleen 1920-luvulla. (Mm. s. 130–131.) Suomeen vaikutteet tulivat Yhdysvalloista.

Tekijä päätelee, että vapaamuurareilla ei ole merkittävää yhteiskunnallista vaikutusvaltaa, sillä eduskunnassa ja korkeilla virkapaikoilla muurariveljiä on vähän (s. 324). Mutta salaseuran tai vaikkapa sellaisen seuran osalta, jonka "koko kousmenot ovat suljettuja ulkopuolisilta", tämä seikka ei

todista mitään. Se on kuitenkin hyvä huomata – syytä, että kansanedustajien joukossa näyttää olleen poikkeuksellisen *vähän* vapaamuurareita. Miksi? Ahtokarin mukaan heitä oli vuosina 1922–96 kaikkiaan 28. Todellisuudessa määrä oli vielä pienempi, sillä osa liittyi jäseneksi vasta edustajatoimensa päätyttyä. Ministereinä on ollut 30 vapaamuuraria. Vapaamuurariministereistä kymmenen on ollut ammattiministereitä. Pääministereitä on ollut kaksi (Risto Ryti ja Martti Miettunen).

Monissa päätuloksissaan tekijä on vakuuttava. 1800-luvulla syntyneestä antimuurarudesta tiedettiin Suomessa vähän. Venäjän hallitusvalta oli keksinyt kieltää salaseurat ilmankin kansainvälisiä vaikutteita. Suomeen vapaamuurarisuuden vastaiset militantit aatteet tulivat Italian ja Saksan poliittisilta ääriliikkeiltä, fasis-teilta ja natseilta.

Oikea on tekijän korostus mitä luultavammin myös niiltä osin, kun hän käsittelee 1970-luvulla syntyneitä vapaamuurariliikkeen vastaista aaltoa. Sen synnyttivät P2-skandaali Italiassa sekä Salora- ja metro-oikeudenkäynnit Suomessa. Tiedotusvälineissä levitettiin paljon vääriä tietoja ja keksittyjä valheita. Ahtokarin mukaan sensaatiomedian ensimmäisiä uhreja Suomessa olivat vapaamuurarit.

Tekijä liittää vapaamuurareita vastaan käydyin kirjoittelun perustellusti siihen murrokseen, joka ihmisten yksityiselämän ja median suhteissa oli tapahtumassa. Vapaamuurarit olivat epämääräistä ja julkisuudessa suojatonta jouk-

koa. Poliitikkojen yksityiselämää kohdeltiin vielä yleensä melko kunnioittavasti, mutta sensaatioita tavoitelleet toimittajat saattoivat vapaasti keksiä tarinoita vapaamuurareista. Osa valehtelijoista sai toki tuomion herjauksesta.

Tässä yhteydessä kannattaa huomata seikka, joka helpotti huhujen levittämistä: poliitikkoa vastaan on hyökättävä henkilökohtaisella väitteellä, mutta suljetun seuran jäsenistä voitiin esittää mielikuvituksellisia tarinoita. Väitteen kumoaminen ei käy yksittäiseltä jäseneltä, koska teko voidaan esittää seuralle tyypillisenä menettelynä. Tämä seikka on aina helpottanut huhujen levittämistä kansanryhmistä tai väestöryhmistä ja tehnyt huhun kohteet usein puolustuskyvyttömiksi. Näin oli jo kerettiläis- ja noitavainojen aikaan, vaikka vapaamuurarien vastaista kamppanjointia ei voi rinnastaa suuriin vainoihin, ehkä 1930-luvun Saksaa lukuun ottamatta.

Tekijä on kuitenkin sinisilmäinen väittäessään, että kohjutut syntyivät vain lehtien irtonumeromyynnin parantamiseksi. P2-skandaali oli niin merkittävä, että asia olisi tullut vapaamuurareiden silmille joka tapauksessa, ja oli varmasti antamassa aihetta vapaamuurareiden toimien tarkempaan selvittämiseen sitten myös Salora- ja metro-jutuissa. Salora- tai metro-skandaaleista tekijä ei tuo uutta tietoa, vaan nojaa julkisuudessa jo olleisiin tietoihin.

Sen sijaan P2-skandaalista Ahtokarilla on uutta tietoa. Italian vapaamuurareiden johtajat – Italian suurloosin kolme

toisiaan seurannutta suurmestaria – suojelivat pitkään rikollisen loosin johtoa. Kuten tekijäkin kertoo, P2-loosi oli suoraan suurmestarin alainen ja niiden virkailijakunta oli sama. Tavaksi tuli kuitenkin selittää, että loosi oli jo aikoinaan (1974) erotettu Italian suurloosista – niin kuin Ahtokarin selittää. Nämä seikat ovat tunnettuja, mutta Ahtokari tietää, että Italian suurloosi lähetti valheellisen kirjeen kaikille maailman suurmestareille. Kirjeessä puolusteltiin P2-loosia ja todettiin syytteet perättömiksi. Kirjoittaja toteaa (s. 232), että ”yleensä luotettavaksi tunnettu tiedotuskanava, tunnustettu suurloosi, oli syyllistynyt vakavien valheiden levittämiseen”.

Tämä huomioon ottaen on kuitenkin ”kornia” se, mitä tekijä valittaa sivulla 21 ja 71. Hän pitää vääränä, että skandaalin yhteydessä puhuttiin vapaamuurareista, vaikka P2 ei ollut ”oikea” vapaamuurariloosi. Mutta P2-loosi siis oli suurmestareiden suojeluksessa.

Ahtokarin mukaan vapaamuurarit ovat mukavia ja harmittomia veikkoja. Siihen nähden on kokolailla ihme, että he ylipäänsä ovat joutuneet minkäänlaisten epäluulojen alaisiksi. Tekijän ihmettelevä asenne kuvastuu rivien välillä. Hän on aivan oikein verannut asiaa siihen, että historiassa kummallisten ja toistuvasti samantyyppisten salaliittolaissyöttösten kohteeksi joutuminen on ollut tavallista. Mutta hän ei tuo lisävalaisua siihen, miksi vapaamuurariliike on ajoittain kaikkialla, jo 1800-luvulla, herättänyt suurta vastustusta. Koska kysymys on

vaikea, ei tekijää voida kohtuuttomasti arvostella, vaikka väitöskirjatutkimuksessa pitäisi nimenomaan selityksissä edetä.

Teoksen luvun ”Julkisuuden vuosikymmen” päätös on melkein pä ironinen: suljettu seura ryhtyy suunnittelemaan tiedotustoimintaansa! Ilmeistä on, kuten tekijä antaa ymmärtää, että vapaamuurarijärjestöt ovat lähentyneet muita miesten palvelujärjestöjä ja hengellisiä seuroja. Nähdäkseni palvelujärjestön luonteen korostus on luonnollinen, koska suljettuna järjestönä tie näyttää – tällä erää – kuljetun loppuun. Tämä kehitys alkoi useimmissa maissa jo aikaisemmin 1900-luvulla ja ainakin USA:ssa jo 1700-luvulla. Suomessa tiedotusvälineiden nostama julkisuus 1980-luvulla pakotti seuran rattamaan ovia tirkistelijöille. Monet vapaamuurarit vastustivat avoimuutta, vaikka Ahtokarin esitys on kovasti maltillinen.

Henkisten harrastusten merkitystä jäseneksi liittymisessä ei voi vähätellä. Kuitenkin aikaisemmin vapaamuurarijärjestöjen kiehtovuus perustui mahdollisesti paljon myös siihen, että jäseneksi pyrkineet uskoivat hyötyvänsä salaisesta veljellisestä yhteydestä. Tilanne lienee muuttunut 1980-luvun skandaalien vuoksi. Jäsenyydestä tuli paitsi julkinen asia, myös niin epäedullisesti leimaava, ettei järjestö voinut tarjota entisiä etuja tai suojaa jäsenistölleen. Jos seurat pysyvät salaisina, niiltä ei tiedetä vaatia ovien raottamista, mutta suljetut seurukset ovat kuin haaste tiedotusvälineille.

Reijo Ahtokarin tutkimus on

epäsuorasti luomassa nykyi-
kaista ja harmitonta vapaa-
muurariaatetta, mutta kun se
tapahtuu käytyä keskustelua
pohtimalla, ei siinä ole mitään
vikaa tieteen kannalta. Teok-
sen puutteet eivät johdu va-
paamuurarin *saloista ja valoista*,
vaan ovat innoitetun ja tun-
nustuksellisen järjestöhistorian
tavallisia heikkouksia, joita kir-
joittaja ei ole riittävästi varo-
nut. Teoksen muodolliset
puutteet ovat suurimmat paho-
jen toistojen takia.

Kun kyse on vaikeasta ja
kiistanalaisesta tutkimusaihees-
ta, ei näkökulmista käytyä kes-
kustelua voi pitää millään ta-
valla raskauttavana. Keskeisis-
sä luvuissa (mm. s. 113 ja seur.
sekä 193 ja seur.) asian käsit-
tely on painavaa ja ansiokas-
ta. Hyvä aihe on ansio sekin,
ja tutkimus tuo uutta, luotet-
tavaa tietoa sekä perusteltuja
näkökulmia aiheesta, josta
Suomen ja monen muun maan
osalta on ollut hyvin vähän
kunnollisia esityksiä.

Marko Nenonen

Historian- tutkijan hienosyinen analyysi her- mostumisesta

**Minna Uimonen: Hermostu-
misen aikakausi. Neuroosit
1800- ja 1900-lukujen vai-
hteen suomalaisessa lääketie-
teessä. Suomen historial-
linen seura 1999 Helsinki.
217 s.**

■ Fil.maist. *Minna Uimosen*
tutkimus on oppinut ja hie-
nosyinen analyysi hermopato-
logioiden oppi ja käsitehisto-
riasta. Se on myös oivaltava ja
monipuolinen tutkimus siitä,
miten moraalifilosofiset, ideo-
logiset ja yhteiskunnalliset ai-
nekset kirjoittautuivat hermo-
diskurssin eri variaatioihin
vuosisadan vaihteessa.

Uimonen hahmottaa pitkiä,
lääketieteen sisäisiä kehityslin-
joja – kuten humoraalipatolo-
gisten näkemysten kulkeutu-
mista hermosairauksia koske-
vaan fysiologiseen lääketietee-
seen. Pitkän keston näkökul-
masta hän tarkastelee myös
luonnontieteiden kehityksen ja
lääketieteen diagnostiikan vä-
listä suhdetta, mutta paikantaa
samalla myös niitä katkoksia,
joissa tieteen sisältö otti ikään-
kuin uuden suunnan. Tästä on
esimerkkinä vaikkapa evolutio-
nistiseen näkemykseen liitty-
neen kehitysoptimismien tahtu-
minen degeneraatio-uhkaku-
viin.

Degeneraatiovisioiden kaut-
ta tutkimuksessa tematisoituvat

myös monet hermodiskurssin
yhteiskunnalliset kytkennät.
Erilaisina neurooseina ilmene-
vät rappeutumisodotukset si-
dottiin erityisesti alempiin
väestöryhmiin, mikä puolest-
aan heijastui niihin diagnosti-
siin käytäntöihin, joita Helsin-
gin yleisessä sairaalassa kau-
punki- ja maatyöväestöön so-
vellettiin. Tästä ei ollutkaan
pitkä matka rotuoppien kaut-
ta muotoutuvaan, mutta aate-
historiallisesti niistä myös erot-
tautuvaan eugeniikkaan, jonka
valtakausi Suomessa sijoittuu
kuitenkin valtaosin Uimosen
tutkimuksen ulkopuolelle.

Erilaisiksi hermosairauksiksi
diagnostisoitu degeneraatio al-
koi kiinnostavalla tavalla pa-
lautua nopeasti yhteiskunnal-
liseen keskusteluun. Se tarjosi
nk. edistysliikkeille erinomai-
sen propaganda-aseen kunnan
kansalaista kasvattavien rait-
tius-, siveellisyys- ja hygienia-
projektien läpiviemiselle. Lisä-
pontta argumentille antoi niin-
ikään luonnontieteistä sekä
hermodiskurssiin että kansan-
valistukseen kulkeutunut orga-
nismimetafora, jolla voitiin hy-
vin perustella niin hermotervey-
den merkitys koko ihmisole-
mukselle kuin yksilön alistumi-
sen välttämättömyys kansa-
kunnan eduille.

Hermojärjestelmä muodos-
ti siis ikäänkuin sen rajapin-
nan, jossa yksilöityvä ihminen
kohtasi kansalaisyhteiskunnan
yhä kovenevat vaateet. Siveel-
lisyytenä, raittiutena ja itsensä-
hillitsemisenä ilmenevä itseku-
ri vaati lujia ja terveitä hermoja
ja kaikkea tätä edellytti myös
se kunnan kansalaisen ihanne-
kuva, joka lääketieteellis-mo-
raaliseen hermodiskurssiin liit-
tyneenä lanseerattiin vuosisa-

1. Kirjassa *Suomi Loosi 1 – Suomi
Logen 1 1922–1997*. Helsinki
1997, 55.

dan vaihteessa demokraattisen järjestelmän perustaksi.

Kansalaiskuvaan liittyen hermopatologioilla oli tärkeä rooli myös yhteiskunnallisesti epänormaalien erottajana normaalista. Hallitsematon käytös, ääripäinä uskonnolliset hurmokset ja välivallaksi puhkeava poliittinen kumouksellisuus, leimautuivat joukkomitassa epänormaaliksi ja siten myös yhteiskunnallisesti kriminaaliksi. Mutta hermosairauksien diagnoosia hieman muunnellen epänormaalien piiriin joutuivat helposti myös sovinnaisia sukupuolirajoja ja tavoiteltavaa kaksijakoista kansalaiskuvaan uhmaavat naiset. Läpi koko hermotautien historian sukupuolella oli muutenkin tärkeä rooli sekä diagnostiikassa että eri sairausluokituksen implisiittisissä arvotuksissa.

Muun muassa tällaisia johdopäätöksiä, joko suoraan tai hieman ylitulkiten on luettavissa Minna Uimosen tutkimuksesta. Jo nämä tulokset puhuvat kiistatonta kieltä väitöskirjan tieteellisestä merkittävydestä. Kriittistä huomautettavaa löytyy sensijaan tutkimuksen metodologisesta ja esityksellisestä rakennustavasta.

Ensinnäkin, vaikka Uimonen kartoittaa ansiokkaasti tutkimuksensa teoreettista pohjaa ja päätyy siinä nojaamaan lähinnä Foucault'in valtateoreettisiin näkemyksiin, vuoropuhelu lähtökohdan kanssa ei eksplikoidu itse analyysissä. Foucault'iin ei johdantoluvun jälkeen enää palata, joten tutkimuksen tulosten suhde teoreettiseen lähtökohtaan jää arvioimatta. Tätä voi tietysti perustella sillä, että Foucault tarjoaa tutkimukselle ainoastaan yleisen näkemyksen

hermosairauksien yhteiskunnallisesta luonteesta ja poliittisen vallan kiinnittymisestä niitä koskeviin määrittäksiin. Ja että tutkimus tämän jälkeen siirtyy itsenäisesti suomalaisen hermodiskurssiin, sen säie säikeeltä etenevään aate-, oppi- ja yhteiskuntahistorialliseen analyysiin. Jos näin on, sen olisi voinut tehdä selväksi myös itse tekstissä.

Toiseksi, teoreettinen lähtökohta johtaa tiettyihin rakenteellisiin ongelmiin. Paitsi että päätulokset ovat luettavissa jo lähtökohdista, myös spiraalimaisesti kiertävä erityystapa asettaa lukijan kovalle koetukselle. Vaikka painotukset vaihtelevatkin luvuttain ja vaikka tarkastelun kohteena ovatkin aina diskurssin eri kombinaatiot, periaatteessa samat teemat kulkevat kuitenkin koko ajan mukana ja lukija eksyy helposti tutuilta tuntuvien yksityiskohtien viidakkoon. Vaikka tehtyä ratkaisua voikin hyvin perustella itse diskurssianalyysin luonteella, niin tutkimus olisi kyllä mielestäni hyötynyt temaattisesta keskittämisestä ja hajallaan olevien säikeiden tulkinnallisesta kokoamisesta edes silloin tällöin perinteisemmän historiantutkimuksen tapaan. Tämä olisi ollut tärkeää, paitsi luettavuuden helpottamiseksi, myös keskeisten analyysikaarien selkiyttämiseksi.

Kolmanneksi, pääosin nämä ongelmat johtuvat haparoinnista tehtävänasettamisessa, joka jää enemmänkin kuvailevaksi kuin problematisoivaksi. Temaattisempi kysymyksenasettelu olisi johtanut rakenteen selkiytymiseen ja sisällön keskittymiseen – mutta ei olisi silti välttämättä johtanut analyytii-

seen epätarkkuuteen ja hermodiskurssin moniaineksisuuden yksinkertaistamiseen.

Neljänneksi, sisällöllisesti painavin puute tutkimuksessa on mielestäni luokkakategorian jättäminen huomiotta temaattisia kiinnekohtia määritettäessä. Tämä on harmittavaa siksi, että tekijä kyllä noteeraa pitkin matkaa sosiaaliset suhteet – eikä muuten voisi olla kaan, kun esimerkiksi tutkitusta potilasaineistosta suuri osa koostuu alemmista väestöryhmistä. Huomiot jäävät kuitenkin enemmän toteaviksi kuin tulkintaa jäsentäviksi. Näin olen ne eivät myöskään auta kiinteyttämään rakennetta lukijan kannalta toimivammaksi kokonaisuudeksi. Myös ne temaattiset kiinnekohdat – mieli ja ruumis, sukupuoli ja kansalaisuus – jotka johdannossa on eksplikoitu, olisivat voineet selkeämmin näkyä koko työn rakenteellisessa kokoamisessa.

Näistä (osin tutkimusteknisistä) huomautuksista huolimatta pidän Minna Uimosen tutkimusta poikkeuksellisen kunnianhimoisena ja pääosin hienosti onnistuneena opinäytteenä. Eriyistä arvoa annan sille rohkeudelle, jolla hän on ryhtynyt yhdistämään historiantutkimuksen valtavirralle etäisempiä metodologisia lähestymistapoja ja pyrkinyt soveltamaan niitä aate- ja oppihistorian epistemologiseen kehikkoon. Niinikään hänen tutkijanlaatunsa oppineena ja perusteellisena erittelijänä sekä aatehistoriallisten säikeiden ja johtolankojen oivaltavana jäljittäjänä takaa hänelle epäilemättä paikan uusiutuvan historiantutkimuksen kentässä.

Irma Sulkuinen

Lestadiolaisuus pääkaupungissa

Martti Vuollo: Lestadiolaisuus Helsingissä vuoteen 1963. Studia Historica Septentrionalia 32. Diss. Rovaniemi. Jyväskylä 1999. 425 s.

■ Fil. tri, rovasti *Martti Vuollon* tavoitteena on ollut selvittää lestadiolaisen herätysliikkeen vaiheet maamme pääkaupungissa vuoteen 1963. Kysymyksessä on ajallisesti varsin laaja tutkimustavoite, jonka toteuttamista kuitenkin helpottaa selkeä rajaus. Vuollon ilmaisema tutkimustavoite on perusteltu myös melko vähän tutkitun Helsingin kirkkohistorian näkökulmasta. Se tuo lisää tietoa pääkaupungin evankelis-luterilaisesta seurakuntaelämästä. On huomattava, että lestadiolaisuuden osaryhmät vaikuttavat yhä edelleen pääkaupungissa, jopa hyvinkin elinvoimaisina.

Vuollo selvittää herätysliikkeen saapumisen ja vakiintumisen Helsinkiin, pohtii varsin yksityiskohtaisesti liikkeen hajaannuksia ja eri osaryhmien toimintamuotoja sekä tutkii myös herätysliikkeen roolia pääkaupungin luterilaisessa seurakuntaelämässä ja Helsingin akateemisessa maailmassa. Näkökulma on ensi sijassa toimintahistoriallinen. Työn jäsentely nousee tutkimuskohteen sisäisestä problematiikasta.

Vuollon tutkimus pohjautuu varsin vahvaan kirkko-, yhteis-

kunta-, talous-, sosiaali- ja poliittishistorialliseen taustaan. Hän on rakentanut varsin yksityiskohtaisen tausta-aineiston historiallisen tapahtumakentän eri osa-alueista. Tarkka ja yksityiskohtainen tausta-aineisto osoittaa tekijänsä oppineisuutta ja Suomen uusimman historian yksityiskohtaista asiantuntemusta. Lukija joutuu kuitenkin olemaan tarkkana, jotta hän ei eksy pääteemasta yksityiskohtaisen tausta-aineiston viidakkoon.

Toinen piirre, joka kiinnittää huomiota Vuollon tutkimuksessa on poikkeuksellisen laaja lähdepoija. Arkistoja ja yksityiskokoelmia 50, painettuja lähdeoteoksia tai vastaavia 283, sanoma- ja aikakauslehtiä 90, haastatteluja ja tiedonantoja 58. Kirjallisuusluettelossa on peräti 595 nimikettä! Paikallishistoriallisen tutkimuksen näkökulmasta on syytä kiinnittää huomiota siihen, että Helsinkiä koskevia tai Helsingissä sijaitsevia arkistoja on runsaasti. Tutkimuskirjallisuuden puolelle on pujahtanut eräitä julkaisuja, jotka kuuluvat luonteensa puolesta ehdottomasti painettuun lähdeaineistoon (esim. Matti Suon teokset s. 396 ym.). Tässä tutkimuksessa olisi valtaosaltaan myös Martti E. Miettisen tuotanto ollut syytä laittaa painettuihin lähteisiin, koska Miettinen on eräs tutkimuskohde.

Vuollon tutkimus nostaa esiin lestadiolaisuuden pirstoutuneisuuden. Hajaannusten yhteydessä tutkija selvittää niiden valtakunnallisen taustan uskonnollisine tulkintoineen ja sijoittaa sitten tähän kehukseen Helsingin tapahtumat. Hajaannukset toistuvat ikäänkuin

olennaisena osana herätysliikkeen teologis-uskonnollista profiilia. Vuollo olisikin voinut pohtia laajemmin juuri sitä, miksi Suomen herätysliikkeistä juuri lestadiolaisuudessa on niin suuret valmiudet hajaantumiskehitykselle. Hän olisi voinut vielä syvemmin pureutua hajaannusten uskonnollisteologiseen problematiikkaan. SRK-vanhoillisuuden kehitykseen vaikutti toisen maailmansodan jälkeen, erityisesti 1960-luvulta alkaen merkittävästi saarnaaja Heikki Saari. Vaikka Saari asuikin Keski-Pohjanmaalla, oli hänen uskonnollinen vaikutuksensa merkittävä koko maassa. Saaren roolia olisi voinut pohtia vielä terävämmiin juuri vuosien 1945–46 tapahtumien ja 1960-luvun alun hajaannuksen selvittelyn yhteydessä.

Toisaalta tekijä on kiitettävästi selvittänyt esim. Helsingin vanhoillislestadiolaisuuden voimahahmon Yrjö Liusvaaran asenteiden ja toiminnan kehitystä herätysliikkeen suuntaumodostuksessa (ks. esim. s. 161, 163, 221–223). Liusvaaran persoonaan ja asemaan sisältyneet jännitteet ja hänen uskonnollisen kehityksensä aiheet ja toisaalta traagisuus piirtyvät selkeästi esille.

Vuollo on pystynyt varsin objektiivisesti käsittelemään herätysliikkeen suuntaumodostuksen ja hajaannukset, jopa eri osapuolten näkökohtia ymmärtäen. Hajaannukset ja syvät jännitteet muodostavat selvän kontrastin herätysromantiikan ja -nostalgian luomille hagiografioille. Kirkko ja herätysliikkeet kestävät »historiallis-kriittisen» selvittelyn omasta menneisyydestään.

Vuollon tutkimuksen peruste on selvästi deskriptiivinen. Se näkyy myös pitkissä nooteissa, jotka sisältävät laajoja selostuksia erilaisista yksityiskohdista. Lukija kaipaa kiinteämpää otetta. Toisaalta Vuollo on pyrkinyt myös löytämään kapeasta tutkimusalueestaan aineksia analyyseihin. Analyttisestä tutkimusotteesta onkin eräitä hyviä esimerkkejä (ks. s. 35 pohdinta Topeliuksen uskonnollisesta maailmasta, s. 73–74 D. J. Rautiaisen kirjoituksen lähdekritiikki, s. 100 selvitys lestadiolaisuuden lähtötyön kehityksestä, s. 167 hyvä terminologinen selvittely, s. 168 oivallinen pohdinta maaseudun lestadiolaisten Helsinki-kuvasta).

Tutkija on myös pystynyt nostamaan aineistostaan esille nimenomaan Helsingin lestadiolaisuuden profiilia. Tästä on osoituksena mm. lestadiolaisten kansanedustajien roolin käsittely Helsingin seuraelämässä sekä osuvan ja iskevän otsikon ”Oppi hyvä, viisauden hyvä” alle kätkeytyvät ainekset: Lestadiolaiset Helsingin akateemisessa maailmassa ja Martti E. Miettinen lestadiolaisuuden tutkijana.

Lestadiolaisuuden tutkimushistorian kannalta on ansiokasta, että kouluneuvos Miettisen rooli helsinkiläisenä lestadiolaisuuden tutkijana pääsee oikeuksiinsa. Miettisen julkisuuskuva on tähän saakka piirtynyt hänen ehdottomasta ”kirkkostaistelijan” roolistaan käsin. Yleiseen kirkolliseen mielipiteeseen muotoutunut kuva ”jyrisevästä kouluneuvoksesta” – Miettisen poliittis-yhteiskunnalliset ja kirkkopoliittiset kannanotothan olivat ehdottomia

– saa uusia sävyjä. Vuollon tutkimus antaa hänestä monipuolisemman kuvan ja tekee siten oikeutta huomattavalle herätysliiketutkijalle, joka ei saanut toteuttaa itseään yliopiston opettajana. Verrattuna esimerkiksi Olavi Karekseen, jolle itse Osmo Tiililä puuhasi jopa ylimääräistä kirkkohistorian professuuria herätysliiketutkimuksen näkökulmasta teologiseen tiedekuntaan (ks. SKHS vuosik. 1996 s. 15), Miettinen oli kriittisenä tutkijana aivan eri tasoa 1940-luvulla.

Vuollo olisi voinut enemmän pohtia akateemisten lestadiolaisten ja lestadiolaispoliitikkojen todellista merkitystä pääkaupungin lestadiolaisyhteisöjen toiminnalle ja heidän vaikutuksensa syvyyttä. Eräissä yhteyksissä tekijä osoittaa selvästi, miten juuri uusien työmuotojen suhteen Helsinki kulki eturivissä. Selvästi näkyy, että tällä ilmiöllä oli suora yhteys siihen tosiasiaan, että pääkaupungin lestadiolaisyhteisöissä oli koulutettua väkeä.

Vuollo toteaa (s. 153), että K. A. Fagerholmin tunnetussa yöpakkashallituksessa (1958–59) oli kolme lestadiolaista ministeriä, maalaisliiton Eeli Erkkilä, Kusti Eskola ja Martti Miettinen. Pienviljelijä, kansanedustaja Erkkilän ministeriura alkoi kuitenkin vasta Fagerholmin yöpakkashallituksen kaaduttua. Hänet nimitettiin V. J. Sukselaisen toisen hallituksen sosiaaliministeriksi 13.1.1959. Ministeriura jatkui sitten maalaisliittovetoisissa Miettusen ja Karjalaisen hallituksissa vuoteen 1963 saakka. Erkkilän nostaminen tässä yhteydessä esille ei ole muutenkaan välttämätöntä, sillä teki-

jä toteaa hänen palanneen uskonnolliseen taustayhteisöön, lestadiolaiseen uuteenherätykseen vasta vähän ennen kuolemaansa 1963.

Lestadiolaispoliitikkojen uskonnollisen vakaumuksen vaikutuksen todellisen merkityksen arviointi ei tietenkään kuulu tämän tutkimuksen piiriin, koska kukaan näistä kansanedustajista ei ollut varsinaisesti lähtöisin Helsingistä. Poliittisen historian kannalta näillä kysymyksillä tuskin oli kovinkaan suurta merkitystä enää 1950-luvulla, mutta lestadiolaisyhteisön itsetuntoa olivat ”omat ministerit” epäilemättä kohottamassa, kuten tekijä on todennutkin.

Vuollo on selvittänyt mikromenetelmällä kaiken sen vaikutuksen, joka Helsingin lestadiolaisilla oli pääkaupungin seurakuntahallinnossa ja yhteiskuntaelämässä. Vaikutus oli varsin vähäistä, sillä lestadiolaisuuden osuus pääkaupungin väkiluvusta oli varsin pieni. Tutkimus osoittaa, ettei Helsingistä valittu koko tutkimusaikana yhtään lestadiolaista kansanedustajaa eikä edes kaupunginvaltuutettua. Sen sijaan erityisesti uuteenherätykseen lukeutuneita lestadiolaisia toimi seurakuntahallinnossa. Tässä yhteydessä tutkija ei ole täysin nähnyt ”metsää puilta”. Hän selvittää hyvinkin tarkkaan useiden lestadiolaisvaikuttajien toiminnan Helsingin seurakuntahallinnossa ja kristillisissä järjestöissä, mutta käsittelee vain nootissa (s. 276, n. 271) puolusvoimissa merkittävää roolia näytelleen uuteenherätykseen (myöh. Kolkuttaja-siipeen) lukeutuneen kenraali Eskil Peuran kirkolliset

luottamustehtävät. On muistettava, että Peura oli tutkimus-aikana ainoa Helsingistä valittu lestadiolainen kirkolliskouksen jäsen (1963). Tämä asia olisi pitänyt tuoda esiin sen ansaitsemalla painoarvolla.

Myös toisen maailmansodan jälkeinen upseeriherätys, jossa Peura oli keskeisesti mukana ja joka kytkeytyi osittain lestadiolaiseen uuteenherätykseen, olisi ollut syytä nostaa näkyvämmiin esille tutkimuksessa. Sillä oli näet laajempaa yleiskirkollista merkitystä.

Vaikka siis Vuollon tutkimuksessa on useita ansiokkaita osuuksia, se sisältää myös eräitä selviä heikkouksia historian tutkimuksen näkökulmasta. Perusote olisi voinut olla analyttisempi ja kiinteämpi. Tämä koskee erityisesti tutkimuksen taustalukuja ja -kappaleita. Siellä täällä tulee vastaan turhia toistoja (esim. s. 32 ja s. 53, ks. myös s. 248 n. 287 ja s. 249 n. 348 sekä s. 251 n. 40 ja s. 264 n. 399). Joskus kirjoittaja ylittää kronologian ja ennakoii tulevaa tavalla, joka ei edistä tutkimuksen kiinteää kokonaishahmotusta (s. 32, s. 98, s. 117). Huolellisesta työskentelystä huolimatta on tutkimukseen jäänyt myös joitakin kieliopillisia virheitä ja useita sisällöllisiä epätarkkuuksia.

Vuollon tutkimus on joka tapauksessa ensimmäinen kokonaisuus Helsingin lestadiolaisuudesta vuoteen 1963. Tekijä on rakentanut esityksensä poikkeuksellisen yksityiskohtaisiin taustatietoihin. Hän on jäsentänyt työnsä onnistuneesti. Tutkimustulokset vievät eteenpäin lestadiolaisen uskonnollisen herätysliikkeen

historian ja Helsingin kirkkohistorian tutkimusta. Tutkimuskohteen kapeus on kuitenkin merkinnyt sitä, etteivät tutkijan laaja oppineisuus ja poikkeuksellisen ahkera lähdetyöskentely pääse täysin oikeuksiinsa. Edellä on tullut esille myös niitä puutteita ja rajoituksia, jotka sisältyvät Vuollon väitöskirjaan. Osa niistä on eräissä yksityiskohdissa, osa liittyy laajempaan historian tutkimuksen metodiseen problematiikkaan. Vuollon tutkimuksen voidaan todeta palvelevan tulevaisuudessa – puutteistaan huolimatta – eräänä lestadiolaistutkimuksen käyttökirjana. Pekka Raittilan klassikkoa Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia (1967) ei kuitenkaan vielä kukaan ole kukistanut valtaistuimeltaan.

Jouko Talonen

Toiveita ja pettymyksiä

Eevaleena Melkas: Kaikkovat paratiisit. Suomalaisten siirtokuntien aatteellinen tausta ja perustamisvaiheet Brasiliassa ja Dominikaanisessa tasavallassa n. 1925–1932. Siirtolaisuusinstituutti 1999 Turku. 302 s.

■ Siirtolaistutkimuksessamme merkki vuotena voidaan pitää vuotta 1963. Silloin ilmestyi Peräseinäjoelta kotoisin olleen Anna-Leena Toivosen väitöskirja Etelä-Pohjanmaan valtamerentakaisesta siirtolaisuudesta. Turun yliopiston yleisen historian laitoksessa aloitettiin samana vuonna professori Vilho Niitemaan johdolla Suomen kaukosiirtolaisuuden tutkimusprojekti. Nyt esiteltävä väitöskirja on tämän projektin perillinen.

Latinalainen Amerikka on jäänyt siirtolaisuustutkimuksessamme vähäiselle huomiolle verrattuna muihin kohdealueisiin johtuen muuttoliikkeen vähäisyydestä. Kuitenkin Suomen siirtolaisuuden sivuvirroista kaikkein kiintoisimpia ja eksoottisimpia on muuttoliike Suomesta Latinalaisen Amerikan maihin. Aikaisemmasta tutkimuksesta ylitse muiden nousee Olavi Lähteenmäen Colonia Finlandesaa koskeva tutkimus sekä Penedoa ja Villa Vasquezia käsittelevät artikkelit.

Suunnannäyttäjänä täälläkin olivat merimiehet, seikkailijat ja tutkimusmatkailijat alkaen

1700-luvulta. Jonkin verran suomalaisten jatkomuuttoa Etelä-Amerikkaan tapahtui Yhdysvalloista 1800-luvun lopulla. Kuitenkin vasta vuonna 1906 perustettiin ensimmäiset suomalaissiirtokunnat Argentiinaan ja Kuubaan. Suomen Latinalaisen Amerikan siirtolaisuuden huippu ajoittuu 1920-luvun lopulle, jolloin syntyi kolme yhteisöä: Villa Alborada Paraguayhin, Villa Vasquez Haitin saarelle ja Penedo Brasiliaan.

Siirtolaisuutemme historiasa suomalaisyhteisöt Latinalaisessa Amerikassa olivat väestömäärältään pieniä ja usein lyhytikäisiä. Yhteisöjen merkitys perustuu niiden ihmetystä herättävään syntyhistoriaan ja eksoottisen elinkaaren omaleimaisuuteen. Muihin pohjoismaihin verrattuna suomalainen siirtolaisuus Latinalaiseen Amerikkaan oli vähäistä. Suomalaisille tyypillisiä olivat siirtokunnat – kaikkiaan kuusi yhteensä noin 20 pohjoismaalaisesta ryhmäasutuksesta, mikä on huomattavasti suomalaisten suhteellista lukumäärää suurempi.

Tutkijalta vaatii melkoista rohkeutta valita aihe, jonka lähdeaineisto on hajanaista ja sirpaleina monella mantereella. Siksi onkin ilolla tervehdittävä *Eevaleena Melkaksen* tutkimusaihetta, joka ajoittui sopivasti viime vuoteen Penedon suomalaissiirtokunnan 70-vuotisjuhlan aikaan.

Brasilian Penedon valinta on perusteltua siksi, että se oli kooltaan suurin ja myös pitkäikäisin suomalaissiirtokunnista Latinalaisessa Amerikassa. Dominikaanisen tasavallan Villa Vasquezin valintaa puol-

taa sen samanaikaisuus Penedon kanssa sekä vertailuaineiston saanti. Tutkimuksen ydin onkin se, miten syntyi ajatus suomalaissiirtokuntien perustamisesta ja kuinka hankkeet onnistuivat. Tutkimuksen rajaus siirtokuntien syntyyn ja alkuvaiheisiin, vuosiin 1925–32, on perusteltua myös työn ekonomin näkökulmasta. Yleisesti ottaen siirtolaisuus on ilmiö, josta on jäänyt runsaasti erilaisia lähdeaineistoa. Tutkimuksen lähdepohja on laaja ja hajanainen, mutta kuitenkin riittävä aiheen tutkimiseen. Vähäisen siirtolaisuuden ilmiössä viralliset lähteet, lähinnä tilastot ja arkistolähteet, ovat puutteellisia sekä lähtö- että tulomaassa. Vaikka joitakin mustia aukkoja löytyy, lähdeaineiston osalta voi yhtyä kirjoittajan näkemykseen, että aineistoa on runsaasti ja se on monipuolista.

Ennen 1920-luvun loppua suomalainen siirtolaisuus Latinalaiseen Amerikkaan oli vähäistä. Argentiina ja Brasilia olivat tärkeimmät kohdealueet, Dominikaaniseen tasavaltaan oli vain harva suomalainen löytänyt tiensä. Brasilia oli alueen suuri siirtolaisten vastaanottaja, kun taas Dominikaaninen tasavalta suosi valikoivaa siirtolaisuutta.

Aatehistoria on keskeinen elementti tutkimuksessa. Siirtokuntien perustajien ajatuksien selvitäminen auttaa ymmärtämään myös heidän perustamiensa siirtokuntien syntyä ja vaiheita. Tärkeä tausta oli elämänuudistusliikkeiden tulo Suomeen 1900-luvun vaihteessa.

Dominikaanisen tasavallan suomalaissiirtokunnan perusta-

jiin kuuluneen Akseli Skutnabin mukaan nimensä saaneelle herätysliikkeelle ominaisia piirteitä olivat karismaattinen johtajuus, maalaiselämän ihailu, luonnonparannusaatteet sekä usko ”nykyisen maailman” kulusta kohti tuhoa. Liikkeen toinen johtomies oli evankelista ja luonnonparantaja Oskari Jalkio.

Brasilian Penedon karismaattinen johtaja oli antrealainen puutarhuri Toivo Uuskallio. Hän oli unessaan saanut kehotuksen perustaa etelän auringon alle luonnonmukaisesta elämästä viettävien kasvissyöjien yhteisön. Uuskallio koki itsensä eräänlaiseksi profeetaksi, kun hän vuonna 1927 lähti pienen eturyhmän kanssa Brasiliaan tutkimaan mahdollisuuksia siirtokunnalle. Pitkän etsinnän jälkeen vuoden 1929 alussa Toivo ja Liisa Uuskallio ostivat lähes 4000 hehtaarin entisen kahviplantaasin Fazenda Penedon.

Ensimmäisen vuoden aikana siirtokuntaan saapui noin 160 suomalaista. Uuskallion ongelmana oli maakaupan rahoitus, jota varten varoja kerättiin laajasti Suomesta. Suomessa syntyi melkoinen Brasilia-kuume, mitä lietsoi Uuskallion kirjoittama kirjanen ”Matkalla kohti tropiikin taikaa”. Mutta pian alkoivat myös negatiiviset viestit saapua yli valtameren, mikä hillitsi muuttoa utopiasirtokuntaan. Monet tulijoista palasivat pian pettyneinä takaisin Suomeen tai jatkoivat matkaansa muualle. Aatteellinen ja taloudellinen romahdus kulkivat käsikädessä ja koko 1930-luku oli vaikeaa aikaa siirtokunnalle. Monelle kompastuskiveksi muodostui

sääntöjen mukainen ankara vegetaristinen ruokavalio. Maanviljelys tuotti huonosti, kun maan laatu oli heikkoa ja viljelijät kokemattomia. Tila velkaantui entistä enemmän ja sodan aikana se jouduttiin myymään. Siitä alkoi nykyisen Penedon nousu matkailun, saunan ja hieronnan voimalla.

Dominikaanisen tasavallan suomalaisyhteisön Villa Vasquezin, suomalaisittain "Viljavakka", tarina oli lyhyt. Vain noin 100 suomalaista siirtyi Dominikaaniseen tasavaltaan kolmen vuoden aikana vuodesta 1929 lähtien. Tärkein lähtömotiivi oli viettää luonnonmukaista elämää lämpimässä ilmastossa. Villa Vasquez oli vaihtoehto niille luonnonparannuksen ystäville, jotka eivät voineet lähteä Brasiliaan ehdottomina rokotuksen vastustajina. Tärkein viljelyskasvi oli riisi, mutta pian "Luvattu maa" osoittautui erämaaksi, sairaudet kiusasivat suomalaisyhteisöä, ja paluumuutto oli vilkasta. Latinalaisen Amerikan suomalaisyhteisöjä tutkinut Olavi Lähteenmäki piti Villa Vasquezia kaikkein surkeimpana kovaonnisista suomalaissiirtokunnista. Hänen mielestään oli ehkä onni onnettomuudessa, että "Viljavakka" kuoli nopeasti ja täydellisesti eikä kauaa houkutellut ansaan uusia tropiikkikuumlaisia. (Siirtolaisuus-Migration 4/1980). Tämän näkökulman arviointi olisi voinut tulla esiin korostetummin tutkimuksessa – ainakin yhteenvedossa.

Yleisesti katsoen nyt tutkitut suomalaiset ihanneyhteisöt osoittautuivat pettymyksiksi, kuten ilmenee jo kirjan nimestä "Kaikkoavat paratiisit". Vaik-

ka nämä utopiyhteisöt alkuperäisten tavoitteidensa osalta eivät täyttäneet perustajiensa odotuksia, niin asuminen niissä oli parhaimmillaan kuin idyllisessä suurperheessä: ilot ja surut jaettiin tasan. Tätä näkökulmaa olisi ehkä voinut tuoda paremmin esille.

Loppuyhteenvedossa jäin kaipaamaan vielä laajempaa visiota näistä tutkituista siirtokunnista osana sekä Suomen että kansainvälistä siirtolaisuutta. Olisin toivonut enemmän vertailuja erityisesti Arthur Thesleffin vuonna 1906 Argentiinaan perustamaan Colonia Finlandesään sekä Matti Kurikan utopiyhteyksiin Australiasa ja Kanadassa. Loppuyhteenvedossa olisi voinut syventää näkökulmaa tarkastelemalla Brasilian Penedoa ja Dominikaanisen tasavallan Villa Vasquezia maailman utopiyhteisöjen joukossa hypoteettisista ja teoreettisista näkökulmista. Lähtökohdaksi olisi voitu ottaa klassiset utopiateoriat ja aloittaa tarkastelu siitä, että molemmat nyt tutkitut yhteisöt olivat enemmän vapaus- kuin pakokoutopioita. Ne eivät myöskään olleet poliittisia ihanneyhteisöjä vaan lähinnä elämäntapautopioita.

Vaikka tutkimus keskittyy siirtokuntien alkuvaiheisiin, niin ehkä hieman laajemmin olisi voinut käsitellä myös sitä kysymystä, mikä merkitys suomalaisilla oli Brasilialle ja Dominikaaniselle tasavallalle. Villa Vasquez kuoli käytännöllisesti katsoen muutamassa vuodessa, mutta Penedon vaikutus tuntuu tänäkin päivänä.

Kirjan lopussa oleva henkilölohakemisto on hyödyllinen, sillä siirtolaistutkimuksia käy-

tetään usein myös sukututkimuksen lähteenä. Espanjan- ja englanninkielinen tiivistelmä on myös hyvä, sillä suomi ei ole vielä maailmankieli. Jäin kaipaamaan karttoja Penedon sekä Villa Vasquezin suomalaisasutuksista, mutta lähteet eivät ilmeisesti antaneet tähän mahdollisuutta.

Kokonaisuudessaan Eeva-leena Melkaksen väitöskirja perustuu hyvään lähdeaineistoon, jota on käytetty taitavasti ja kriittisesti. Dispositio on hyvä ja se antaa teemasta selkeän ja monipuolisen kuvan. Kun tutkimus käsittelee kahden suomalaisen ihanneyhteisön alkuvaiheita Latinalaisessa Amerikassa, tästä Eeva-leena Melkaksen itsensä tai muiden tutkijoiden olisi hyvä jatkaa. Latinalaisen Amerikan suomalaisyhteisöt ovat mielenkiintoisia – mutta samalla työläitä – tutkimuskohteita.

Olavi Koivukangas

Lentäjien "Mersu"

Hannu Valtonen: Messerschmitt BF 109 ja Saksan sotatalous. Keski-Suomen ilmailumuseon julkaisu 8. Jyväskylä 1999. 347 s., erinomainen mittauspiirustus- ja valokuvakuivitus.

■ Erikoistutkimusten ja yleiskuvaan tähtävien tieteellisten teosten kesken vallitsee asian luonnosta johtuen aina tietty jännitys. Kokenut ilmailukirjoittaja, museonjohtaja ja majuri evp. *Hannu Valtonen* on käsillä olevassa teoksessaan ratkaissut asian niin, että Saksan ja Suomenkin tunnetuimman lentokonetyypin yksityiskohtaesittelyn lisäksi käydään läpi kaikki tärkeät sen syntyyn ja kehitykseen vaikuttaneet tekijät.

Ilmavarustelussa koettiin kaikkialla maailmassa 1930-luvulla yllättäviä asioita. Kun siirryttiin nopeasti puusta ja kankaasta rakennetuista kaksitasoisista koneista kokometalliisiin yksitasoihin ja kun lentokoneiden tilausmäärät kasvoivat ennen näkemättömiksi, koko ilmailutoimen kustannukset nousivat äkkiä pilviin. Talousasioissa ja insinööritaidon käytössä upseerimielipiteiden kustannuksella liittoutuneet olivat parempia. Saksan sinänsä korkeatasoinen lentokoneiteollisuus muodostui edelleen 1939–41 lukuisista pienehköistä yrityksistä, jotka lisäksi olivat kiivaassa talous-sodassa keskenään. Vasta

1942–45 saatiin päällekkäisyyksiä poistetuksi ja suurimittainen rationaalinen sarjatuo- tinto käyntiin. Saksa huomasi, ettei elittiäseläji tässäkkään riitä, tarvitaan massaakin. Koko sota-ajan tuotantoluuvuisa Englanti, Neuvostoliitto ja erityisesti USA menivät yksit- äinkin Saksan ohi, yhteensä noin 590 000 lentokoneella Saksan noin 120 000 lentoko- netta vastaan, eli suunnilleen viisinkertaisesti. Liittoutuneet saivat lisäksi polttoaineensa luonnonöljystä, kun Saksa joutu sen vaivalloisesti valmistamaan synteettisesti; korkeaok- taanisen lentobensiinin valmis- tus söi vielä kohtuuttomasti ta- vallisen bensiinin tuotantoa. Hydraulilaitosten onnistuneet pommitukset vuodenvaihteessa 1944–45 veivät Saksan ilma- voimien viimeisenkin toivon.

Saksan taloudellisesta poh- jasta Valtonen toteaa, että vaika- ka talous jo rauhan aikana siir- rettiin sotakannalle, materiaa- lipula vaivasi teollisuutta. Suo- ritettiin "leveysvarustelua" mää- rän hyväksi, lentokoneilla mm. valmistusmäärien näennäisek- si nostamiseksi varaosahuollon kustannuksella. Saksa rakensi, ryhtyessään rikkomaan Versail- les'n rauhansopimusta, 1930- luvun puolivälissä ns. riski-il- mavoimat halvoista, osin jo vanhentuneista lentokonetyy- peistä. Näin "toisen polven koneiden", joilla sota sitten käytiin, hankinta kesti vuodet 1937–39. Vasta 1943 Albert Speerin varusteluministeriölle alistettiin myös turhan laaja si- viilitalous ja lopulta 1944 myös Luftwaffen hankinnat. Pehmei- ne johtomenetelmineen Speer sai mitä parhaimmat kokonais- tulokset, joten sodan lopulla

Saksan sotatarviketuotanto oli korkeimmillaan.

Raaka-ainekysymykset häi- ritsivät Saksan sotatarviketu- o- t- antoa kovasti sodan alussa, mutta salamasotaretkillä kysy- mykset saatiin väliaikaisesti ratkaistuksi. Kun vallatuista alueista oli taas luovuttava, nämä probleemit palasivat en- tistä pahempina sodan lopul- la. Ilmailuteollisuus oli Saksan sotateollisuuden laajin haara: noin 300 000 henkeä 1939 ja 1,8 miljoonaa henkeä 1941. Koska kansallissosialistit eivät halunneet naisia tehdastöihin – toisin kuin liittoutuneet ja esim. suomalaiset – muut kei- not olivat tarpeen. Siksi tuotiin naapurimaista runsaasti enem- män tai vähemmän vapaaeh- toista vierastyövoimaa sekä otettiin paljon omia juutalaisia tai venäläisiä sotavankeja pak- kotyöhön. Myös Messerschmit- tin ja Heinkelin tehtailla käy- tettiin pakkotyövankeja: Valto- nen on voinut todeta, että mo- lempien Suomessa museoitui- jen Messerschmitt Bf 109:ien rungot ja siivet on tehty kes- kitysleireissä! Epäinhimilliset- kään keinot eivät kuitenkaan auttaneet natsi-Saksaa "saavut- tamaan vapaan maailman etu- matkaa".

Hitler ja Göring olivat ita- lialaisen Douhetin ilmasotaop- pien lumoissa, joiden mukaan nopeat pommikoneet, jotka ei- vät tarvitsisi hävittäjäsuojaa, tu- lisivat ratkaisemaan ilmasoda- n ja siten koko sodan. Jo vuon- na 1937 Luftwaffe havaitsi, et- teivät sen voimavarat kuiten- kaan riittäisi suurten nelimoot- toristen strategisten pommiko- neiden rakentamiseen, ja kat- soi äsken kehitettyjen nopeiden keskiraskaiden pommiko-

netyyppien (Do 17 ja He 111) riittävän. Täydennykseksi saataisiin yksimoottorinen syöksypommittaja (Ju 87) joukkojen avuksi rintamakäyttöön. Hävittäjiä pidettiin vain taktisena aseena – kuten muuten sen ajan Suomessakin. Eräs suurimpia Saksan lentokoneenrakennuksen vaikeuksia oli kansallissosialistisen johdon tilanteesta toiseen nopeasti vaihtelevat ja epärealistisen suuret tuotanto-ohjelmat. Huipputekniikkaa vaativa ala olisi jo silloin vaatinut paljon pitkäjänteisempää yleissuunnittelua.

Sota-aika vain kärjisti probleemeita. Niinpä kun Hitler 1942 aikoi pitää väestön rauhallisena lisäämällä tavattomasti ilmatorjuntatykkien valmistusta, ”päällimavaruustelimestari” Milch vastasi sarkastisesti, että jos lentokoneenvalmistus kokonaan lopetetaan, siitä vapautuu 75 % it-tykkiohjelman vaatimasta kuparista! Lukuisat kehitteillä olleet koneet jäivät sota-aikana yleensä prototyyppieihin tai koesarjoiksi ehtimättä sarjavalmistukseen ja sotakäyttöön asti. Ilmailukirjallisuudessa usein väitettyihin Hitlerin ”kehityskieltoihin” Valtonen suhtautuu silti kriittisesti – vasta kesällä 1944 todella lopetettiin sellaiset projektit, jotka eivät puolessa vuodessa valmistuisi. Edellä mainittu ohjelmien jatkuva muuttelu sen sijaan oli jatkuva ja ajan kuluessa yhä kärjistyvä epäkohta. Sen takia menetettiin esim. 1942 noin 20 % koko tuotannosta.

Korjaustoiminnan tulokset käsittivät noin 25–30 % lentoyksiköille todella toimitetuista koneista. Korjausmäärät vaihtelivat 1944 1000:sta 2500 ko-

neeseen kuukaudessa. Ilmeisesti huolellisesti valmisteltu ja rationaalinen korjaustoiminta oli muuan Saksan lentokoneiteollisuuden parhaita puolia. Kaikesta huolimatta Saksan lentokonetappiot kasvoivat niin suuriksi, että niillä oli jo sotaa ratkaiseva merkitys. Uusien, enemmän aikaa ja materiaalia vaativien tyyppien kehittäminen jouduttiin niiden takia yhä uudestaan keskeyttämään ja palaamaan entisten tyyppien massavalmistukseen vain pienin paranteluihin.

Valtonen on koonnut erinomaisen yhteenvedon lentokoneiden tuotanto- ja kehitysongelmista Saksassa. Pienehköjen tehtaiden johtajien vaikutusvalta jatkui Udetin ollessa hankintojen johdossa vielä 1941, mutta loppui hänen kuolemaansa. Seuraaja Milch ymmärsi paremmin teollisuusasioita ja sai yhdistetyn ”komentosotatalouden” sujumaan, niin että lentokoneiden valmistusluvut alkoivat nousta. Teollisuuden rationalisoimiseen alettiin vasta nyt kiinnittää suurta huomiota. Sotatalouden suurorganisaattorin Albert Speerin aloitteesta Saksan lentokoneiteollisuuskin siirtyi ”tahtiväyliin” ja liukuhihnoin laajennetussa sarjavalmistuksessa. Yllättävää kyllä, lentokoneiteollisuuden heikkouksia oli se, että tutkimus jäi suhteellisen heikoksi – sitä ei osattu kylliksi arvostaa.

Pommitusten vaikutuksista on paljon puhuttu. Kriisi alkoi varsinaisesti 1943, jolloin lentokone- ja kuulalaakeritehtaat sekä synteettisen polttoaineen valmistus nostettiin liittoutuneiden pommitussuunnitelmien kärkeen. Sinä vuonna koko Eurooppaan pudotettu

pommimäärä oli jo yli 300 000 tonnia, 1944 1,5 miljoonaa tonnia, vielä keväällä 1945 lähes 700 000 tonnia. Saksa joutui hajasijoittamaan tehdaslaitoksensa vuorten tunneleihin ja pieninä yksiköinä metsäalueille. Osin siinä vielä onnistuttiin, mutta tästä johtuva kasvava liikenne eri tuotantoyksiköiden kesken tuli bensiini- ja autopulan sekä liikennereittien tuhoutumisen takia lopulta ylivoimaiseksi. Alumiinipulan takia sopivia lentokoneen osia (esim. peräsiimiä ja siipiä) alettiin uudelleen valmistaa mm. puusta, kuten ennen sotia. Työvoimapula vei sotavankien häikäilemättömään käyttöön tehtaissa – yhtä tehtävää varten heidätkin onnistuttiin kouluttamaan, niin että kokonaisuus sentään sujui, vaikka tuotteiden laatu jo kärsi tilanteesta.

Moottoreiden valmistus tuotti Saksalle suuria ongelmia, koska teräksen seosmetalleista oli tavaton puute. Liittoutuneiden paremmat lentokone-moottorit auttoivat heitä toimimaan korkeammalla, mikä ilmatoiminnassa oli suuri etu. Saksakin kehitti moottoreitaan, ja esim. Messerschmitt-hävittäjien (Bf 109) alamuunnokset erosivat toisistaan pääasiassa yhä tehokkaampien moottoreiden puolesta; toisaalta moottorin lisääntynyt paino vaikutti myös koneen ketteryyteen, joka vanhemmissa malleissa oli suurempi. Saksa onnistui kyllä 1943 kehittämään suihkumoottorin, mutta ei ehtinyt saada aikaan luotettavaa suihkulentokonetta. Sellainen lentotaituri kuin Galland onnistui kyllä lentämään Messerschmitt 262:lla, Saksan ensimmäisellä

suihkuhävittäjällä, ja taistelemaankin sillä, mutta hänen muistelmiensa positiiviset mielipiteet koneesta ovat yliampuvia. Ne ovat aiheuttaneet erheellisen legendan. Valtonen osoittaa selvästi, ettei Me 262 ollut läheskään valmis sarjavalmistukseen, vaan aiheutti tavattomasti onnettomuuksia ja oli nuorille ohjaajilleen hengenvaarallinen kone, ei vielä ollenkaan sellainen ihmelaite, joka nopeudellaan olisi kääntänyt ilmasodan kulun.

Messerschmitt-tehtaiden kehitys vuoden 1922 Bambergin pikku verstaasta eri fuusioiden kautta monihaaraiseksi Messerschmitt A.G.:ksi, jonka päätehtaat olivat Regensburgissa ja Augsburgissa mutta haaraosastot ympäri Saksaa, on tavallaan tyypillinen: näin kehittyivät ennen sotia useimmat muutkin lentokonetuottajat. Tavanomainen on myös laitosten joutuminen lopulta valtion tiukkaan johtoon. Messerschmittin kaikki tehtaat yhdessä ehtivät rakentaa noin 40 000 lentokonetta, mikä oli lähes 40 % Saksan koko lentokonetuotannosta. Willy Messerschmittin henkilökohtaisen kohtalon ratkaisi tehtaan epäonnistuminen raskaan hävittäjän Me 210:n suunnittelussa, ja se romutettiin 1942 lopulta liian aikaisin jo valmistuslinjalle päässeenä. Hän menetti siksi pääjohtajan asemansa, ja hänet siirrettiin takaisin suunnitteluinsinööriksi. Koska Messerschmitt oli ennen sotia suhtautunut ystävällisesti kansallissosialisteihin, tämä alentaminen tuli hänen edukseen sotien jälkeisissä oikeusjutuissa, jolloin hän pääsi vain pitkällä kotiarestilla. Liitoutuneet pyrkivät tällöin saa-

maan palvelukseensa näin hyvän suunnittelijan, mutta siihen hän ei suostunut. Willy Messerschmitt kuoli Münchenissä 80 vuoden ikäisenä 1978.

Paljon on puhuttu tarjouskilpailusta, joka käytiin 1936 Messerschmittin ja Heinkelin kesken Saksan tulevan palvelushävittäjän rakentamisesta. Kilpailussa hävinnyt Ernst Heinkel on tunnetuissa muistelmissaan kertonut joutuneensa väärin kohdelluksi. Valtonen osoittaa runsaan lähteistön ja tutkimuskirjallisuuden perusteella, ettei tämä yleisesti levinnyt tarina voi pitää paikkaansa. Heinkelin kaunislinjainen He 112 tuhoutui syökyskierteessä jo ennen kilpailua, eivätkä Heinkelin samaan malliinsa tekemät yhä uudet myöhemmät korjaukset ehtineet valmiiksi ajoissa. Messerschmitt voitti kilpailun rehellisesti ja kaikin tuomariäänin. Hänen Bf 109:stään tuli maailman tähän asti eniten rakennettu hävittäjäkone, kuudessa vuodessa 33 675 kappaletta!

Valtonen on kirjoittanut kirjaansa yli sadan sivun pikkutarkan esityksen Messerschmitt Bf 109 -koneen kaikista teknisistä yksityiskohdista. Museaaliselta kannalta tämä on tärkeää ja mallikelpoista työtä – tilastoihin ovat koonnoksillaan osallistuneet myös suomalainen, norjalainen ja saksalainen asiantuntija. Näiden lukujen ja tilastojen avulla voidaan esim. säilyneistä valokuvista tulkita lähes koneen tarkkuudella, mitä koneyksilöä sotavalokuvat esittävät. Lukuihin liittyy 31 sivua tunnetun lentokonepiirtäjän Klaus Niskan yksityiskohtaisen tarkkoja mittapiirustuk-

sia Messerschmitt Bf 109:n eri muunnoksista. Esim. ilmailumuseoiden yhteydessä ahertaville koneiden restauroijille nämä luvut piirroksineen ovat todellinen aarreaitta, vaikka maallikko jättää ne haitatta väliin.

Suomen kannalta Brewsterhävittäjä alkoi 1942 olla jo vanhentunut venäläisten modernien hävittäjätyyppien rinnalla. Vireille pantu tilaus Saksasta tuotti tuloksia keväällä 1943, jolloin saatiin ensimmäiset 31 Messerschmittiä; myöhemmin tuli vielä 18 korvauskonetta rikkoutuneiden tilalle. Speerin reformit antoivat jo Saksallekin vähän liikkumatilaa. Leningradin saarron murruttua keväällä 1944 tuli toinen 30 koneen laivue ja alkukesästä Kannaksen taistelujen takia kiristetyssä tahdissa paljon lisää, niin että Talin-Ihantalan aikoihin koneita oli maassa jo 130, kaikki siis vanhojen sopimusten mukaisesti. Tältä kannalta Valtonen toteaa Rytin sopimuksen 26.6.1944 myöhästyneen: siinä luvutusta lisälai- vuesta ehti tulla vain 10 konetta. Niistä piti muodostaa se yöhävittäjälaivue, jonka suomalainen miehistö oli jo koulutettavana Saksassa. Tästä Valtonen julkistaa Erkki Ehannin mielenkiintoisen kertomuksen.

Teknisistä vaikeuksista oli tärkein huoltovälineiden ja varaosien puute, joka lienee joutunut saksalaisten taipumuksesta nostaa tuotantolukuja varaosavalmistuksen kustannuksella. Saksassa, jossa koko laivue yleensä toimi samalta lentokentältä käsin, joka laivueella oli yhdet huoltovälineet, mutta kun Suomen oloissa jouduttiin jakamaan laivue

monelle kentälle, tästä tuli vaikeuksia välineiden ainaisten edestakaisten kuljetusten muodossa. – Koska Suomeen saadut Messerschmittit olivat myöhäisiä G-sarjan koneita, joilla oli tavattoman voimakas ja raskas moottori, ne eivät ollenkaan sopineet Brewsterillä opittuun kurvataisteluun. Piti opetella uusi "heiluritaktiikka" – korkealta syöksy, ammunta ja uusi ylösveto. Lyhyt tunnin lentoaika sekä vaikeampi nousu ja lasku olivat aluksi outoja, mutta kyllä parhaiden "kaartinlaivueiden" suoritukset Messerschmitteillä olivat vaikuttavia. Uusin ja yleisin hävittäjäkone (lopulta 164 kpl) muodosti loppusodassa hävittäjätorjunnan korvaamattoman rungon.

Palveluksen tulevalle tutkimukselle Valtonen on tehnyt myös keräämällä teoksensa liitteeseen muistitiedon talteen niiltä suomalaisilta, jotka todella ovat lentäneet tällä koneella. Yhteensä 32 lentäjää – siis kokonainen laivueellinen – kertoo kokemuksistaan "Mersustansa", realistisesti, vaikka osin keskenään ristiriitaisesti, perussävyltään kuitenkin selvän positiivisesti.

Valtosen kirja nousee historiallisesti tavanomaista lentokirjallisuutta merkittävämmäksi asettaessaan hävittäjätyypin vaiheet johdonmukaisesti Saksan koko sotatalouden taustaa vastaan. Kriittisellä otteella hän selkeästi sekä arvioi tähänastista kirjallisuutta että pyrkii romuttamaan totutuista "legendoista" paikkansa pitämättömät. Kirjasarjallaan, joista omaa käsiälää on kuusi kahdeksasta museon julkaisusarjan niteestä (1990–99), mu-

seonjohtaja Hannu Valtonen on kehittänyt Keski-Suomen ilmailumuseon erikoisalallaan myös historiaa tutkivaksi laitokseksi.

Mauno Jokipii

Suomalaisten tappiot Viron vapaus-sodassa

Iiris Heino: Hinnalla hengen ja veren. Suomalaisten vapaaehtoisten sotaturmat Virossa vuonna 1919. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 16/Sotaturmatutkimuksia 1. Ei painopaikkaa 2000. 93 sivua.

■ Vilkasta keskustelua herättäneen Suomen sotaturmat 1914–1922 -projektin ensimmäinen tutkimus on julkaistu. Sen on tehnyt fil.maist. *Iiris Heino* aiheenaan Viron vapaus-sodassa 1918–1920 surmansa saaneiden suomalaisvapaaehtoisten kuolinsyyt. Ulkoasultaan vaatimaton kirjanen on selkeästi kirjoitettu ja rajattu, lyhyt mutta varsin kattava erikoistutkimus. Heino hallitsee alan suomalaisen ja virolaisen tutkimuskirjallisuuden.

Viron vapaussotaan Neuvosto-Venäjää vastaan otti osaa talvella ja kevättalvella 1919 vajaat 4 000 suomalaista, joista taistelutehtävissä noin 3 500. Joukko jakaantui pääesikun-

nan lisäksi kahteen erilliseen osastoon: majuri Martin Ekströmin komentamaan ja Narvan operaatioon osallistuneeseen Ensimmäiseen Suomalaiseen Vapaaajoukkoon (1 358 henkilöä) sekä everstiluutnantti Hans Kalmin Pohjan Poikain rykmenttiin (2 316 henkilöä), joka osallistui Pajun–Valgan, Marienburgin ja Petserin taisteluihin. Viron armeijassa palvelleita suomalaisia tutkimus sivuaa lyhyesti, sen sijaan bolševikkien puolella lähinnä Narvan rintamalla taistelleiden suomalaisten punakaartilaiden sotaturmat selvitetään myöhemmin osana laajempaa kokonaisuutta.

Selvityksen mukaan Ekströmin joukoista kuoli 31 ja Kalmin 116, yhteensä siis 147 henkilöä (4 %). Jos myöhemmin kuolleita ja sekalaisia tapauksia lasketaan mukaan, suomalaisten tappiosaldo nousee 165:een, jonka lisäksi Heino esittää vielä kymmenen epävarmaa tapausta. Lukumäärät ovat joka tapauksessa suuremmat kuin aiemmassa kirjallisuudessa esitetyt, joten sodankuva hieman tarkentuu – tämä on tutkimuksen tärkein anti – muuttamatta kuitenkaan kokonaiskuvaa. Kuolleiden taustoista ei erikoisempia johtopäätöksiä ole vedettävissä. Todettakoon, ettei haavoittuneita eritellä, vaikka tiedot kokonaistappioista olisivat sota-historiantutkimuksen kannalta kiintoisia ja vaikka kirjan nimi-kin sitä edellyttäisi.

Tiedot Viron retkelle osallistuneista ovat suhteellisen hyvin säilöttynä Sota-arkiston Heimosota-arkistoon, joten surmien selvittely on huomattavasti helpompi tehtävä kuin

koko sotaturmaprojektin päätarkoitus, Suomen vuoden 1918 sodan uhrin. Heino on valitettavan vähän perehtynyt sotatapahtumiin alkuperäislähteiden avulla. Ajan sotataitoon ja taisteluihin paneutuminen olisi antanut paremmat valmiudet vastata tekijän esittämään perustavaa laatua olevaan kysymykseen: missä, milloin ja miksi miehet saivat surmansa? Esimerkiksi päällystötappiot olisivat osin selittyneet taktiikan ymmärtämisen kautta. Melkoinen osa surmatapauksia olisi myös ollut yksilöidysti

kuvattavissa, ja kuvaukset olisi voinut sisällyttää tutkimukseen matrikkelimaisena liitteenä. Mutta ehkä tätä varten on projektin nimitietojärjestelmä. – Ajan valitettava tapa tuntuu olevan, ettei henkilöhakemisto laadita.

Keinotekoisien vaikutelman tekee, että Suomessa ja muualla – pois lukien tietysti ex-Neuvostoliitto – varhain vaikiintuneesta termistä Viron vapaussota (*Eesti vabadussõda*) käytetään sellaista kapulakielistä muotoa kuin Viron sota-toimet. Myös suomalaisvapaa-

ehtoisten merkityksen vähättelely takakannessa on turhaa, sillä kysymystä ei ole tässä tutkimuksessa juurikaan tutkittu. Ehkä paras ratkaisu tähän vuosikymmeniä vanhaan ylikriittisyys-yliarvostus-akselilla liikkuvaan ongelmaan olisi suomalais-virolainen yhteistyö: aika on kypsä ja arkistot auki objektiiviselle tutkimukselle sekä perusteelliselle analyysille Suomen avun merkityksestä Viron vapaussodassa.

Jussi Niinistö

TIEDEMAAILMA

Historian yhdistykset 1999

Suomen historiallinen seura

■ Suomen historiallisen seuran hallitukseen ovat kuuluneet prof. *Toivo Nygård* (esimies), dos. *Aura Korppi-Tommola* (varaesimies), prof. *Pertti Haapala*, prof. *Seppo Hentilä*, prof. *Aila Lauba*, dos. *Pirkko Leino-Kaukiainen*, dos. *Anne Ollila*, prof. *Matti Peltonen*, dos. *Juba Sihvola* ja prof. *Jouko Vahtola*.

Seuran toiminnanjohtajana on toiminut fil. maist. *Rauno Endén* ja osapäivätoimisena toimistosihteerinä 1.3.1999 alkaen fil. yo. *Ossi Kokkonen*. Kansallisbiografiaprojektin toimituspäällikkönä on toiminut fil.lis. *Aulikki Litzen*, toimitussihteerinä fil. maist. *Ulpu Marjomaa* ja fil. maist. *Kaarina Aro*. Seuran ja Kansallisbiografian palvelimen, kotisivujen ja internetin hoidosta vastasi 1.2. alkaen *Academica*. Seuran atkkoordinaattorina ja konsulttina palvelin-, verkko- sekä sähköisissä julkaisuasioissa on toiminut yht. maist. *Juba Kirkkala* General Media Carnac Oy:stä. Suomen historiallisen bibliografian toimittajana on toimi-

nut kirjastonhoitaja *Kirsti Antin*. Seuran kirjanpidosta on vastannut kirjanpitäjinä *Terttu Koskinen* Merita Yksityispankista.

Suomen historiallisen seuran jäsenistö kasvoi 15 hengellä vuoden 1999 aikana ja oli vuoden päättyessä: 1 kunniajäsen (akateemikko *Eino Jutikkala*), 235 tutkijajäsentä, 42 kirjeenvaihtajajäsentä, 34 pysyvää jäsentä ja 606 vuosijäsentä – siis yhteensä 918 jäsentä.

Seuran tutkijajäsenistä kuoli vuonna 1999 prof. *Kauko Pirinen*, prof. *Sven-Olaf Mustelin* ja dos. *Matti J. Lahti*.

Seuran tutkijakokous 25.10.1999 kutsui seuran uusiksi tutkijajäseniksi seuraavat tutkijat: dos. *Tapio Bergholm*, dos. *Jari Ehrnrooth*, dos. *Reijo Heikkinen*, dos. *Tapani Hietaniemi*, dos. *Kai Häggman*, dos. *Jouko Jokisalo*, dos. *Aino Katermaa*, dos. *Tuomas M.S. Lehtonen*, dos. *Turo Manninen*, dos. *Katarina Mustakallio*, dos. *Kimmo Rentola*, dos. *Heikki Roiko-Jokela*, dos. *Kari Saastamoinen*, dos. *Jukka Tapani Sarjala*

Tutkijajäsenkokoukset ja yleisötilaisuudet

Tutkijajäsenkokouksia pidettiin vuoden 1999 aikana kolme kertaa (22.2., 25.10. ja 9.11.).

Seura järjesti vuoden 1999 aikana 6 yleisötilaisuutta ja yhden kotimaisen ja kaksi kansainvälistä seminaaria. Vuonna 1999 pidetyt yleisötilaisuudet olivat:

Historiallinen seura osallistui Tieteiden päivien ohjelmaan järjestämällä 15.1.1999 klo 10–20 tilaisuuden *Toivo ja pelko – tulevaisuus historiassa*. Alustajina olivat dos. *Marjatta Rahikainen*, valt.lis. *Raimo Parikka* ja teol.tri *Esko Laine*.

22.2. kuukausikokouksessa prof. *Seppo Hentilä* esitelmöi aiheesta ”Derkut ja me”.

27.3. Historiallinen seura järjesti yhdessä Tuglas-seuran kanssa seminaarin *Viro 1945–1985*. Esitelmöijinä toimivat Seppo Kuusisto, Mart Laar, Vaino Väljas, Tiit Made, Rein Ruutsoo, Ülo Tuulik, Tunne Kelam, Peeter Vares, Mati Hint.

10.5. kuukausikokouksessa esitelmöi prof. *Natalie Zemon Davis* aiheesta *Retthinking cultural mixture: Example of Leo Africanus*.

9.11. vuosikokouksesitelmän piti esimies prof. *Toivo J. Nygård* aiheesta *Tutkijan etiikka ja historioitsijan vastuu*.

15.12. kuukausikokouksen teemana Historian popularisointi. Tilaisuudessa kuultiin kirjailija, professori *Kaari Ulri-*

on ja historiantutkijoiden *Juba Siltalan, Juba Sibvolan ja Jari Ehrnbrootin* puheenvuorot aiheesta.

Seminaarit ja kongressit

Seura järjesti vuoden 1999 aikana kaksi kansainvälistä seminaaria ja yhden kotimaisen seminaarin.

20.–21.5. kolmannet suomalais-virolaiset historioitsijapäivät Helsingissä. Suomalaisien ja virolaisten historioitsijoiden yhteiset päivät käynnistyivät 1930-luvulla, jolloin niitä enää tettiin järjestää kahdesti. Yli puoli vuosisataa kestäneen katkoksen jälkeen vanha perinne aloitettiin uudelleen. Seminaarissa esitelmöivät professori *Seppo Zetterberg*, prof. *Kalervo Hovi* ja prof. *Tiit Rosenberg* (Mitä Suomen ja Viron suhteiden historian tutkimuksessa on tapahtunut vuosina 1945–1999?), fil. tri *Kari Alenius* (Virolaisten Suomi-kuva 1800-luvulta toiseen maailmansotaan) ja historiantohtori *Ea Jansen* (Baltiansaksalaisuuden kuvan muutos), prof. *Toomas Karjabärm* (Venäjän Baltianpolitiikka 1800-luvulta vuoteen 1917), fil. lis. *Helena Sepp* (Ylioppilassuhteet maailmansotien välisenä aikana), fil. lis. *Timo Rui* (Tarton yliopiston suhteet Suomen kanssa), fil. tri *Eero Medijainen* (Viron ulkosuhteet maailmansotien välisenä aikana), dos. *Heikki Roiko-Jokela* (Virolaisten pakolaisten kohtalo Suomessa 1942–1953), prof. *Mati Graf* (Neuvosto-Viro ja Suomi) ja fil. lis. *Pertti Grönholm* (Viron tasavallan kuva neuvostohistoriografiassa).

22.–26.9. saksalais-suomalainen historioitsijakokous Main-

zissa. Kokouksessa pidettiin seuraavat esitelmät: Dr. *Heinz Duchhardt* (Friedrich Rühns und die Anfänge der deutschen Finnlandistik im frühen 19. Jahrhundert), dos. *Christian Krötzel* (Die erste Europäisierung: Zu den Studenten aus Finnland und aus dem Ostseeraum an deutschen Universitäten im 14. und 15. Jahrhundert), dos. *Sisko Haikala* (Der Wandel der politischen Kultur in den deutschen Zeitschriften des späten 18. Jahrhundert), prof. *Simo Heininen* (Die Göttingischen Gelehrten Anzeigen und die finnische Wissenschaft), Dr. *Ralph Tuchtenbagen* (Aufgeklärter Absolutismus von kaiserlichen Gnaden. Das politische Programm Friedrichs von Württemberg als Generalgouverneur von Altfinnland, deutscher Kurfürst und König von Württemberg 1782–1816), Dr. *Frank Nese-man* (Ein besonderes baltendeutsches Verständnis für die Belange der finnischen Sonderstellung? Ein Vergleich zwischen den Anschauungen der beiden Generalgouverneure Fabian Steinheil und Arsenij Zakrevskij über die staatsrechtlichen Grundlagen der Position Finnlands im Zarenreich), Dr. *Kai Hendrik Patri* (Phasenverschobene Analogien? Anmerkungen zur deutschen Sozialdemokrataie im Kaiserreich und zur finnischen Sozialdemokratie in der Zwischenkriegszeit), prof. *Manfred Menger* (Die finnischen Ambitionen des Herzogs Adolf Friedrich von Mecklenburg), dos. *Vesa Vares* ("Der verwundete Löwe". Ansichten der finnischen Gesellschaft und der finnischen Gebildeten-schicht

vom deutschen Zusammenbruch 1918–1923), prof. *Kalervo Hovi* (Einstellung der Esten gegenüber den Deutschen im Spiegel der Tallinner Restaurantkultur in der Zwischenkriegszeit), dos. *Markku Jokisipilä* (Zu den Verhandlungen über den Ryti-Ribbentrop-Pakt 1944), prof. *Erkki Kouri* (Warum wurde Finnland keine Volksdemokratie? Das besiegte Deutschland als Faktor), prof. *Seppo Hentilä* (Wir und die DDR – Die DDR-Archive als Quelle der deutsch-finnischen Beziehungen), Dr. *Kristina Exner-Carl* (Wissenschaftsbeziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und Finnland), Dr. *Olivia Griese* (Die auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik und der DDR in Finnland), Dr. *Dörte Putensen* (War Finnland in der deutschen Frage finnlandisiert?), prof. *Robert Schweitzer* (Von der Deutsch-Finnischen Vereinigung zur Deutsch-Finnischen Handelskammer: Ein Balanceakt zwischen Hallstein-Doktrin und Gleichbehandlungspolitik), dos. *Erkki Teräväinen* (Die Notenkrise von 1961 – Bonn und Helsinki).

5.10. Tieteiden talossa talvisodan alkua ja loppua -seminaari yhteistyössä Risto Ryti-seuran kanssa. Prof. *Päiviö Tommila* avasi tilaisuuden, jonka jälkeen dos. *Martti Häikiö*, dos. *Maria Läbteenmäki*, prof. *Obto Manninen*, prof. *Hannu Soikkanen* ja prof. *Heikki Ylikangas* käyttivät puheenvuoron aiheesta "Talvisodan alkua ja loppua".

Julkaisutoiminta

Suomen historiallinen seura on julkaissut vuoden 1999 ai-

kana kaikkiaan 26 uutta kirjanimettä sekä yhden verkkojulkaisun. Tämä on 9 nimekettä enemmän kuin edellisvuonna. Uutuusjulkaisujen lisäksi historiallinen seura otti uudet painokset kolmesta aiemmin julkaisusta teoksesta. Näiden kanssa julkaistujen sivujen kokonaismäärä nousee 8465 sivuun. Seuran kansallisiografia verkkojulkaisu on laajentunut ja vuoden 1999 lopussa siinä on julkaistu 440 pienoiselämäkerta-artikkeliä. Lisäksi on julkaistu 50 englanninkielistä elämäkerta. Elektra-projektin kanssa yhteistyössä on valmistettu 16 väitöskirjojen rinnakkaisversioita verkkoon Helsingin yliopiston kotisivulla.

Julkaisusarjassa *Bibliotheca Historica*, jossa Seura julkaisee väitöskirjoja, julkaistiin vuonna 1999 yhteensä kuusitoista teosta:

Maiju Lehmijoki-Gardner, *Worldly Saints. Social Interaction of Dominican Penitent Women in Italy, 1200–1500*. *Bibliotheca Historica* 35. 1999. Nid. 189 s. ISBN 951-710-097-3.

Pasi Ihalainen, *The Discourse on Political Pluralism in Early Eighteenth-Century England. A Conceptual Study with Special Reference to Terminology of Religious Origin*. *Bibliotheca Historica* 36. 1999. Nid. 375 s. ISBN 951-710-100-7.

Paavo Kärenlampi, *Taistelu kouludemokratiasta. Kouludemokratian aalto Suomessa*. 1999. *Bibliotheca Historica* 37. Nid. Kuv. 264 s. ISBN 951-710-099-X.

Kirsi Strén, *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*.

1999. *Bibliotheca Historica* 38. Nid. Kuv. 265 s. ISBN 951-710-102-3.

Jari Sedergren: *Filmi poikki... Poliittinen elokuvasensuuri Suomessa 1939–1947*. 1999. *Bibliotheca Historica* 39. Nid. Kuv. 323 s. ISBN 951-710-103-1.

Jari Ojala, *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*. *Bibliotheca Historica* 40. 1999. Nid. Kuv. 452 s. ISBN 951-710-106-6.

Pekka Kaukkuri, *Suomettarelaisena maalaisliitossa. Jalo Lahdensuon yhteiskunnalliset aatteet ja toiminta*. *Bibliotheca Historica* 41. 1999. Nid. Kuv. 399 s. ISBN 951-710-107-4.

Ismo Nurmi, *Slovakia – A Playground for Nationalism and National Identity, 1918–1920*. 1999. *Bibliotheca Historica* 42. Nid. 203 s. ISBN 951-710-108-2.

Arto Nevala, *Korkeakoulutuksen kasvu, lohkoutuminen ja eriarvoisuus Suomessa*. 1999. *Bibliotheca Historica* 43. 1999. Nid. 274 s. ISBN 951-710-109-0.

Markku Mattila, *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. *Bibliotheca Historica* 44. Nid. 435 s. ISBN 951-710-111-2.

Juha Hiltunen, *The Ancient Kings of Peru. The Reliability of the Chronicle of Fernando de Montesinos*. *Bibliotheca Historica* 45. Nid. Kuv. 512 s. ISBN 951-710-112-0.

Markku Nenonen: *Elokuvatarkastuksen synty Suomessa (1907–1922)*. *Bibliotheca Historica* 46. 233 s. ISBN 951-710-118-X.

Jarmo Oikarinen: *The Middle East in the American Quest for World Order. Ideas of Power, Economics and Social Development in United States Foreign Policy, 1953–1961*. *Bibliotheca Historica* 47. 268 s. ISBN 951-710-117-1.

Elina Waris: *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1860*. *Bibliotheca Historica* 48. 250 s. ISBN 951-710-120-1.

Ismo Björn: *Kaikki irti metsästä. Metsän käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaloudesta vuoteen 2000*. *Bibliotheca Historica* 49. Nid. Kuv. 268 s. ISBN 951-710-121-X.

Minna Uimonen: *Hermostumisen aikakausi. Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. *Bibliotheca Historica* 50. Nid. Kuv. 217 s. ISBN 951-710-122-8.

Julkaisusarjassa *Historiallisia Tutkimuksia*, jossa Seura julkaisee monografioita kotimaan kielillä ilmestyi 1999 kolme teosta:

Maria Lähteenmäki, *Jänkäkääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. *Historiallisia Tutkimuksia* 203. Nid. Kuv. 253 s. ISBN 951-710-104-X.

Kaisa Kauranen, *Rahvas, kauppahuone, esivalta. Kato vuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla*. *Historiallisia Tutkimuksia* 204. Nid. Kuv. 180 s. ISBN 951-710-115-5.

Mikko Uola, *”Suomi sitoutuu hajottamaan...” Järjestöjen lakkauttaminen vuoden 1944 välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella*. *Historiallisia*

Tutkimuksia 205. Nid. Kuv. 296 s. ISBN 951-710-119-8.

Julkaisusarjassa *Historiallinen Arkisto*, jossa Seura julkaisee kotimaankielisiä artikkelikoelmia julkaistiin vuonna 1999 kaksi kokoelmaa:

Pekka Isaksson – Jouko Jokisalo (toim.), Eriarvoisuus, valistuksen lupaus ja rasismi. Historiallinen Arkisto 112. Nid. Kuv. 179 s. ISBN 951-710-098-1.

Simo Laakkonen – Sari Laurila – Marjatta Rahikainen (toim.), Harmaat aallot. Historiallinen Arkisto 113. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen. Nid. Kuv. 236 s. ISBN 951-710-101-5.

Julkaisusarjassa *Studia Historica*, jossa Seura julkaisee vieraskielisiä monografioita seura julkaisi kaksi teosta:

Marjatta Hietala – Lars Nilsson (toim.), Women in Towns. The Social Position of Urban Women in a Historical Context. *Studia Historica* 60. Nid. Kuv. 196 s. ISBN 951-710-105-8.

Anne Ollila (toim.), Historical Perspectives on Memory. *Studia Historica* 61. Nid. 222 s. ISBN 951-710-116-3.

Jeremy Smith (toim.), Beyond the Limits. The Concept of Space in Russian History and Culture. *Studia Historica* 62. Nid. Kuv. 276 s. ISBN 951-710-113-9.

Sähköiset julkaisut:

50 Important Persons from the National Biography of Finland. Kansallisbiografia-projektin tuottama 50 englanninkielisen pienoiselämäkerran kokoelma osoitteessa www.histseura.fi/biografia/

Sarjojen ulkopuolella:

Karl-Erik Michelsen, Viides sääty. Insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa. Julkaistu yhteistyössä Tekniikan Akateemisten Liiton kanssa. Nid. Kuv. 407 s. ISBN 951-710-110-4.

Osmo Hyytiä, Karjalais-Suomalainen neuvostotasavalta 1940–1956. Kansallinen tasavalta? Nid. Kuv. 210 s. ISBN 951-710-114-7.

Seuraavista väitöskirjoista valmistui painettujen teosten ohella sähköiset rinnakkaisversiot PDF-dokumentteina yhteistyössä ELETKRA-projektin kanssa:

Kohdassa Bibliotheca Historica luetellut vuonna 1999 ilmestyneet Maiju Lehmijoki-Gardnerin, Pasi Ihalaisen, Paa-vo Kärenlammen, Kirsi Sirénin, Jari Sedergrenin, Jari Ojalan, Pekka Kaukkurin, Ismo Nurmen, Arto Nevalan, Markku Mattilan, Juha Hiltusen, Markku Nenosen, Jarmo Oikarisen, Elina Wariksen, Ismo Björnin ja Minna Uimosen väitöskirjat; yhteensä 16 teosta.

Suomen historiallinen seura perusti yhdessä viiden muun erikoiskustantajan kanssa Kirjaklubi Tiedon. Klubi on tieteelliseen kirjallisuuteen keskittynyt kirjakerho, joka toiminta perustuu internetin ja jäsenlehden tuomaan myyntiin. Vuonna 1999 ilmestyi kolme lehteä ja suppeampi kesännumero. Lisäksi seuran julkaisuja on myyty internetkirjakauppa Granumissa.

Suomen historiallisen seuran ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisutoimintojen yhdistäminen

Historiallisen seuran julkaisutoiminnan paisuttua nykyisiin mittoihin oli käynyt ilmi, että julkaisutoiminnan pitkäjänteinen hoitaminen Suomen Akatemian vuosittain katkolla olevien valtionavustusten ja omien myyntitulojen varassa tilanteessa, jossa lisähenkilökuntaa ei ole palkattavissa, oli osoittautunut ylivoimaiseksi. Seura esitti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle neuvottelujen käynnistämistä julkaisutoimintojen yhdistämisestä. Neuvottelujen pohjalta voitiin 15. joulukuuta 1999 allekirjoittaa sopimus, jolla Suomen historiallisen seuran julkaisusarjat siirtyvät 1.1.2000 alkaen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustannettavaksi.

Sarjat jatkavat siellä ilmestymistään samannimisinä ja samalla tavoin profiloituneina. Seuran toiminnanjohtaja siirtyi samalla SKS:n historiatoimituksen toimituspäälliköksi, joka vastaa näiden seuran vanhojen sarjojen toimittamisesta. Sopimuksen mukaan historiallisen seuran hallitus tai sen valitsema julkaisutyöryhmä nimeää kullekin sarjaan tarjotulle käsikirjoitukselle kaksi tarkastajaa, joiden kirjallisten lausuntojen pohjalta seuran hallitus tekee SKS:n hallitukselle esityksen käsikirjoituksen mahdollisesta julkaisemisesta tai hylkäämisestä. Lopullisen julkaisuspäätöksen tekee siten SKS:n hallitus.

Historian Ystävien Liitto

■ Historian Ystävien Liiton puheenjohtajana on toiminut toimitusjohtaja, fil. maist. *Veikko Löyttyniemi*. Hallitukseen ovat puheenjohtajan lisäksi kuuluneet dos. *Martti Häikiö*, dos. *Eino Lyytinen*, prof. *Obto Manninen*, varatuomari *Pekka Harttila*, fil. lis. *Seija-Riitta Laakso*, fil. maist. *Kyösti Tiainen*, dos. *Heikki Halila*, fil. lis. *Jyrki Vesikansa* ja kouluneuvos *Antero Penttilä*.

Liiton sihteerinä on toiminut marraskuun loppuun saakka fil. maist. *Jyrki Ijäs* ja joulukuun alusta lukien fil. maist. *Ossi Kokkonen*. Taloudenhoitajana on toiminut lehtori, hum.kand. *Torsti Salonen*.

Vuoden lopussa liitossa oli yhteensä 1116 jäsentä (kaksi kunniajäsentä, 882 vuosijäsentä ja 232 opiskelijajäsentä)

Liiton vuosikokous päätti kutsua liiton uudeksi kunniajäseneksi filosofian tohtori h.c. *Antero Mannisen*. Tohtori Manninen on ollut liiton jäsenen perustamisesta eli vuodesta 1926 lähtien ja hän oli toiminut mm. parhaan historiaateoksen palkintolautakunnan jäsenenä edellisvuoteen saakka.

Liiton vuosikokous pidettiin helmikuussa Café Hausenissa Kansallisarkistossa. Sääntömääräisten asioiden jälkeen luovutettiin tilaisuudessa palkinto vuoden 1998 parhaaksi valitun historiaateoksen kirjoittajalle prof. *Yrjö Kaukiainen*lle, joka myös piti vuosikokouksi-

telmän kirjastaan "Laiva Toivo, Oulu".

Huhtikuussa pidettiin vuosittainen uusien historiaateosten esittelytilaisuus Yleisradion toimituksessa Isossa Pajassa. Tilaisuudessa tuottaja *Vesa Saari*-nen esitteli filmioiteen ja selostaen televisiodokumenttia "Mannerheim – Hevonen, joka nelistää pilvien halki". Dokumentti oli saanut liitolta kunniamaininnan edellisvuoden aikana ilmestyneenä historiaateoksena.

Liiton perinteinen kesäseminaari järjestettiin Lahden Kansanopistossa kesäkuussa. Aiheena oli Suomalaisen pääoman historia; Raha- ja talouspolitiikan, aatteellisen yritystoiminnan ja liikelaitosten historiatutkimuksen tuloksia. Seminaarin alustukset kattoivat historian pitkiä linjoja taalareista euroon yhdistäen suurten ja pienten yhteisöjen näkökulmia. Seminaarin suunnitteli ja valmisti liiton nimeämä toimikunta ja seminaarin käytännön työt hoiti Lahden kansanopisto.

Kesäretki toteutettiin toimintavuonna Viroon ja Venäjälle. Kohteina olivat Tallinna, Narva, Novgorod, Pihkova, Petserin luostari ja Tartto. Kahden ensimmäisen päivän opapaana Virossa toimi virolainen maansa historiaan perehtynyt hallitusneuvos Veljo Ranniku. Retkellä oli 54 osanottaja. Matkanjohtajana toimi lehtori Torsti Salonen.

Joulukuussa pidettiin liiton vuosijuhla Suomen Posti Oy:n isännöimänä postin päärakennuksessa Helsingissä. Tilaisuudessa esitelmöivät pääjohtaja *Asko Saviabo* sekä dos. *Jukka-Pekka Pietiäinen*, joka edellis-

vuonna oli kirjoittanut Postin viime vuosikymmenien historiaateoksen. Tilaisuudessa oli 60 henkilöä.

Historian Ystävien Liiton yksi keskeisimmistä tehtävistä on toimia Historiallisen Aikakauskirjan toisena julkaisijana Suomen Historiallisen seuran kanssa. Tämä yhteistyö alkoi jo vuonna 1926, jolloin liitto perustettiin. Liiton jäsenmaksuun sisältyy Aikakauskirjan tilausmaksu. Aikakauskirjan avulla liitto voi toteuttaa liitolle sen säännöissä määriteltyä tehtävää "edistää kotimaisen ja yleisen historian tutkimista, herättää kansalaisissa historian harrastusta ja levittää historiallista katsomustapaa". Aikakauskirjan toimitusneuvostossa ja sen taloudellisessa valtuuskunnassa on puolet liiton ja puolet seuran nimeämiä edustajia.

Toimintavuoden aikana liitto on edistänyt Aikakauskirjan tilaushankintaa ja samalla liiton jäsenhankintaa hallituksen edellisvuonna asettaneen työryhmän laatiman muistion pohjalta.

Liitto esitti vuonna 1998 Suomen historialliselle seuralle Aikakauskirjan hallinnon uudistamista. Tavoitteeksi asetettiin Aikakauskirjan hallinnollisen ja taloudellisen vastuun selvittäminen. Vuoden 1999 aikana toteutuneitten neuvottelujen jälkeen molemmat julkaisijat hyväksyivät uuden julkaisusopimuksen, joka astui voimaan vuoden 2000 alusta lukien. Toimitusneuvosto ja taloudellinen valtuuskunta yhdistettiin Historiallisen Aikakauskirjan hallitukseksi, jolle siirtyivät kaikki kahdelle eri elimelle siihen saakka kuuluneet tehtävät.

Liiton julkaisusarjassa julkaistiin Svinhufvudin säätiön historiikki, jonka olivat kirjoittaneet liiton kunniajäsen, akateemikko *Eino Jutikkala* ja prof. *Seikko Eskola*. Kirja kustannettiin Otavan kirjasaatiön myöntämällä apurahalla ja se jaettiin kaikille liiton jäsenille.

Liitto on kuulunut vuodesta 1995 alkaen Suomen Tiedekustantajien Liittoon.

Vuosikokouksessa palkittiin vuonna 1998 ilmestyneistä historiateoksista parhaana prof. *Yrjö Kaukiaisen* teos "Laiva Toivo, Oulu". Teoksessa yhdistyy palkinnon perustelujen mukaan "liiton tarkoituksien kannalta loistavasti vahva tutkimusote sekä kiinnostava, myös maallikoita puoleensa vetävä ja suorastaan lukemaan imaiseva kirjoitustapa".

Lisäksi kunniamaininnalla palkittiin *Peter von Bagh'in* "Elokuvan historia", josta palkintolautakunta oli todennut, että "teos on komea, näkemyksellinen tietopaketti vuosisatamme tärkeästä ilmiöstä". Toisen kunniamaininnan sai Yleisradion tuottaja *Vesa Saarinen* TV 1:ssä esitetystä Mannerheimin Aasian matkaa käsittelevästä dokumenttiohjelmasta "Mannerheim – Hevonen, joka nelistää pilvien halki". Siitä palkintolautakunta oli todennut, että "dokumentti on hyvä esimerkki historian havainnollistamisesta sähköisessä viestimessä". Saarisen tuottaman, ohjaaman ja käsikirjoittaman dokumentin oli kuvannut *Erkki Määttänen*.

Liitto palkitsi viisi ylioppilaskirjoitusten reaalkokeissa historia-aiheisissa vastauksissa poikkeuksellisen hyvin menestyntä uutta ylioppilasta. Kun-

niakirjan ja edellisvuoden parhaan historiateoksen saivat seuraavat ylioppilaat: *Sakari Ylöstalo*, Aronahteen lukio, *Tuomas Rimpiläinen*, Kaarinan lukio, *Kai Gyllström*, Svenska normallyceum, *Mikaela Kumlander*, Etelä-Tapiolan lukio ja *Sanna Mäkelä*, Ylivieskan lukio.

Suomen kirkko-historiallinen seura

■ Suomen kirkkohistoriallisen seuran hallitukseen ovat kuuluneet prof. *Simo Heininen* puheenjohtajana ja prof. *Markku Heikkilä* varapuheenjohtajana sekä dos. *Hannu Mustakallio* sihteerinä ja taloudenhoitajana. Muina jäseninä ovat olleet teol. maist. *Minna Ahol*a, rehtori *Gustav Björkstrand*, dos. *Markus Hiekkänen*, teol. lis. *Mikko Ketola*, prof. *Juba Seppo* ja dos. *Kyllikki Tiensuu*.

Seuran jäsenmäärä oli kertomusvuoden lopussa 820, missä oli vähennystä 31. Näistä oli kunniajäseniä 6, ainaisjäseniä 149 sekä vuosijäseniä 665. Toukokuun 31. päivänä kuoli seuran toimintaan ja hallintoon yli 60 vuoden ajan ansiokkaasti osallistunut kunniajäsen, kirkkohistorian emeritusprofessori *Kauko Pirinen* 84 vuoden iässä.

Seura on toimintavuoden aikana pitänyt vuosijuhlan ja kuusi kuukausikokousta. Esi-

telmien pitäjät ja heidän aiheensa ovat olleet seuraavat: Dos. *Jussi Nuorteva* (Kansainvälinen yliopistolaitos ja kansallinen historiankirjoitus. Yliopistot ja opinkäynti historiankirjoituksen kohteena); dos. *Markus Hiekkänen* (Kirkko palaa! – Suomen keskiaikaisten kirkkojen tuhoja keskiajalta nykypäivään), dos. *Hannu Mustakallio* (Suomen Kirkko-historiallinen Seura 1890-luvulla), teol. maist. *Mika Palo* ("Evankeliumin ääni" Afrikan evankelioijana, opettajana ja uutismedianä 1963–1977), teol. tri *Toivo Saarilampi* (Lähetysjohtaja Matti Tarkkanen lähetyskumien kirkkimiehenä), dos. *Kari Selén* (Suojeluskunnat ja kirkko), teol. maist. *Ilkka Hubta* (Herännäisyyden historiakuvan muutos 1880-luvulta vuoteen 1917).

Kevätretkellä 29.5. käytiin Elimäen kirkossa ja seurakuntakeskuksessa, Lemin kirkossa, Lappeenrannassa kohteina olivat Etelä-Karjalan maakuntamuseo, Lappeen kirkko, Saimaan kanava ja Sammonlahden kirkko. Paikallisten asiantuntijoiden lisäksi retkeläisiä opasti dosentti Markus Hiekkänen.

Seuran julkaisusarjoissa ilmestyivät 1999 seuraavat teokset: Toim. 177. *Jussi Nuorteva*, Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640. 2. painos (julkaistiin yhdessä Suomen Historiallisen Seuran kanssa); toim. 179. *Hannu Välimäki*, Lauri Ingman suomalaisen uskontokasvatuksen ja koulun kehittäjänä. 2. painos; Toim. 180. *Kati Kempainen*, Suomalaisen lähetyskumien suhteet anglikaaneihin ja katolilaisiin Lou-

nais-Afrikassa 1919–1937. 2. painos; Toim. 182. *Lähetystyö ja ekumenia arkistojen valossa*. Kristillisen lähetystyön ja ekumeenisen toiminnan arkistolähteitä Suomessa 1800- ja 1900-luvulla. Toim. Mirja Härkönen & Antti Raunio & Timo Vasko; Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 87–88 (1997–1998). Toim. Hannu Mustakallio, toimitussihteeri Mikko Ketola; Toimitusten sarjassa vuonna 1977 ilmestynyt *Erkki Valangin* teos Suomen urut ja niiden rakentajat 1500-luvulta vuoteen 1970 (SKHS toim. 102) ilmestyi tarkistettuna uusintapainoksena, jonka toimitti vt. professori Pentti Pelto. Teos kuuluu sarjaan *Sibelius-Akatemian kirkkomusiikin osaston julkaisuja* (nro 18).

Pernajassa sijaitseva Agricolan muistomerkki on ollut edelleen seuran vastuulla ja hoidossa.

Seuran arkistoa on edelleen säilytetty omana kokoelmanaan Kansallisarkistossa. Siihen on luovutettu Kauhavan Metsäperän hengellisen kerhon päiväkirjoja.

Seuran hyväksi on kannettu kolehti Vehmersalmen seurakunnassa.

Turun historiallinen yhdistys

■ Turun historiallisen yhdistyksen puheenjohtajana on vuonna 1999 toiminut prof. *Auvo Kostiainen*, varapuheen-

johtajana dos. *Ulla Heimo*, sihteerinä fil.maist. *Pirkko Kanervo* ja rahastonhoitajana fil.maist. *Suvianna Seppälä*. Johtokunnan muut jäsenet ovat olleet prof. *Timo Soikkanen*, fil.kand. *Miika Hubta*, fil.lis. *Hanne Koivisto*, dos. *Jari Niemelä* ja yhdistyksen opiskelijajäsenenä *Sampo Collander*.

Turun historialliseen yhdistykseen kuului vuoden 1999 lopussa 3 kunniajäsentä, 59 muuta tutkijajäsentä, 8 lahjoittajajäsentä, 22 ulkomaista kirjeenvaihtajajäsentä ja 140 vuosijäsentä eli yhteensä 232 jäsentä. Lisäksi yhdistykseen kuuluivat yhteisöjäseninä historian opiskelijoiden yhdistys Kriitikki ry. (jäsenmäärä noin 170) ja Turun Seudun Mobilisitt ry. (jäsenmäärä noin 240).

Yhdistys on järjestänyt vuonna 1999 seuraavat esitelmät: yhdistyksen vuosipäivänä 15.2. esitelmöi poliittisen historian tutkija, fil.tri *Vesa Saarikoski* aiheenaan Jääkärikenraali Aarne Sihvo; kevätkokouksessa 25.3. kulttuurihistorian tutkija, fil.tri *Kari Kallioniemi* esitelmöi aiheesta Edistyksen vai taantumun populäärikulttuuri – englantilaisuuden määritelmät ja brittipopin historia; syyskokouksessa 30.11. Suomen elokuva-arkiston tutkijan fil.tri *Kimmo Laineen* aiheena oli Pääosassa Suomen kansa? Historiallinen elokuva 1930-luvun Suomessa. Laine esitteli myös sodanaikaisia elokuvanäytteitä.

Yhdistyksen kevätretken kohteena oli Liedon Vanhalinnan museo sekä sen vierellä kohoava Liedon Linnavuori. Oppaana toimi *Jukka Helttula* Vanhalinnan museosta. Syysretki järjestettiin 18.10. Turun

uuteen merikeskukseen, Forum Marinumiin, jossa oli esillä Turun satamaa koskeva näyttely, jolla satama juhlisti 850-vuotista toimintaansa.

Yhdistyksen julkaisusarjan vuoden 1999 julkaisu on Turun Historiallisen Arkiston numero 53. Teos ”Ihmiset ovat kaupunki” on prof. *Ilkka Mäntylän* juhlaakirja, ja se käsittelee kaupunkihistoriaa eri näkökulmista.

Oulun Historiaseura

■ Oulun historiaseuran hallitukseen kuuluivat 1999 prof. *Jouko Vahkola* (pj.), dos. *Hanna Snellman* (vpj.), suunnittelija *Petri Granberg* (sihteeri-rahastonhoitaja), dos. *Matti Lackman* (tiedotussihteeri), fil.maist. *Hannu Heinänen*, fil.maist. *Mauno Hiltunen*, fil.maist. *Pia Kaitasuo*, dos. *Turo Manninen*, fil.tri h.c. *Samuli Onnela*, rovasti *Samuli Pentikäinen*, fil.yo *Ari-Pekka Ryökkyne*n (Tiima r.y.:n edustaja) ja fil.maist. *Harri Turunen*.

Seurassa oli 31.12.1999 1 kunniajäsen, 35 ainaisjäsentä, 150 vuosijäsentä, 5 opiskelijaa ja 1 yhteisö eli yhteensä 192 jäsentä.

Vuoden 1999 aikana järjestettiin seuraavat yleisötilaisuudet: 10.3. dos. *Antti Laine*, ”Luovutetun (suomalaisen) Karjalan liittäminen neuvostotalouden osaksi”; 31.3. fil.tri *Ari-Pekka Palola*, ”Maunu Tavast – keskiaikainen Turun piispa”; 7.4.

fil.tri *Kirsti Paavola*, "Kirkkoon hautaamisen perinne Perämeren rannikkoalueella".

14.8. Viantiejoen 3. historia-symposium Simossa, aiheena "Vainoaikoja". Symposiumin esitelmät olivat: dos. *Matti Lackman*, "Miksi jääkäreitä vainottiin?"; fil.maist. *Matti Enbuske*, "Isovihan ja Suomen sodan varjopuolet"; prof. *Heikki Ylikangas*, "Nuijasota"; prof. *Jouko Vabtola*, "Vanhan vihan kirot" ja dos. *Veli-Pekka Lehtola*, "Saamelaiset ja vainolaiset?".

7.9. teol.maist. *Jukka Vähäkangas*, "J.J. Nervander"; 6.10. dos. *J. Jubani Kortesalmi*, "Hailuodon porotalous 1700-luvulla".

Suomen Akatemian tuke-
massa "Mitä on metsähistoria?"
-seminaarissa Oulun maakun-
ta-arkistossa 8.10. esitelmöivät
prof. *Matti Leikola*, "Suomalaisen
metsien hoidon historialliset
selitysmallit", dos. *Karl-Erik
Michelsen*, "Metsä tieteen-
historiassa", metsänhoitaja *Ta-
pani Tasanen*, "Hyvä metsän-
hoito ajan virrassa", valtiot.
maist. *Sakari Virtanen*, "Kai-
nuu: metsä ihmisen ympärillä",
fil.lis. *Anne Ruuttula-Vasari*,
"Metsäherroista", fil.maist. *Riik-
ka Saarimaa*, "Metsänhoitajan
metsä", fil.tri h.c. *Samuli On-
nela*, "Oulun maakunta-arkis-
ton metsähistorian lähteistä" ja
dos. *Matti Lackman*, "Metsä
kumousmiesten lymyapaikka-
na".

15.–16.10. "Tallenteesta ta-
rinaksi – Tarinasta tallenteeksi"
-seminaarissa Oulaisissa
esitelmöivät arkistonjohtaja
Samuli Onnela "Kotiseutuar-
kistot paikalliskulttuurissa", yli-
tarkastaja *Vuokko Joki* "Aineis-
ton säilyttäminen ja asiakaspal-

velu", prof. *Jouko Vabtola* "Pai-
kannimet – paikan muisti" ja
dos. *Toivo Kuldsepp* "Virolaise-
na matkalla Eurooppaan" ja
16.10. kirjailija-kriitikko *Anja
Vähäaho* "Elämä tarinaksi",
tutkija *Tuija Saresma* "Tarinas-
ta tutkimukseksi", dos. *Pirjo
Korkiakangas* "Muistin tallen-
taminen", prof. *Janne Vilkuna*
"Museot 2000-luvulla" ja *Pirk-
ko Järvelä* (Museoprojekti)
"Museohanke alueellisena yh-
teistyömuotona".

26.10. fil.maist. *Matti Rossi*
"Oulun kansainvälisyys kivi-
kaudesta nykyaikaan"; 2.11.
tutkija *Ilja Solometsch* "Talviso-
dan tulkinnat neuvostoliittolai-
sessa historiankirjoituksessa";
3.11. fil.maist. *Paula Takala*
"Saksalainen naisliike ensim-
mäisen maailmansodan aika-
na".

30.11. "Talvisotaseminaa-
rissa" Oulu-opistolla ja Ma-
detojan salissa esitelmöivät
dos. *Matti Lackman*, toimittaja
ja *Esko Kokkonen* "Talvisota
filmeissä ja eetterissä", fil.lis.
Sinikka Wunsch "Talvisodan
viholliskuvat" ja dos. *Turo
Manninen* "Talvisotaa käsitte-
levän opetuksen muuttuminen
60 vuodessa". Iltaohjelmanä oli
Madetojan salissa kenraalima-
juri *Olavi Jäppilän* tervehdys-
sanat ja prof. *Tuomo Polvisen*
juhlaesitelmä "J.K. Paasikiven
talvisota", ohjelman lopuksi
esitti Pohjan Sotilassoittokun-
ta sotilasaiheista musiikkia.
Oulu-opistolla kävi yli sata
kuuntelijaa, mukana runsaasti
koululaisia ja illan pääjuhlas-
sa oli läsnä useita satoja sot-
tiemme veteraaneja muiden
vieraiden kanssa.

Pohjois-Pohjanmaan mu-
seoyhdistys järjesti 22.5. kevät-
retken Oulujokivarteen. Koh-

teina olivat Pyhäkosken voi-
malaitosmuseo Muhoksen Lep-
piniemessä, Merilän kartano
Utajärvellä, Lamminahon talo
Vaalassa ja Uutelan ulkomuseo
Jylhämässä.

Oulun historiaseura on vuo-
desta 1986 alkaen jakanut vuo-
sittain tunnustuspalkinnon yk-
sityiselle henkilölle tai yhtei-
sölle, jonka toiminnan voidaan
katsoa edesauttaneen erityisel-
lä tavalla sekä historian harras-
tusta ja tutkimusta Pohjois-
Suomessa että Pohjois-Suo-
meen ja Pohjoiskalottiin koh-
distuvaa historiantutkimusta.

Vuoden 1999 Olaus Magnus
-palkinto luovutettiin sanoma-
lehti *Kalevalle* ja *Kustannus
Pohjoiselle* tunnustuksena 100
vuotta kestäneestä merkittä-
västä työstä Pohjois-Suomen
menneisyyden tuntemuksen ja
tutkimuksen hyväksi. Palkin-
nonjakotilaisuudessa piti alus-
tuksen syntyneelle keskustelul-
le Kalevan päätoimittaja *Teu-
vo Mällinen*.

Vuodesta 1997 jaetun Ou-
lun Historiaseuran Pro gradu
-palkinnon parhaasta Oulun
yliopistossa valmistuneesta
Suomen ja Skandinavian histo-
rian pro gradusta sai syksyllä
fil. maist. *Tuija Tervo* tutkiel-
mastaan "Nälkämaan valkaisu
– Lapuan liike Kainuussa
1929–1932".

Paikallis- historiallinen Toimisto

■ Paikallishistoriallisen Toimiston johtokuntaan ovat kertomusvuonna kuuluneet fil. toht. *Pekka Ahtainen* ja dos. *Panu Pulma* Historiallisesta Yhdistyksestä, dos. *Ulla Heino* ja fil. lis. *Jyrki Vesikansa* Historian Ystävien Liitosta, prof. *Toivo Nygård* ja dos. *Anneli Mäkelä-Alitalo* Suomen Historiallisesta Seurasta, teol. toht. *Esko M. Laine* ja dos. *Kyllikki Tiensuu* Suomen kirkkohistoriallisesta seurasta, dosentit *Kai Hoffman* ja *Marjatta Rabikainen* Suomen taloushistoriallisesta yhdistyksestä sekä dos. *Tapio Bergholm* ja fil.lis. *Kari Teräs* Työväen historian ja perinteentutkimuksen seurasta. Puheenjohtajana on toiminut Panu Pulma ja varapuheenjohtajana Kari Teräs. Sihteerinä on toiminut fil.kand. *Marja Pohjola*. Johtokunta on kokoontunut vuoden aikana kolme kertaa.

Toimiston välityksellä on tehty sopimukset Asunto-osa-
keyhtiö Korkeavuorenkatu 41:n, Jalasjärven seurakunnan sekä Laitilan, Porin, Salon, Vantaan ja Vaasan kaupunkien historioista tai niiden osista. Suunnitteilla olevia hankkeita on esitetty toimistolle avustettavaksi tai muuten saatettu sen tietoon, niin että vuoden aikana on ollut vireillä kaikkiaan 98 historiaa, joista 19 julkaistun lisäksi 56 on ollut tekeillä ja 23 neuvotteluiden alaisena tai muuten suunnitteilla.

Käsikirjoituksia on tarkastettu Suur-Huittisten, Iitin, Ikaalisten, Kalannin, Porvoon, Sahalahden ja Sulkavan historioiden osalta. Lisäksi on annettu lausuntoja kunnille, järjestöille, liikeyrityksille sekä yksityisille henkilöille. Toimiston edustajat ovat toimineet asiantuntijoina eri historia-hankkeita koskevissa toimikunnissa.

Seuraavat paikallishistoriat ovat ilmestyneet vuoden aikana: Timo Alanen – Helena Honka-Hallila (toim.), *Somero ja Somerniemi 1449–1999*. Someron ja Somerniemen seurakuntien historia; Kari Alifrosti – Terhi Nallinmaa-Luoto, *Kalannin historia*; Antero Antin (toim.), Luonnollisesti *Artjärvi*. Pitäjäkirja (1997); Martti Favorin, *Virolahden historia III*. Suomen itsenäisyyden vuosikymmenet vuoteen 1999; Jari Hanski, *Hyvässä hoidossa. 200 vuotta sairaalatoiminta Heinolassa*; Kaisa Harjunpää, *Kotkan kirkko 1898–1998* (1998); Aila Hintsa, *Syntymä, elämä, kuolema – aina on mukana taksi. Tampereen taksin vaiheita 1907–1999*; Heikki Junnila, *Alajärven historia*. Erämaasta kaupungiksi; Jouko Kokkonen, Leipee niukemmalti – vettä viljemmältä. *Haapamäen ja Kobmansalon kyläkirja* (Leppävirta) (1998); Martti Korhonen – Juhani Saarinen, *Kymistä Kotkaan*. Osa 1. Seudun kehitys pyyntikulttuurista teollistumisen aikaan; Jussi T. Lappalainen (toim.), *Turun sataman historia*; Aulikki Litzen – Jukka Vuori (toim.), *Helsingē kommuns historia 1865–1945*. Från kommunalreform till den stora marköverlåtelsen.

Vanda stads rötter (1998); Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Karstulan kirja* (1998); Paavo Seppänen, *Sulkavan historia I*. Sulkava vuoteen 1860; Olle Sirén, *Pernå sockens historia IV*. Tiden ca 1920–1999; Olle Sirén – Jutta Nygård, *Pernå sockens historia IV*. Register till delarna I–IV. Sakregister och personregister; Kari Suistoranta – Henrik Asplund, *Kemiön suurpitäjän historia I* (1997); Jouko Vahtola (toim.) – Samuli Onnela (toim.), Turjanmeren maa. *Petsamon historia 1920–1944*; Jorma Vappula, *Ikaalisten emäpitäjän historia II*. 1641–1721.

Paikallishistoriallisen Toimiston johtokunnan asettamat työryhmät ovat vuoden aikana jatkaneet edelleen selvityksiä toimiston toiminnan kehittämiseksi valtakunnalliseksi tilaushistorioiden palvelukeskukseksi.

Paikallishistoriallinen Toimisto on kertomusvuoden aikana ollut mukana järjestämässä kahta seminaaria. Yhteistyössä Jyväskylän yliopiston historian laitoksen kanssa pidettiin 26.–27.2. Jyväskylässä Kartta historian lähteenä -seminaari, jossa käytiin läpi Suomen kartastot maanmittauslaitoksen vanhimmissa kartoista nykyaikaisiin topografikarttoihin ja perehdyttiin myös karttojen käyttöön paikallishistorian tukimuksen näkökulmasta. Toinen seminaari, Yhteisö historian- ja perinteentutkimuksessa, järjestettiin Helsingissä 19.–20.11. yhteistyössä Helsingin yliopiston Historian laitoksen ja Kulttuurientutkimuslaitoksen kanssa.

Tämän numeron kirjoittajat

■ Jouni Aarnio, fil.tri, Pudasjärvi
 Juha Ala, fil.lis., Helsingin yliopisto
 Mauno Jokipii, prof. emer., Korpilahti

Eino Jutikkala, akateemikko, prof. emer., Helsinki
 Pirkko Leino-Kaukiainen, dos., Helsingin yliopisto
 Olavi Koivukangas, dos., Turun yliopisto
 Jaakko Masonen, fil.lis., Tampereen yliopisto
 Marko Nenonen, dos., Tampereen yliopisto
 Jussi Niinistö, fil.tri, Nurmijärvi
 Tuomo Polvinen, prof., Helsingin yliopisto

Pauliina Raento, Ph.D., University of Nevada
 Kimmo Rentola, dos., Helsingin yliopisto
 Liisa Saariluoma, prof., Turun yliopisto
 Jyrki Smolander, valt. lis., Turun yliopisto
 Irma Sulkunen, dos., Helsingin yliopisto
 Jouko Talonen, dos., Helsingin yliopisto
 Jyrki Vesikansa, fil.lis., Helsinki

Notes on the contents

This issue of the Historical Journal looks at right-wing Nordic politicians from the 1940s to the 1970s. Professor Tuomo Polvinen's article *Paasikiven hirmuiset vuodet* ('Paasikivi's terrible years') deals with J.K. Paasikivi's first term as President of Finland in the 1940s. In *Pohjoismainen oikeisto, hyvinvointivaltio ja edistyksen myytti* ('The Nordic right, the welfare state and the myth of progress'), Jyrki Smo-

lander examines the ideological transformation of the Nordic right after the Second World War. He focuses particularly on the influence of progressivist thinking on right-wing welfare policies.

Another theme of this issue is the forest. Jouni Aarnio's article *Vanhat kartat kruununmetsien historian tutkimuksessa* ('The role of old maps in historical research into Crown forests') considers the role of geography in multidisciplinary research into forest history. Forest history is an interesting and topical area of research in

a number of disciplines, and old maps are important sources in this area. Also in this issue, Pekka Masonen presents Esko M. Laine's new edition of *Geografia alkavillen* ('Geography for beginners') by Daniel Djurberg (1744–1834).

Juha Ala's article *Historiallisten prosessien dynamiikka ja psykohistoria* ('Psychohistory and the dynamics of historical processes') draws on chaos theory to sketch a dynamic model of historical development and discusses psychohistorical applications of the model.

(Translation: Brian Fleming)

Lukijan palvelulipuke

Tällä lipukkeella voi hoitaa Historiallisen Aikakauskirjan tilausasioita. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Tilaan Historiallisen Aikakauskirjan liittymällä Historian Ystävien Liittoon
 Tilausosoitteeni on muuttunut, alla uusi osoite

Nimi
 Lähiosoite
 Postitoimipaikka
 Muita tietoja lehdelle

**Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
 Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
 Heureka, PL 166, 01301 Vantaa
 Lähettäjä maksaa normaalin postimaksun.**

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä. (Tieto mm. väestörekisteriin tehdystä osoitteenmuutoksesta ei välity Historialliseen Aikakauskirjaan, vaan asiasta on erikseen ilmoitettava).

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteer: **Veikko Kallio**, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. 09-813 4985, fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalveluveikkokallio.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään kahtena (2) tulostuksena ja disketinä Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystäväin Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2000: Historian Ystäväin Liiton jäsenmaksu on 190 mk, korkeakouluopiskelijoilta 150 mk, yhteisöiltä 260 mk. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 150 mk. Vuosikertatilauks kirjakaupassa yms. 190 mk. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 50 mk.

Pankkiyhteys: Leonia nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 15 mk, 1976–89 20 mk, 1990–91 35 mk, 1992–94 40 mk, vuodesta 1995 45 mk. Hakemisto 1953–80 (numero 3a/1983) 35 mk.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystäväin Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteerit: *Ossi Kokkonen*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, Laurinkatu 61, 08100 Lohja, puh. 019-315 915, fax 019-323 821.

Pankkiyhteys: Postipankki nro 800016-1528 293.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös paljinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliakteen vastaajia.

Jäsenmaksu on 190 mk, opiskelijoilta 150 mk vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: dos. *Aura Korppi-Tommola*

Varaesimies: prof. *Juba Sibvola*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Ossi Kokkonen*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 100 mk) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystäväin Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voi liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

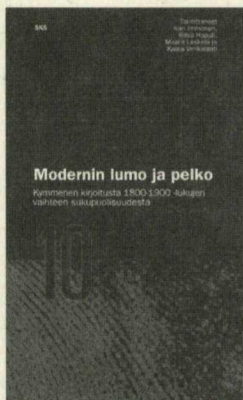
SKS
—laatua

Ajan paineessa

Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta

Toimittaneet Pertti Karkama ja Hanne Koivisto

Merkittävien poliittisten ja kulttuuristen vaikuttajien maailmankatsomuksellisia pohdiskeluja ja kannanottoja ajan poliittisiin, yhteiskunnallisiin ja ideologisiin kiistoihin ja haasteisiin. **178,—**

Modernin lumo ja pelko

Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuuudesta

Toimittaneet Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti

Nuorten tutkijoiden oivaltavia artikkeleja kirjallisuudesta. **136,—**

Juha Manninen

Porthanin monet kasvot

Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista

Kymmenen tunnetun Porthan-asiantuntijan laatima artikkelikokoelma valistuksen ajan suuresta humanistista, maineikkaasta oppineesta, jonka kautta eurooppalaiset aatteet välittyivät suomalaiseen yliopistomaailmaan, suomalaiseen ajatteluun.

140,—

Tapio Huttula

Nauloilla laadittu laki

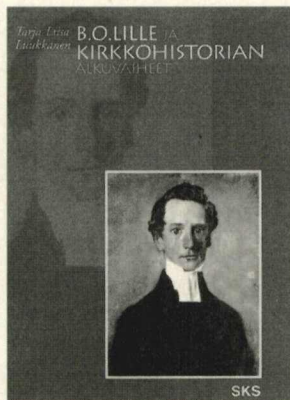
Työväentalojen sulkemiset 1929–1932

Lapuan liikkeen aikaiset työväentaloihin kohdistuneet sulkemiset ja erilaiset väkivaltaiset toimenpiteet koskettivat 400 työväentaloa eri puolilla maata. Osa taloista suljettiin, poltettiin tai jopa räjäytettiin kansanliikkeen toimesta, osa viranomaistyönä kansanliikkeen painostuksesta. **160,—**

Harri Salimäki Isänmaan ja urheilu-uskon mies

Lauri Pihkala urheiluaatteen esitaistelijana

Lauri ”Tahko” Pihkalan elämän- ja liikuntafilosofiaa selvittävä tutkimus. Kirjoitukset ja kirjeet sukulaisille kertovat millainen ihminen Tahko Pihkala oli. **140,—**

Tarja-Liisa Luukkanen

B. O. Lille ja kirkkohistorian opetuksen alkuvaiheet Aleksanterin yliopiston teologisessa tiedekunnassa

B. O. Lille, Lauantaiseuran jäsen, yksi SKS:n perustajista, nostetaan Luukkasen teoksessa muiden ”suurmiesten” varjosta ansaitsemaansa arvoon. Lille käynnisti 1840 kirkkohistorian luennot yliopiston teologisessa tiedekunnassa ja vaikutti siten merkittävästi papiston tiedon- ja yleisen sivistystason nousuun. **160,—**

Kirjakaupoista ja seuran myymälästä

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Hallituskatu 1, PL 259, 00171 Helsinki
Tilaukset (09) 1312 3216, faksi (09) 1312 3218 • sähköposti: kirjamyynnti@finlit.fi